

αίσθηση τόπου και κλιτότητα στον χωρικό σχεδιασμό
περιπτωσιολογική μελέτη οικολογίας κήπου στην Κρήτη

Πέλλας Θεμιστοκλής 2012

Επίβλεψη: Παντολέον Σκάγιαννης

τμήμα μηχανικών Χωροταξίας / Πολεοδομίας / Περιφερειακής Ανάπτυξης | Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

αυτή η διπλωματική είναι για τους φίλους μου
και για την οικογένεια
σίγουρα εκτιμώ την κατανόηση και την βοήθεια των καθηγητών μου

Περίληψη

Το θέμα της διπλωματικής εργασίας είναι η αίσθηση τόπου και το πως αυτή μπορεί να ενισχύεται στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού. Το βασικό επιχείρημα είναι ότι για να επιτυγχάνεται αυτό είναι απαραίτητο ο χωρικός σχεδιασμός να περιλαμβάνει μία διαδικασία άμβλυνσης η οποία θα επιτρέπει την ανάπτυξη της αυτονομίας και του εύρους των επιλογών που έχουν οι άνθρωποι στο να διαμορφώνουν και να συνδέονται με έναν τόπο. Παράλληλα, η διαδικασία αυτή θα πρέπει να αφορά το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας, χωρίς να καταλήγει ανθρωποκεντρική αλλά ούτε αντιανθρωπιστική, εστιάζοντας στο πως η ανθρώπινη εμπειρία βιώνει την συναρμογή της σε άλλες κλίμακες. Η διερεύνηση του θέματος γίνεται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη η έννοια της αίσθησης τόπου εξετάζεται οντολογικά και επιστημολογικά και διακρίνονται τρία βασικά στοιχεία τα οποία χρειάζεται να λαμβάνονται υπόψη στον χωρικό σχεδιασμό, α) η διαθέσιμη υλική και εκφραστική πληροφορία σε μία περιοχή β) το πόσο και πώς διεγείρει και καταστέλλει το κοινωνικό περιβάλλον την χρήση αυτής της πληροφορίας γ) το πόσο και πώς το αισθητηριακό πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας μπορεί να επεξεργάζεται αυτήν την πληροφορία. Στην δεύτερη ενότητα χρησιμοποιείται ως μελέτη περίπτωσης η εφαρμογή ενός προγράμματος οικολογίας κήπου στην Κρήτη, ώστε να εξεταστεί περαιτέρω η παραπάνω προβληματική.

λέξεις κλειδιά: αίσθηση τόπου, άμβλυνση, ανθρώπινη κλίμακα, Peer To Peer, Κρήτη

Abstract

The subject of this thesis is the sense of place and the extent to which this can be intensified via spatial planning. It is argued that a core condition for the achievement of the above is the existence of a moderating procedure which would allow for the development of the people's autonomy and their range of choices for transforming a place and relating to it. At the same time, this procedure should be based on the human scale and, without being rendered human-centered or anti-human, it should be focused on the way the human experience is interlocked with other scales. The investigation of the subject is developed in two sections. In the first section, sense of place is examined ontologically and epistemologically and three fundamental principles which should be taken into account as far as spatial planning is concerned are formulated; namely: a) the availability of material and expressive information of a place, b) the how and the extent to which the use of this information is incited or subdued by the social environment, and, c) the how and the extent to which the sensory field at the human scale can process this information. In the second section, the implementation of a garden ecology program in Crete is used as a case study, in order to further research the subject of this thesis.

Key words: sense of place, moderation, human scale, Peer To Peer, Crete

Περιεχόμενα**Κατάλογος εικόνων / χαρτών****Κατάλογος φωτογραφιών****Αρκτικόλεξα**

v

ηνιόχηση 1
Ενότητα Α

εισαγωγή 4

1 άμβλυνση - αίσθηση τόπου

1.1 εξέγερση και άμβλυνση 5

1.2 δικαίωμα στην πόλη και ρυθμανάλυση 7

1.3 κοινές πράξεις 9

2 Peer To Peer πολεοδομία

2.1 βασικά χαρακτηριστικά 15

2.2 Peer To Peer 18

2.3 Βιοπολεοδομία 19

2.4 Συνεκδοχή 21

συμπεράσματα - θέση 24

Ενότητα Β

εισαγωγή 25

1 ερευνητικό πλαίσιο

1.1 Ερευνητικές συνιστώσες 26

1.2 Rotterdam Skillcity 30

2 εκλεκτικός κρητικός άτλαντας**2.1 μεθοδολογία / αρχικά συμπεράσματα**

2.1.1 εξέταση παραδειγμάτων 32

2.1.2 κατασκευή άτλαντα 35

2.2 Συνοπτική Γεωγραφία 39

2.3 Αναπτυξιακά Σχέδια

2.3.1 Τυμπάκι: πρόταση κατασκευής διαμετακομιστικού σταθμού εμπορευματοκιβωτίων	42
2.3.2 Κάβο Σίδερο: επένδυση τουριστικού συγκροτήματος γκολφ	46
2.3.3 Βιομηχανικές ΑΠΕ	50
2.4 Οικιστική	
2.4.1 Μετασχηματισμοί στο αστεακό τοπίο	53
2.4.2 Ορτακιά	63
3 πλάνο	72
Συμπεράσματα	77
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (αναπτυξιακά σχέδια - βιομηχανικές ΑΠΕ)	83
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (Ηράκλειο)	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (παραλιακό μέτωπο Ηράκλειο)	85
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (αγία τριάδα)	91
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (Global Village Construction Set)	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	94

Κατάλογος εικόνων / χαρτών

πεδίο ανθρώπινης κλίμακας	2
οικισμοί - ανάγλυφο - βαθυμετρικό μοντέλο	39
χρήσεις γης	40
La Isola de Candia	40
Dymaxion Map	41
Τυμπάκι: πρόταση κατασκευής διαμετακομιστικού σταθμού εμπορευματοκιβωτίων	45
Κάβο Σίδερο: επένδυση τουριστικού συγκροτήματος γκολφ	49
επενδύσεις ΑΠΕ προς αδειοδότηση	52
Ηράκλειο	62
γειτονιά Αγίας Τριάδας	70

Κατάλογος φωτογραφιών

αλμυρική στην παραλιακή οδό Ηρακλείου	56
“Ορτακιά” συνεργατικό καφενείο	65
κατοικία Αγίας Τριάδας	71
παλιά κατοικία στη Βιάννο	71

Αρκτικόλεξα

ΑΠΕ	Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας
ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε	Ελληνικό Κέντρο Θαλάσσιων Ερευνών
ΙΜΣ	Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών
ΝΔ	Νομοθετικό Διάταγμα
ΥΘΥΝΑΛ	Υπουργείο Θαλάσσιων Υποθέσεων Ναυτιλίας και Αλιείας
ΥΠΕΚΑ	Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής Υπουργείο Εθνικής Άμυνας
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
ΡΑΕ	Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας
NIMBY	not in my back yard

ηνιόχηση

Ερευνητικό Ερώτημα

Πως ο χωρικός σχεδιασμός μπορεί να ενισχύει την αίσθηση ενός τόπου;

Υπόθεση

Για την ενίσχυση της αίσθησης ενός τόπου ο χωρικός σχεδιασμός είναι απαραίτητο να περιλαμβάνει μία διαδικασία άμβλυνσης η οποία θα επιτρέπει την ανάπτυξη της αυτονομίας και του εύρους των επιλογών που έχουν οι άνθρωποι στο να διαμορφώνουν και να συνδέονται με έναν τόπο. Παράλληλα, η διαδικασία αυτή θα πρέπει να αφορά το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας, χωρίς να καταλήγει ανθρωποκεντρική αλλά ούτε αντιανθρωπιστική, εστιάζοντας στο πώς η ανθρώπινη εμπειρία βιώνει την συναρμογή της σε άλλες κλίμακες.

Βασικές έννοιες

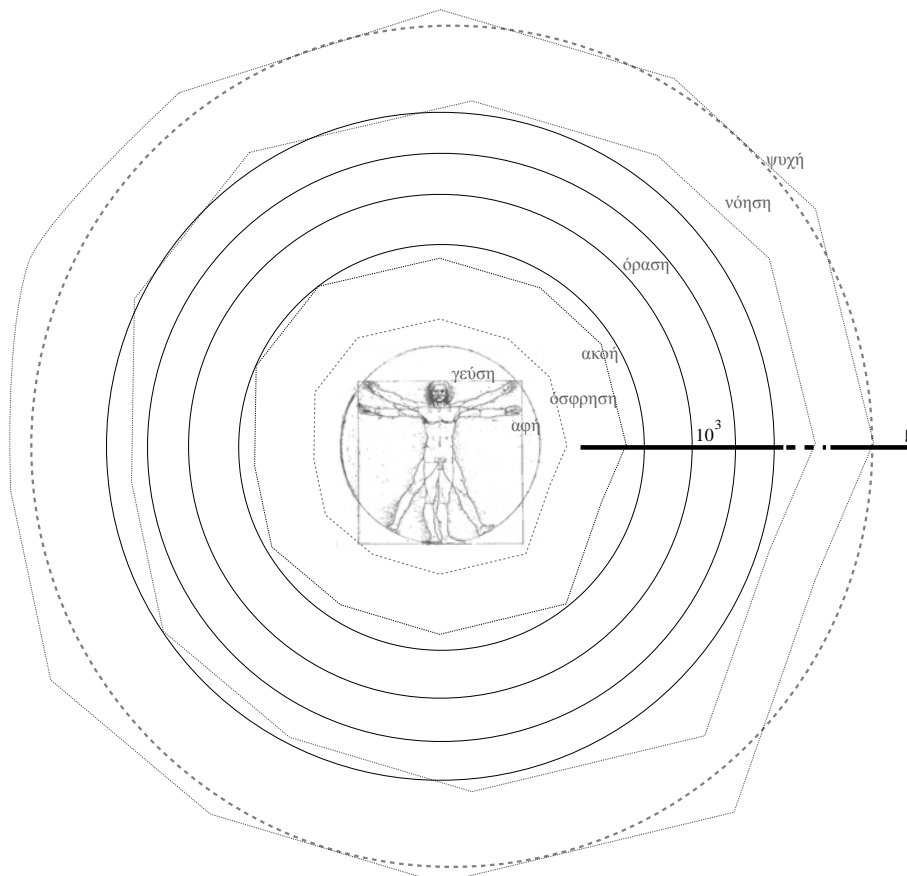
- Η **αίσθηση τόπου** προσεγγίζεται γενικά ως ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν την σύνδεσή τους με μία περιοχή. Δεν υπάρχει όμως ένας γενικά αποδεκτός ορισμός της *αίσθησης τόπου*. Η αιτία μπορεί να αναζητηθεί στη σημαντικά υποκειμενική διάσταση του όρου, καθώς και στην κατακερματισμένη ενασχόληση με αυτόν από διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Μεγάλη επίδραση στην εξέλιξη της έννοιας της *αίσθησης τόπου* έχουν επιτελέσει τα επιστημονικά παραδείγματα της φαινομενολογίας, της περιβαλλοντικής οικολογίας και της γεωγραφίας.

Η σχετική βιβλιογραφία με ιδιαίτερη επιρροή στον χωρικό σχεδιασμό περιλαμβάνει τα *The Image of the City* (Lynch, 1960), *The Concise Townscape* (Cullen, 1971), *Space and Place: The Perspective of Experience* (Tuan, 1976), *Place and Placeness* (Relph, 1976), *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture* (Norberg-Schulz, 1980), *Space Is the Machine* (Hillier, 1996). Συνήθως η αίσθηση τόπου προσεγγίζεται συνεκδοχικά μέσω της έννοιας *σύνδεση με έναν τόπο* (*place attachment*). Αυτή με τη σειρά της διακρίνεται σε *εξάρτηση σε έναν τόπο* (*place dependence*) και *ταυτότητα τόπου* (*place identity*). Η *εξάρτηση σε έναν τόπο* αφορά μία λειτουργική σύνδεση για την ικανοποίηση προσωπικών στόχων, ενώ η *ταυτότητα τόπου* μία συναισθηματική/συμβολική σύνδεση. Η *ταυτότητα τόπου* μπορεί να αφορά μία συγκεκριμένη

περιοχή ή έναν αφαιρετικό τύπο που μπορεί να την αντιπροσωπεύει. Η *ταυτότητα τόπου* αποτελεί την πιο διαδεδομένη συνεκδοχή στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού. Η αίσθηση τόπου χρησιμοποιείται σήμερα αρκετά στο περιεχόμενο χωρικών σχεδίων που αφορούν την ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας μίας περιοχής. Παράλληλα αποτελεί σημαντική συνιστώσα σε σχέδια οικοσυστημικής περιβαλλοντικής διαχείρισης με σκοπό έναν καλύτερο συσχετισμό ανάμεσα σε βιοφυσικούς και κοινωνικούς παράγοντες.

- Η **κλιτότητα** είναι έννοια που χρησιμοποιήθηκε στην δημόσια κρητική ποίηση του 17ου αιώνα για να αποδώσει το στοιχείο σεβασμού που ενυπήρχε σε καθημερινές κοινωνικές σχέσεις της εποχής. Χρησιμοποιείται στη διπλωματική για να εκφράσει γενικότερα τις διάφορες μορφές άμβλυνσης συγκρούσεων στον κοινωνικό χώρο. Παράλληλα μπορεί να αποδώσει μεγάλο μέρος της κουλτούρας παραδειγμάτων της οικολογίας κήπου (στην οποία βασίζεται και η περιπτωσιολογική μελέτη), εικονογραφώντας τόσο την στάση του σώματος όσο και γενικότερα την ηθικό-αισθητική στάση που συνήθως κρατιέται σε αυτές τις δραστηριότητες.

- Το **πεδίο ανθρώπινης κλίμακας** προσεγγίζεται με τον τρόπο που επεξεργάστηκε ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης τις ιδέες του Peter Hall.

Μεθοδολογικό πλαίσιο

Η παρούσα διπλωματική εργασία αναπτύσσεται σε δύο ενότητες. Στην ενότητα Α εξετάζεται και αποσαφηνίζεται η υπόθεση που διατυπώθηκε παραπάνω. Στην ενότητα Β αναπτύσσεται το πλαίσιο της μελέτης περίπτωσης που χρησιμοποιείται για τη διερεύνηση του ερευνητικού ερωτήματος. Ως μελέτη περίπτωσης επιλέγεται η πιλοτική εφαρμογή στην Κρήτη του προγράμματος “*Η οικολογία κήπου και οι κοινωνικές της προεκτάσεις στο σχολείο και την κοινότητα: μία διακρατική μελέτη ανάμεσα σε Βραζιλία - Καναδά - Ελλάδα - Ολλανδία - Μεξικό για την δυνατότητα διαμόρφωσης των ατόμων μέσα από μία ολιστική εκπαίδευση.*”, εξετάζονται στοιχεία του κρητικού τοπίου και παρουσιάζεται η αρχική φάση ενός προγραμματικού σχεδίου.

Ενότητα Α

Κεφάλαιο 1) Διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην άμβλυνση και στην αίσθηση τόπου.

Κεντρικό ερευνητικό πλαίσιο : οι έννοιες της *άμβλυνσης* και *εξέγερσης* του Albert Camus, το *δικαίωμα στην πόλη* και η *ρυθμανάλυση* του Henri Lefebvre, η ερμηνευτική προσέγγιση των *κοινών πράξεων* μέσα από την ιστοριογραφική μελέτη του Κώστα Βλασσόπουλου, η οποία πραγματεύεται την *αρχαία ελληνική πόλη* ως μέρος του μεσογειακού κοσμοσυστήματος.

Η ανάλυση σχετικά με το λευκό χρώμα στην Ακρόπολη και το αιγαιοπελαγίτικο τοπίο βασίζεται σε σχετική προσωπική έρευνα που έγινε στο πλαίσιο του προγράμματος Weight of Colour (Materiaalfonds, Amsterdam - Utrecht, 2011).

Κεφάλαιο 2) Ανάλυση της κίνησης χωρικού σχεδιασμού της Peer To Peer Πολεοδομίας, εξέταση δύο κεντρικών χαρακτηριστικών της, παρουσίαση των συνιστωσών της (το κοινωνικο-τεχνολογικό παράδειγμα Peer To Peer και την Βιοπολεοδομία) και συμπληρωματική διερεύνηση μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα.

Ενότητα Β

Κεφάλαιο 1) Ανάλυση ερευνητικών συνιστωσών μελέτης περίπτωσης (οικολογία κήπου και τρεις οικολογίες του Felix Guattari) και παρουσίαση του παραδείγματος Rotterdam Skillcity.

Κεφάλαιο 2) Αναλυτικό πλαίσιο για την Κρήτη. Βασικές πηγές για τα παραπάνω κεφάλαια είναι το υλικό από την προπαρασκευαστική φάση του ερευνητικού προγράμματος στο οποίο βασίζεται η επιλογή τη μελέτης περίπτωσης, το ερευνητικό πρόγραμμα Farming The City (αστική καλλιέργεια) και το πρόγραμμα In.FLOW.ence (πολυκεντρική ανάπτυξη περιφερειακή κλίμακα)

Κεφάλαιο 3) Ανάπτυξη της πρότασης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα ενότητα διερευνάται η υπόθεση της διπλωματικής εργασίας σε δύο άξονες. Ο πρώτος, ο οποίος αναπτύσσεται στο κεφάλαιο 1, αφορά τη σχέση ανάμεσα στην άμβλυση και την αίσθηση τόπου, καθώς και τις προεκτάσεις της στον χώρο. Αρχικά μέσα από το πρίσμα της έκθεσης *Man In Revolt* του Albert Camus ερμηνεύεται το πρώτο σκέλος της υπόθεσης της διπλωματικής εργασίας, δηλαδή ότι για την ενίσχυση της αίσθησης τόπου είναι απαραίτητη μία διαδικασία άμβλυσης η οποία θα επιτρέπει την ανάπτυξη της αυτονομίας και του εύρους των επιλογών που έχουν οι άνθρωποι στο να διαμορφώνουν και να συνδέονται με έναν τόπο. Έπειτα μέσα από το συνδυασμό των εννοιών που αναπτύχθηκαν από τον Henri Lefebvre, *δικαίωμα στην πόλη* και *ρυθμανάλυση*, προσεγγίζεται το δεύτερο σκέλος της υπόθεσης της διπλωματικής εργασίας, δηλαδή ότι η διαδικασία άμβλυσης θα πρέπει να αφορά το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας, χωρίς να καταλήγει ανθρωποκεντρική αλλά ούτε αντιανθρωπιστική, εστιάζοντας στο πώς η ανθρώπινη εμπειρία βιώνει την συναρμογή της σε άλλες κλίμακες. Στο τρίτο και τελευταίο τμήμα του κεφαλαίου διατυπώνονται κάποια βασικά συμπεράσματα μέσα από το πλαίσιο της αναλυτικής προσέγγισης του Κώστα Βλασσόπουλου σχετικά με την ιστοριογραφία των *κοινών πράξεων*.

Ο δεύτερος άξονας εστιάζει στην μελέτη της κίνησης της Peer To Peer Πολεοδομίας, η οποία είναι συνδυασμός των τάσεων του κοινωνικο-τεχνολογικού παραδείγματος Peer To Peer και της βιοπολεοδομίας. Εξετάζονται δύο κεντρικά χαρακτηριστικά της τα οποία τη συνδέουν με το αναλυτικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε στο πρώτο τμήμα. Το πρώτο αφορά *την ενδυνάμωση του ατόμου μέσα από τη συλλογικότητα* και το δεύτερο τη σύνδεση του πεδίου της ανθρώπινης κλίμακας με τις επιμέρους κλίμακες. Έπειτα παρουσιάζονται ξεχωριστά οι βασικές συνιστώσες της Peer To Peer Πολεοδομίας- το κοινωνικο-τεχνολογικό παράδειγμά Peer To Peer και της βιοπολεοδομίας.

1 ΑΜΒΛΥΝΣΗ - ΑΙΣΘΗΣΗ ΤΟΠΟΥ

A.1.1 εξέγερση και άμβλυνση

Μέσα από το πρίσμα του *Man In Revolt*¹ (1991) του Albert Camus η αίσθηση τόπου μπορεί να ερμηνευθεί ευρύτερα ως εμπειρία της γης². Η τελευταία είναι η απάντηση του Camus στην προβληματική σχετικά με την επιλογή της ζωής έναντι της αυτοκτονίας ή του φόνου. Η προβληματική αυτή αποτελεί προέκταση της ιδιαίτερης φιλοσοφικής του προσέγγισης πάνω στο αίσθημα του παραλόγου που αντιμετωπίζει η ανθρώπινη ύπαρξη μέσα στον κόσμο. Παράλληλα αποτελεί, ακολουθώντας τα γεγονότα του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, αντιμτώπιση του ζητήματος της κυριαρχίας (sovereignty) πάνω στην ανθρώπινη ζωή. Η πρόσφατη εκδοχή του ζητήματος της κυριαρχίας προέρχεται από τον Achille Mbembe (2003) ο οποίος εισήγαγε τον όρο *νεκρο-πολιτική (necropolitics)* σε μία προσπάθεια να περιγράψει το πως στο σύγχρονο τοπίο εξουσίας η ζωή μπορεί να εξαντλείται στο όριο επιβίωσης ως ένας τρόπος περιοδικής διαχείρισης και καταστολής³. Η Marina Gržinić (2009) προσεγγίζοντας την *νεκρο-πολιτική* σε συνάρτηση με τις νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές διέκρινε τέσσερις βασικές της διαδικασίες, την *χρηματιστικοποίηση του κεφαλαίου, το κερδοσκοπικό κεφάλαιο, τον χωρικό ανταγωνισμό και το μάρκετινγκ του τόπου*.

Ο Camus μελετάει το φαινόμενο της εξέγερσης τόσο ιστορικά όσο και μεταφυσικά και το συμπέρασμα του είναι ότι για να διασφαλίζεται η εμπειρία της γης απαιτείται ένας συνδυασμός *εξέγερσης και άμβλυνσης*. Η *εξέγερση* αυτή αφορά, α) εξέγερση απέναντι στο παράλογο αίσθημα της ανθρώπινης υπαρξιακής συνθήκης, το οποίο σημαίνει αποδοχή από τον άνθρωπο μίας ζωής χωρίς νόημα β) (από την στιγμή που ο άνθρωπος έχει αποφασίσει να ζήσει) εξέγερση ενάντια στις μορφές εξουσίας που ασκούνται στη ζωή των ανθρώπων, κρίνοντας παράλληλα τον θάνατό τους. Η *άμβλυνση* αναφέρεται σε μία διαδικασία μέσω της οποίας ο εξεγερμένος διερευνά τα όρια

¹ Ο εξεγερμένος άνθρωπος, Πρωτότυπο L'Homme Revolte (1956).

² «The rebel thus rejects divinity in order to share in the struggles and destiny of all men. We shall choose Ithaca, the faithful land, frugal and audacious thought, lucid action, and the generosity of the man who understands. In the light, the earth remains our first and our last love. Our brothers are breathing under the same sky as we; justice is a living thing.» (Camus, 1991)

³ Ο Mbembe χρησιμοποίησε τον όρο αρχικά για να περιγράψει την κατάσταση στην Αφρική. Πέρα από αυτή τη προσέγγιση όμως κανείς μπορεί να εξετάσει απευθείας αναλύσεις όπως η ακόλουθη από το επίσημο περιοδικό του ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης) Cahier Politique Économique, «Οι πολιτικές οικονομικής σταθεροποίησης και διαρθρωτικών αλλαγών μπορεί να προκαλέσουν κοινωνικές ταραχές, ακόμα και να θέσουν σε κίνδυνο την ομαλότητα των χωρών. Στο παρόν Τετράδιο οικονομικής πολιτικής αναλύονται οι πολιτικές συνέπειες αυτών των προγραμμάτων. Όπως προέκυψε από τη συστηματική μελέτη πέντε χωρών και δυο σημαντικών αντιπροσωπευτικών δειγμάτων στη λατινική Αμερική και την Αφρική, το πολιτικό κόστος σε απεργίες, διαδηλώσεις και εξεγέρσεις διαφέρει ανάλογα με τα μέτρα που ελήφθησαν.» (Morrisson, 1996)

της παρέμβασης του στον κοινωνικό χώρο ώστε να μην μετατρέπεται σε εξουσιαστική⁴. Επομένως η άμβλυνση σε αυτή την περίπτωση δεν είναι το αντίθετο της εξέγερσης αλλά ένα απαραίτητο στοιχείο της το οποίο την καθιστά εφικτή. Αυτή η διαδικασία άμβλυνσης, η οποία είναι ουσιαστικά ένα ζήτημα συμβίωσης, δεν είναι ξένη ως προς τη βία και τη σύγκρουση. Ο Camus τα αναγνωρίζει ως βασικά αλλά και απαραίτητα στοιχεία της υπαρξιακής κατάστασης του ανθρώπου, καθώς μέσα από αυτά μπορούν να υπάρξουν οι δύο μορφές εξέγερσης που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Σημασία δεν έχει να αποφευχθεί η βία και η σύγκρουση αλλά να αντιμετωπίζονται συνεχώς τόσο σε προσωπικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο μέσα στο πεδίο της καθημερινότητας. Το ζήτημα δεν είναι ένα δικαϊκό πλέγμα το οποίο παράγει έκνομους και παράνομους. Το σημαντικό είναι το προσωπικό ήθος να παράγεται συλλογικά στον κοινωνικό χώρο μέσα από συνεχή πειραματισμό.

Μέσα στην μελέτη του Camus δεν βρίσκουμε πρακτικές λεπτομέρειες για το πώς μπορεί να είναι αυτή η άμβλυνση. Άλλωστε δεν είναι αυτός ο σκοπός του. Ιστορικά πάντως θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε την γενική διαμόρφωση αυτής της υπαρξιακής κατάστασης μέσα από έννοιες όπως το *ontwerpen* (ολλανδικά για τον σχεδιασμό, μάζεμα, τάξη μέσα από το χάος), το *obshenie* (ρώσικα για δι-υποκειμενικό ή/και συλλογικό χώρο σε σχέση με τη διαμόρφωσή του μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα), το *ubuntu* (στην αφρικανική παράδοση η φιλοσοφία της ρευστής κοινωνικά κατάστασης του να είσαι άνθρωπος και του πώς να συμβιώνεις) αλλά και στη χρήση της λέξης μοίρα (σήμερα πεπρωμένο, στην αρχαία Ελλάδα και ως μερίδιο φαγητού κατά τη τελετουργία ενός συλλογικού τραπέζιού).

Ανάλογα με το χωρο-χρονικό πλαίσιο που επιλέγουμε να εξετάσουμε συναντάμε παραλλαγές αυτού του τύπου άμβλυνσης σε διάφορες πιο συγκεκριμένες μορφές, όπως η αφηγηματική διαδικασία στις φυλές χωρίς κράτος και η τοποθέτηση Τοτέμ Ντροπής σε δημόσιο χώρο από κοινότητες στην Αλάσκα. Μπορούμε επιπλέον να αναγνωρίσουμε την διαχρονικότητα πρακτικών άμβλυνσης ακολουθώντας για παράδειγμα την λειτουργία που έχει το λεκτικό ράπισμα στον καθημερινό συγχρωτισμό και την διαμόρφωση κοινωνικών ομάδων, από τους αρχαίους ελληνικούς κώμους⁵ μέχρι τα σύγχρονα *rap battleheads*.

⁴ «The real madness of excess dies or creates its own moderation. It does not cause the death of others in order to create an alibi for itself. In its most extreme manifestations, it finds its limit, on which, like Kaliayev, it sacrifices itself if necessary. Moderation is not the opposite of rebellion. Rebellion in itself is moderation, and it demands, defends, and re-creates it throughout history and its eternal disturbances.» (Camus, 1991)

⁵ Παρέες που τριγύριζαν κατά τη διάρκεια των γιορτών του Διονύσου με άμαξες και πείραζαν λεκτικά τους περαστικούς.

A.1.2 δικαίωμα στην πόλη και ρυθμανάλυση

Η προβληματική του Albert Camus σχετικά με το ότι από τη στιγμή που κανείς αρνείται τον φόνο ή την αυτοκτονία και επιλέγει τη ζωή, δηλαδή την *εμπειρία της γης*⁶, επαναδιατυπώθηκε κατά μία έννοια από τον Henri Lefebvre με το δικαίωμα στην πόλη στο *Le Droit à la ville* (1967). Το δικαίωμα στην πόλη αποτελεί μέρος του ευρύτερου ερευνητικού του ενδιαφέροντος πάνω στην καθημερινή ζωή⁷. Η καθημερινή ζωή είναι η *εμπειρία της γης* για το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας. Μπορούμε να αναπτύξουμε την αντιστοιχία, κατανοώντας περισσότερο τα όσα προηγήθηκαν, προσεγγίζοντας το δικαίωμα στην πόλη σε συνδυασμό με την τελευταία δουλειά του Lefebvre πάνω στη ρυθμανάλυση⁸. Ο συνδυασμός αυτός σημαίνει ότι το δικαίωμα αυτών που κατοικούν σε μία περιοχή να διαμορφώνουν τους εαυτούς μέσα από την διαμόρφωση αυτής της περιοχής⁹ ολοκληρώνεται με το βίωμα, την κατανόηση, τη δράση μέσω του τρόπου που συναρμολογούν μεταξύ τους οι διαφορετικοί ρυθμοί της πραγματικότητας. Ο Kevin Lynch στο *The image of time and place in environmental design* (1975) κάνει μία αναφορά που φωτίζει την αντιστοιχία που επιχειρούμε εδώ ανάμεσα στον Camus και τον Lefebvre, «Being alive is being awake in the present, secure in our ability to continue but alert to the new things that come streaming by. We feel our own rhythm, and feel also that it is part of the rhythm of the world. It is when local time, local place, and our own selves are secure that we are ready to face challenge, complexity, vast space, and the enormous future.» Ο Lefebvre, συνδυάζοντας στοιχεία από τα επιστημονικά παραδείγματα της φαινομενολογίας και της ψυχαναλυτικής πρακτικής, προσπάθησε να προσεγγίσει τον ρυθμό ως έναν βασικό, μη ορατό, τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν και εξελίσσονται τα τμήματα της πραγματικότητας. Είναι μέσω του σώματος, από το οποίο αναπτύσσεται το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας, ο τρόπος που διαμορφώνει ο Lefebvre την ρυθμαναλυτική πρακτική του¹⁰ και η αίσθηση του χρόνου ο τρόπος με τον οποίο

⁶ «In the light, the earth remains our first and our last love.» (Camus, 1991)

⁷ Τρεις τόμοι *Critique de la vie quotidienne*: I (1947), II (1961), III (1981).

⁸ Αγγλική έκδοση *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life* (1994). Πρώτη έκδοση *Éléments de rythmanalyse* (1992).

⁹ «The right to the city is far more than the individual liberty to access urban resources: it is a right to change ourselves by changing the city. It is, moreover, a common rather than an individual right since this transformation inevitably depends upon the exercise of a collective power to reshape the processes of urbanization.» (Harvey, 2008)

¹⁰ «At no moment have the analysis of rhythms and the rhythm analytical project lost sight of the body. Not the anatomical or functional body, but the body as polyrhythmic and eurhythmic (in the so-called normal state). As such, the living body has (in general) always been present: a constant reference. The theory of rhythms is founded on the experience and knowledge [connaissance] of the body; the concepts derive from this consciousness and this knowledge, simultaneously banal and full of surprises – of the unknown and the misunderstood.» (Lefebvre, 1994)

προσεγγίζει την αίσθηση ενός τόπου. Οι βιολογικοί και ψυχολογικοί ρυθμοί του κάθε ατόμου είναι σημαντικοί παράγοντες πρόσληψης και συνδιαμόρφωσης του πολυρυθμικού περιβάλλοντος ενός τόπου. Η εναλλαγή σε χρωματικά μοτίβα, μυρωδιές, ήχους, χειρονομίες και γενικότερα στην μορφολογία φυσικού-ανθρωπογενούς τοπίου εντάσσεται στις δύο βασικές κατηγορίες ρυθμών που διακρίνει ο Lefebvre - τους κυκλικούς και τους γραμμικούς. Οι πρώτοι είναι φυσικοί ενώ οι γραμμικοί προέρχονται από την κοινωνική πρακτική¹¹. Οι ρυθμικές μεταβολές ενός τόπου διαμορφώνουν τις προσωπικές αναμνήσεις (Wunderlich, 2008), καθώς και τη συλλογική μνήμη (Castello, 2006). Τελικά απώτερος στόχος του Lefebvre είναι η ανάπτυξη μίας πρακτικής, *μίας προληπτικής ρυθμολογικής θεραπείας για την ενίσχυση της ευρυθμίας*¹². Στην μελέτη του πάνω στις μεσογειακές πόλεις η ευρυθμία της ρυθμολογικής πρακτικής που απασχολούσε τον Lefebvre διατυπώνεται ως προβληματική σχετικά με το πώς μπορεί να διατηρείται μία *αρμονική πολυ-ρυθμικότητα* αντιστεκόμενη στην εμφάνιση κάποιας ηγεμονικής τάσης που μέσω της επιβολής της γίνεται αιτία *αρρυθμίας* στον κοινωνικό χώρο¹³. Με την μελέτη του μεσογειακού τοπίου ο Lefebvre επαναπροσεγγίζει λοιπόν την πολιτική του πολεμική μέσα από τον τρόπο με τον οποίο το ανθρώπινο σώμα εντάσσεται σε μία μεγαλύτερη περιφερειακή οικολογία.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που φέρνει στην επιφάνεια τα παραπάνω δύο στοιχεία της προβληματικής του Lefebvre (*δικαίωμα στην πόλη και ρυθμολογία*) είναι η ανοικοδόμηση της Νέας Ορλεάνης μετά τον τυφώνα Κατρίνα. Στο *Restoring the Real New Orleans* ο Andrés Duany (2007) εξηγεί ότι η οικιστική ανάπτυξη της πόλης της Νέας Ορλεάνης είχε βασιστεί σε μία κουλτούρα, αρκετά κοντά σε αυτή της Καραϊβικής, η οποία προκρίνει τηνσχόλη από την εργασία επομένως συνοδεύεται και από περιορισμένη οικονομική δυνατότητα. Το γεγονός αυτό αποτυπώθηκε σε κάθε επιμέρους κατοικία η οποία εξέφραζε τον ρυθμό με τον οποίο κατασκευάστηκε, συνήθως σταδιακά μέσα σε κάποιες γενιές, καθώς και την απλή ή/και πρόχειρη

¹¹ «The cyclical originates in the cosmic, in nature: days, nights, seasons, the waves and tides of the sea, monthly cycles, etc. The linear would come rather from social practice, therefore from human activity: the monotony of actions and of movements, imposed structures. Great cyclical rhythms last for a period and restart: dawn, always new, often superb, inaugurates the return of the everyday.» (Lefebvre, 1994)

¹² «Intervention through rhythm (which already takes place, though only empirically, for example, in sporting and military training) has a goal, an objective: to strengthen or re-establish eurhythmia. Rhythm analytic therapy would be preventative rather than curative, announcing, observing and classifying the pathological state.» (Lefebvre, 1994)

¹³ «When relations of power overcome relations of alliance, when rhythms 'of the other' make rhythms 'of the self' impossible, then total crisis breaks out, with the deregulation of all compromises, arrhythmia, the implosion-explosion of the town and the country.» (Lefebvre, Régulier, 1994)

δόμηση της. Η απελευθέρωση των κατοίκων από το στεγαστικό χρέος αποτέλεσε από τις βασικότερες αιτίες που επέτρεψαν την μοναδική κουλτούρα της πόλης να αναδυθεί - *υπήρχε χρόνος για τα κρεολά πιάτα που σιγοβράζουν για πάντα, τη δυνατότητα για εξάσκηση στη μουσική και την παρουσίαση της ζωντανά παρά από ηχογραφήσεις, για να ακουστεί, χρόνος για να διασκεδάσουν και να διηγηθούν ιστορίες, «there was time to spend all day marking the passing of friends»*. Όπως αναφέρει ο Duany αυτό που *μπορεί να εκληφθεί ως τεμπελιά, από “εμάς” που περιμένουμε την συνταξιοδότηση για μία αντίστοιχη διαχείριση του χρόνου, δεν είναι παρά το τυπικό κοινωνικό συμβόλαιο που συναντάται και στην Καραϊβική, είναι ένας τρόπος ζωής*. Το πολιτισμικό καθεστώς αυτό κάνει ουσιαστικά απαγορευτική την εφαρμογή του διεθνούς οικοδομικού κώδικα (International Building Code) καθώς μόνο με δάνειο θα μπορούσε κάποιος ντόπιος να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του. Καθώς η πολιτισμική κουλτούρα είναι στενά συνυφασμένη με το αυτόνομο χτίσιμο ο Duany προτείνει ότι η πορεία της ανοικοδόμησης χρειάζεται διαφορετικά οικοδομικά κριτήρια και διαδικασίες.

A.1.3 κοινές πράξεις

Από τα όσα προηγήθηκαν διαπιστώνεται ότι **η αίσθηση τόπου είναι περισσότερο μία βιωματική διαδικασία, τόσο προσωπική όσο και συλλογική, παρά μία ακριβής, σαφώς προσδιορισμένη και τελική κατάσταση**. Η διαδικασία αυτή αντηχεί αυτό που ο Voegelin ονομάζει *αναζήτηση του αιτίου*¹⁴. Το αίτιο αναφέρεται εδώ, όπως και στην κλασική φιλοσοφία του Αριστοτέλη, όχι στην *αιτία* αλλά στο *νόημα της ύπαρξης*. Ο Voegelin χρησιμοποιεί συγκεκριμένα τον όρο *έδαφος (ground)*, «το οποίο παραπέμπει στην έννοια του απτού όλου» από το οποίο αναδύεται η ανθρώπινη ύπαρξη. Η αναζήτηση του νοήματος αυτού γίνεται μέσα από το «κατοικείν με το οποίο ο άνθρωπος υλοποιεί, δίνει δηλαδή μορφή στην ένταση μεταξύ θνητότητας και συνέχειας, δημιουργώντας το υπόβαθρο ώστε να ανοιχτεί ο ορίζοντας της πράξης: η ανθρώπινη κατάσταση αποφορτίζεται με τη δημιουργία διαμεσολαβητικών θεσμών. Εν τέλει, η αναζήτηση του αιτίου αφορά στους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος συμμετέχει στο *Είναι*.»

¹⁴ Η εξήγηση σχετικά με την αναζήτηση του αιτίου βασίζεται σε ανάλυση του αρχιτέκτονα Περτσελάκη Γιάννη (2011).

Μία σημαντική προσθήκη σε αυτήν την προσέγγιση είναι ένας τρόπος ερμηνείας του παρελθόντος, καθώς αυτή η ερμηνεία πάντα επηρεάζει¹⁵ αυτό που διατυπώθηκε παραπάνω σχετικά με το πως μέσω του κατοικείν, το οποίο είναι ένα ζήτημα συμμετοχής, ανοίγεται ο ορίζοντας της πράξης. Η μελέτη *Unthinking The Greek Polis* (Vlassopoulos, 2007) έχει ενδιαφέρον σε αυτήν την περίπτωση. Στη μελέτη αυτή ο Κώστας Βλασσόπουλος συνδυάζει την ερμηνεία της έννοιας της πόλης του Αριστοτέλη με την προσέγγιση της ελληνικής ιστορίας ως μέρος του μεσογειακού συστήματος (*systeme-monde*). Σκοπός του είναι, όπως αναφέρει στην εισαγωγή του, να φέρει στην επιφάνεια στοιχεία σημαντικά τόσο για την κατανόηση του παρελθόντος όσο και του παρόντος, που τείνουν να αποσιωπούνται και να σβήνονται πιθανότατα από τη συλλογική μνήμη. Μία προσπάθεια αντίστοιχη λοιπόν με την επιδίωξη του Henri Lefebvre να αναπτύξει μία πρακτική η οποία θα διατηρεί στην επιφάνεια την πολυ-ρυθμικότητα ενός τόπου. Επίσης, αντλώντας από το υπό εξέλιξη ερευνητικό πρόγραμμα *In.FLOW.ence*¹⁶ το οποίο αφορά περιφερειακή/μητροπολιτική πολυκεντρική ανάπτυξη και διακυβέρνηση διαπιστώνεται μέσα από την εξέταση διαφορετικών μελετών περίπτωσης από όλο τον κόσμο το εξής - η συλλογική μνήμη, η οποία αποτελεί συνάρτηση της ερμηνείας του παρελθόντος, φαίνεται να διατηρεί έναν αμβλυνοτικό κοινωνικό ρόλο, με τον τρόπο που προσεγγίσαμε παραπάνω, επηρεάζοντας τον βαθμό και τον τρόπο συμμετοχής των κοινωνικών ομάδων μίας περιοχής στην διαμόρφωση της ταυτότητας τόπου¹⁷. Παράλληλα το εγχείρημα του Βλασσόπουλου, από τη χωρική του πτυχή, αντηχεί προσεγγίσεις όπως του Lewis Mumford στο *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects* (1961), πιο πρόσφατες αναλύσεις όπως την θεματική *Theories Of Self-organization: The Dynamics of Cities* του Manuel De Landa¹⁸ και τα σύγχρονα παγκοσμιοποιημένα δίκτυα

¹⁵ «Η συλλογική μνήμη της κοινωνίας κατασκευάζει τις σημασίες που εκείνη δίνει στον κόσμο, για να τον κάνει κόσμο της, αφενός με τα λόγια, γράφοντας την ιστορία του, και αφετέρου με τα έργα, ξεχνώντας, αλλάζοντας ή προστατεύοντας, δηλαδή κατασκευάζοντας το υλικό και το ορατό παρελθόν του» (Τουρνικιώτης, 2004)

¹⁶ Προσωπική συμμετοχή στην ερευνητική ομάδα του think tank του ευρωπαϊκού προγράμματος *In.FLOW.ence*-γραφείο CITIES stichting foundation, περίοδος 4/2011 - 8/2011. Οι μελέτες περίπτωσης που εξετάστηκαν: Λάγκος, Κωνσταντινούπολη, Τόκιο, Σανγκάη, Τζακάρτα, Ντουμπάι, Λος Άντζελες, Μεξικό, περιφέρεια Randstad (Ολλανδία), περιφέρεια Gauteng (Ν. Αφρική). Τα ερευνητικά ερωτήματα αφορούσαν το καθεστώς διακυβέρνησης, τη συμμετοχικότητα-σχέση τοπικής κλίμακας με την κεντρική διοίκηση, χωρική δομή. Η μεθοδολογία έρευνας περιελάμβανε εξέταση σχετικής βιβλιογραφίας, πρωτογενών πηγών σχετικών με τον χωρικό σχεδιασμό και επικοινωνία /συνεντεύξεις με ερευνητές των περιοχών.

¹⁷ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι πρωτοβουλίες του εργαστηρίου PlaceIt και του Latino Urban Forum στο Λος Άντζελες. «Latinos are retrofitting public space to fit their needs and are reshaping urban America in this process. However there is clear disconnect between land use and transportation policies that regulate Latino communities. This disconnect between existing urban policies and the well being of Latino communities has been the force behind the Latino Urban Forum's philosophy of good urban planning» (Latino Urban Forum, http://www.latinourbanforum.com/About_Us.html)

¹⁸ Σειρά διαλέξεων στο European Graduate School, (<http://www.egs.edu/faculty/manuel-de-landa/videos/>).

πόλεων (Roy Ananya, 2009), το ερευνητικό πρόγραμμα TOPOI στο Freie Universität του Βερολίνου, καθώς και την ανάλυση των *διασπορών* (Appadurai, 1996), ενώ οι λαογραφικές του προεκτάσεις τον φέρνουν κοντά στην δουλειά και κάποιες φορές στο πνεύμα του Ηλία Πετρόπουλου, με την εστίαση σε κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες.

Το επιχείρημα της μελέτης *Unthinking The Greek Polis* είναι ότι η έννοια της *πόλης* αποτέλεσε το βασικό εργαλείο μέσω του οποίου ο μογενοποιήθηκε η αρχαία ελληνική ιστορία ώστε να αποτελέσει τη βάση της εξέλιξης του ευρωκεντρισμού. Το πλαίσιο δηλαδή στο οποίο στηρίχθηκε η κατασκευή των σημερινών *δυτικών* εθνικών κρατών τον 19ο αιώνα. Στην πραγματικότητα όμως το αρχαίο ελληνικό τοπίο ήταν κάθε άλλο παρά ομογενοποιημένο. Οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν ποτέ ένα κέντρο γύρω από το οποίο μπορεί κάποιος να οργανώσει την ιστορία τους. Οι κοινωνίες τους ήταν διεσπαρμένες σε μία ευρεία έκταση στη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα και οι πόλεις τους λειτουργούσαν μέσα από πολυεπίπεδα χωρικά δίκτυα. Οι αλληλεπιδράσεις τους με άλλους πληθυσμούς μέσα από σχέσεις συναλλαγής, συνεργασίας, εξάρτησης και επιβολής ήταν πολύ σημαντικός παράγοντας στην διαμόρφωση της ιστορίας τους. Το στοιχείο που ένωνε αυτό το κατακερματισμένο τοπίο ήταν μία συνεχής δυναμική ροή από ανθρώπους, η οποία διαμόρφωσε ένα ανταποδοτικό ενδιαφέρον ανάμεσα στις διάσπαρτες περιοχές¹⁹. Επομένως, σύμφωνα με τον Βλασσόπουλο, δεν μπορούμε να εξαντλήσουμε την ανάδυση και διαμόρφωση πολιτικών ιδεών, κοινωνικο-τεχνολογικών τάσεων, καθημερινών νορμών και συμπεριφορών σε μία στενή πρόσληψη, γεωγραφικά ή μεταφυσικά, της πόλης. Αυτό που χρειάζεται είναι να αντιληφθούμε τις διαφορετικές, αλληλεπικαλυπτόμενες χρονικές περιοδικότητες που στην επίθεσή τους διαμόρφωναν ένα συγχρωτισμό από πλήθος ετερόκλητων στοιχείων. Η βασική πρόταση του *Unthinking The Greek Polis* αφορά μία ιστοριογραφική ανάλυση των *κοινών πράξεων* που συναντάμε σε ένα ευρύ χωρικό σύστημα. Των *κοινών πράξεων* ανάμεσα σε ένα ετερόκλητο πλήθος κοινωνικών ομάδων που συγκεντρώνονται γύρω από ένα κεντρικό θέμα με βάση το οποίο μπορούμε να οργανώσουμε την ανάλυση του. Ο Βλασσόπουλος, ακολουθώντας όπως εξηγεί την μέθοδο του Ηροδότου, εισάγει ως μία πιθανή τέτοια θεματική τη σχέση *κατακτητών και αυτών που αντιστέκονται*²⁰.

¹⁹ Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο *Unthinking The Greek Polis*, πως για παράδειγμα η πραγματική, καθημερινή επαφή ανάμεσα σε έναν Αθηναίο και σε ένα Φοίνικα στο λιμάνι του Πειραιά επηρέαζε την αντίληψή τους; Στον Πειραιά Αθηναίοι και Φοίνικες ζούσαν στις ίδιες γειτονιές, τα παιδιά τους έπαιζαν στον ίδιο δρόμο, έθαβαν τους νεκρούς τους στα ίδια νεκροταφεία. (σ. 236)

²⁰ σ. 232

Η ιστοριογραφική μελέτη του *Unthinking The Greek Polis* αρχικά μας ωθεί να συλλάβουμε βασικά στοιχεία της *ταυτότητας του αρχαίου ελληνικού τόπου* μέσα στο ετερόκλητο και δυναμικό περιβάλλον στο οποίο αναδύθηκαν. Στοιχεία όπως το *έδοξεν* και η αμφισβήτηση στην ιδεοπολιτική ζωή, η αυτοπραγμάτωση ως θεμελιακή αρχή, η οποία διενεργείται εν ζωή και αποδέχεται τον βιολογικό θάνατο ως λειτουργική αρχή του εισέτι μη γραμμικού χωροχρόνου και της πολυεπίπεδης και πολύμορφης ζωής (Κεχαγιάς, 2009) καθώς και η σχέση ανάμεσα στην αρχιτεκτονική χωροδόμηση με πολικές συντεταγμένες, την ανθρώπινη κλίμακα και την ενότητα με το περιβάλλον, τη φιλοσοφική θεώρηση του ανθρώπινου μέτρου (Δοξιάδης, 1972) θα πρέπει να τα δούμε όχι ως μεμονωμένες, καθαρές μορφές αλλά ως ρευστά μέρη *κοινών πράξεων*.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς η αρχαιολογική ερμηνεία που θίγεται στην μελέτη *Unthinking The Greek Polis* επηρεάζει την αίσθηση τόπου, σε συνάρτηση και με το ζήτημα των *κοινών πράξεων*, είναι το λευκό χρώμα στην Ακρόπολη των Αθηνών και στο αιγαιοπελαγίτικο οικιστικό περιβάλλον. Αυτό διότι το λευκό χρώμα αποτέλεσε το συμβολικό πεδίο μέσω του οποίου το νεοσύστατο ελληνικό κράτος που ανεξαρτητοποιήθηκε το 1830 επιχείρησε να δημιουργήσει ιστορική συνέχεια με την αρχαιότητα και να συνθέσει τη νέα του επίσημη ταυτότητα²¹. Αρχικά υπό το πρίσμα του νεοκλασικισμού και ύστερα του μοντερνισμού²². Μέσα σε αυτό το πλαίσιο κατασκευάστηκε έπειτα και η σύγχρονη τουριστική εικόνα της Ελλάδας στο μετεμφυλιακό

²¹ «Η έννοια Ελλάς, που δηλώνει αυτοπροσδιορισμό (και είχε αποκτήσει σαφή γεωγραφικά όρια το 1832), έπρεπε να αποκτήσει ιστορική οντότητα. [...] Το 1837, στην Ακρόπολη έγινε η ιδρυτική συνεδρία της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Πρώτος πρόεδρος ο Φαναριώτης λόγιος Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός, ο οποίος ήτανε και υπουργός Παιδείας του Οθωμικού Βασιλείου. Τα λόγια του, “Επιτέλους. Η Ελλάς, που εσκλαβώθη το 146 π.Χ., είναι και πάλι ελεύθερη”.» (Κορομηλά, 2011)

«Διά τούτο και η Ελλάς, παραλαμβάνουσα τον προγονικόν αυτής πολιτισμόν ούτω μετημφιεσμένον, οφείλη να απεκδώση αυτόν του ξενικού και αλλοτρίου περιβλήματος και να παραδεχθή αυτόν κατά τον φυσικόν αυτού ιματισμόν, οικείον και πρόποντα εις τα ήθη και τα έθιμα τα ελληνικά» (Αναφέρεται από Δ. Φιλίππιδη στη Νεοελληνική αρχιτεκτονική, 1984, σ. 70)

²² «Η αναγνώριση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ως αφαιρετικής αρχιτεκτονικής η οποία έχει κοινές αρχές με την αρχαία ελληνική και παραδοσιακή αρχιτεκτονική είχε άλλωστε ήδη καλλιεργηθεί στην Ευρώπη από θεωρητικούς και ιστορικούς της αρχιτεκτονικής, καθώς και από μερικούς από τους γνωστότερους αρχιτέκτονες. Δεν χωράει αμφιβολία ότι τα βιβλία ενός αρχιτέκτονα-σταρ της εποχής όπως ήταν ο Le Corbusier, με τις εξιδανικευτικές αναφορές τους στην αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική, έδωσαν την ευκαιρία στους μοντέρνους Έλληνες αρχιτέκτονες να νομιμοποιήσουν την αρχιτεκτονική που έκαναν οι ίδιοι ως αρχιτεκτονική η οποία ενσωμάτωνε κάποιες διαχρονικές αξίες.» (Κώστας Τσιαμπάος, 2009)

«Newfangled Greek architecture has evolved through systematic neo-classical representation on the one hand and with the use of traditional architectural elements, on the other. At the same period when other countries had to incorporate neoclassicism and later on the modern movement (as international styles) Greek architecture had a continuity for both. Greek traditional architecture served as well as, prototype -with the simples and cubist forms of Aegean architecture- for the masters of the modern movement.» (Theodoraki, 2007)

περιβάλλον της δεκαετίας του 1950²³. Το λευκό χρώμα, η επικράτηση του οποίου αν και επηρεάζεται σημαντικά δεν εξαντλείται μέσα στο χρόνο μόνο στους λόγους που προαναφέρθηκαν, απομακρύνει από τη συλλογική μνήμη, επομένως και από την εν δυνάμει απτή κοινή χρήση, χαρακτηριστικά του κοινωνικού χώρου που εξέφραζε η πολυχρωμία τόσο στην Ακρόπολη όσο και στα κελύφη των νησιών του Αιγαίου. Στο αιγαιοπελαγίτικο τοπίο η πολυχρωμία ήταν εκφραστική συνέχεια των τοπικών υλικών και τεχνικών δόμησης καθώς και ένα σημαντικό στοιχείο της διαχρονικής εξέλιξης του οικιστικού πλέγματος σε συνάρτηση με το πώς το εθνικό δίκαιο αναπτυσσόταν μέσα από καθημερινές συνεχείς επαναδιαπραγματεύσεις, συγκρούσεις και συμβιβασμούς. Παράλληλα τα χρώματα, τόσο στο Αιγαίο όσο και στην Ακρόπολη, εξέφραζαν τη δυναμική σχέση ανάμεσα στους δύο αντιληπτικούς τρόπους που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος για να οργανώσει τον χώρο.

α) «Τη δυτική αναλυτική σκέψη, η οποία είναι αποτέλεσμα του εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο βασίστηκε στους αττικούς και αργότερα στους σχολαστικούς φιλοσόφους και που οδήγησε στον ορθολογισμό και στην επιστημονική γραμμική νόηση.

β) Την ανατολική συμπληρωματική και αρμονική σκέψη -κοινή για τους λαούς της Μεσογείου μέχρι τους προσωκρατικούς φιλοσόφους - η οποία οδήγησε στη βιωμ ατική (εμπειρική) αντίληψη.»²⁴ Η δουλειά του αρχιτέκτονα Δημήτρη Πικιώνη είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προβληματισμού σχετικά με την εξεύρεση κατάλληλης ισορροπίας ανάμεσα στους δύο αντιληπτικούς τρόπους και στο πώς διαμορφώνεται η αίσθηση ενός τόπου. Η ανάπτυξη της *Οικιστικής* και η πρόταξη της πραγματιστικής έννοιας της *εντοπίας*²⁵ από τον μαθητή του Κωνσταντίνο Δοξιάδη είναι μία αντίστοιχη κίνηση. Και οι δύο προσπαθούν να συνδέσουν το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας στις επιμέρους αλληλένδετες κλίμακες, με τον Πικιώνη να τείνει προς

²³ «Μεταξύ των άλλων περιορισμών οίτινες ετέθησαν ως προς την ανοικοδόμησιν, απηγορεύθη και η πολυχρωμία εις το εξωτερικόν των οικιών, ωρίσθη δε ότι κυριαρχούν εξωτερικόν χρώμα των οικιών θα είναι το λευκόν...όπερ άλλωστε αποτελεί ιδιαίτερον χαρακτηριστικόν των νήσων των Κυκλάδων και εν πολλοίς ενσυνείδητον υποχρέωσιν πάντων των κατοίκων... εις τρόπον ώστε να επιτευχθή ομοιομορφία εναρμονιζομένη πλήρως προς το ιδιάζον χρώμα των νήσων του Κυκλαδικού Συμπλέγματος.» διαβιβαστικό Τμήμα Διοικητικής Αποκεντρώσεως Νομαρχίας Κυκλάδων προς τα Αστυνομικά Τμήματα, Δημάρχους & Προέδρους Κοινοτήτων Νομού στις 15.6.1972 (<http://www.greekarchitects.gr/gr/αλφαδιάς/η-λευκή-ιλαρα-ι3d139>)

«Γαλάζιο και Λευκό, τα χρώματα της εθνικής υπερηφάνειας, μεταφράστηκαν και μέχρι τώρα αντιστοιχούν στις εικόνες της τουριστικής υπερηφάνειας των τουριστικών φυλλαδίων. Στην ουσία, η εικόνα που αναπαράγεται και απαθανατίζει το ρομαντικό αυτό παρελθόν είναι μια συρραφή στοιχείων παράδοσης, φαντασίας και επιλογών που παγιώθηκε μέσα από την αναπαραγωγή του μεταμοντέρνου λαϊκού ρυθμού με ένα είδος μοντερνιστικής, πολιτιστικής τοπικής ουδετερότητας». (Μπούσιου, 2006)

²⁴ Νοηματική Διαφοροποίηση (Θεωδοράκη-Πάτση, <http://users.ntua.gr/kamy/noimatikiDiaforopoiisi.pdf>)

²⁵ Η Εντοπία είναι η σύλληψη και κατασκευή του χώρου ανάμεσα στην Δυστοπία και στην Ουτοπία. Building Entopia (Doxiadis, 1975).

τον βιωματικό²⁶ τρόπο και τον Δοξιάδη προς τον αναλυτικό²⁷. Όπως όμως ξεκαθαρίζει και ο Δοξιάδης στην κατακλείδα του *Building Entopia* η αρμονική συναρμογή των ανθρώπινων οικισμών στο ευρύτερο περιβάλλον τους παραμένει ανολοκλήρωτη χωρίς την κατανόηση και την δράση σχετικά με τις ανισότητες και τις εξουσιαστικές τάσεις που αναπτύσσονται μέσα στις δραστηριότητες της κοινωνίας²⁸. Επομένως όταν στρεφόμαστε για παράδειγμα στο χρώμα του αιγαιοπελαγίτικου τοπίου αυτό που κάνουμε στην ουσία είναι να διυλίζουμε τους νόμους²⁹ που διέπουν αυτό το οικιστικό παράδειγμα, δηλαδή την οικο-νομία του με την ευρύτερη έννοια. Η απόδοση των χρωματισμών είναι αισθητική, ηθική και πολιτική πράξη η οποία προϋποθέτει μία πρόσμιξη πλήθους στοιχείων- φυσικών, μεταλλικών, τεχνολογικών, βιολογικών, οικονομικών, κοινωνικών, θεσμικών.

Ο χρόνος (ρυθμός) και ο τρόπος που γίνεται το συνταίριασμα αυτών των στοιχείων είναι η αίσθηση τόπου.

Τέλος, η προβληματική της διπλωματικής εργασίας μπορεί να επαναδιατυπωθεί ως εξής.

Πώς μπορεί ο χωρικός σχεδιασμός να αποτελεί μήτρα κοινών πράξεων μέσα από τις οποίες ενισχύεται η αίσθηση ενός τόπου;

Το ερώτημα αυτό επιχειρείται να απαντηθεί στο δεύτερο τμήμα της ενότητας Α μέσα από την εξέταση του παραδείγματος³⁰ της Peer To Peer Πολεοδομίας.

²⁶ «Η γη τούτη είχε, μαζί με μερικές άλλες, το προνόμιο να διδάξει στον άνθρωπο μία από τις πιο υψηλές μορφές της αποκάλυψης του παγκοσμίου λόγου. Και τη μορφήν αυτή την έπλασε ο αρχαίος καθ' ομοίωση τούτης της γης, θε νά 'λεγα πως την ανέσυρε μεσ' απ' το χώμα της και τους βράχους της, κατά τη συμβολική ρήση του σοφού Κιμρί, που έλεγε πως "μέσα στο χώμα πρέπει να βλέπουμε, γιατί εκεί μέσα προετοιμάζονται όλα". Μέσα στο χώμα, δηλαδή στην εγκρυσπόμενη στη Φύση αποκάλυψη του κόσμου του νοητού.» (Πικιώνης, 1954)

²⁷ «[...] να αναπτύξουμε την οικιστική, την επιστήμη των ανθρώπινων οικισμών, την επιστήμη του συστήματος ζωής μας. Πρόκειται για μια προέκταση της βιολογίας σε μεγαλύτερες μονάδες χώρου [...] Η οικιστική ξεκινά με τη σύλληψη διαδικασιών και την οργάνωση και τελειώνει με το χτίσιμο και την τέχνη.» (Δοξιάδης, 1972)
«Η ανθρώπινη κλίμακα καθορίζεται από τις φυσικές-ανθρώπινες ιδιότητες μας, και το μόνο που χρειάζεται είναι να τις μελετήσουμε. Οι ιδιότητες αυτές έχουν εκφραστεί σε πολλές πόλεις του παρελθόντος και ιδιαίτερα στις ανθρώπινες διαστάσεις της αρχαίας ελληνικής πόλης. Η ανθρωπο-μηχανική κλίμακα, βάσει της οποίας θα δημιουργηθούν μεγαλύτερα περιβάλλοντα, θα προσδιοριστεί σταδιακά, καθώς μελετούμε τα προβλήματα των σύγχρονων πόλεων, διαπιστώνουμε τα λάθη του παρελθόντος και κατανοούμε τις αιτίες τους.» (Δοξιάδης, 1964)

²⁸ *Building Entopia* (Doxiadis, 1975), σ. 308

²⁹ Δεν εννοείται εδώ ντετερμινιστικά.

³⁰ *The Structure of Scientific Revolutions* (Kuhn, 1962)

2 PEER TO PEER ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

A.2.1 βασικά χαρακτηριστικά

Η Peer To Peer Πολεοδομία³¹ είναι μία κίνηση χωρικού σχεδιασμού η οποία αποτελεί συνδυασμό δύο βασικών τάσεων, του κοινωνικο-τεχνολογικού παραδείγματος Peer To Peer και της βιοπολεοδομίας. Μία πολύ ενδεικτική περιγραφή της είναι «Peer To Peer Urbanism is all about letting people design and build their own environments, using information and techniques that are shared freely» (Salingaros, 2010). Η φράση αυτή αποτελεί επίσης μία απάντηση στο κεντρικό εμμενές ερώτημα της προσέγγισης αυτής, δηλαδή *το μετασχηματισμό των υφιστάμενων καταστάσεων σε πιο επιθυμητές*³².

Κάποια βασικά θέματα που πραγματεύεται η Peer To Peer Πολεοδομία είναι, η αντιμετώπιση του ηγεμονικού ρόλου των ειδικών στο πλαίσιο εφαρμογής ενός χωρικού σχεδίου και η πρακτική ενίσχυση της συμμετοχής όλων των ενδιαφερομένων μερών, η έμφαση στην ανθρώπινη κλίμακα και η αξιολόγηση προτάσεων χωρικού σχεδιασμού μέσα από την μελέτη σχεδιαστικών μοτίβων που έχουν διαμορφωθεί και διατηρηθεί σε βάθος χρόνου³³, η χρήση και ανάπτυξη εργαλείων ελεύθερα από άδειες ιδιοκτησίας (ανοικτού κώδικα), η διασφάλιση και ενίσχυση της έννοιας των κοινών αγαθών.

Πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά σε πέντε βασικές αρχές (Salingaros, 2010):

- 1) Υπεράσπιση του βασικού ανθρώπινου δικαιώματος να επιλέγει το δομημένο περιβάλλον στο οποίο διαμένει. Το άτομο επιλέγει μέσα από μία ευρεία γκάμα πιθανοτήτων οι οποίες παράγουν ένα βιώσιμο σύνολο.

---

³¹ Το βασικό υλικό σχετικά με την Peer To Peer Πολεοδομία αντλήθηκε από http://p2pfoundation.net/Peer-to-Peer_Urbanism

³² «“Transformation from existing states to preferred ones”. This elegant little phrase packs a punch. For who is doing the preferring—the designer? the artist? the corporate moneymaker? No, the users. Which users, however, and how do we identify them? And how do we know what they prefer? How do we know what the existing state is? How do we know how to get from existing to preferred—what tools and methods can we use? And how can we evaluate that process and correctly re-adapt it as we need to?» (Salingaros, 2011)

³³ Συγκεκριμένα αυτό το ζήτημα αποτελεί κριτική στη μοντερνιστική αρχιτεκτονική και πολεοδομία, τόσο από την άποψη της επιλογής γιγάντωσης της κλίμακας του δομημένου περιβάλλοντος όσο και της προσκόλλησης στην ιδεολογία της προόδου.

- 2) Όλοι οι κάτοικοι πρέπει να έχουν πρόσβαση σε πληροφορία σχετικά με το περιβάλλον τους ώστε να συμμετέχουν σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων.
- 3) Οι χρήστες θα πρέπει να συμμετέχουν σε όλες τις βαθμίδες λήψης αποφάσεων και σε κάποιες περιπτώσεις.
- 4) Όσοι δουλεύουν στο πλαίσιο της Peer To Peer Πολεοδομίας είναι αφοσιωμένοι στο να παράγουν και να διαδίδουν σε καθεστώς ανοικτού κώδικα γνώση, δεξιότητες, και πρακτικές για ένα πολεοδομικό τοπίο σε ανθρώπινη κλίμακα ώστε να αποτελούν αυτά ελεύθερα για όσους θέλουν να τα χρησιμοποιήσουν ή να τα εξετάσουν.
- 5) Οι χρήστες του δομημένου περιβάλλοντος έχουν το δικαίωμα να αντλούν από ένα εξελίξιμο πεδίο γνώσης, δεξιοτήτων και πρακτικών έτσι ώστε να έχουν διαθέσιμα καλά προσαρμοσμένα αστικά εργαλεία.

Μπορούμε να αποδώσουμε συνοπτικά τα δύο βασικά, αλληλένδετα χαρακτηριστικά αυτής της κίνησης.

- 1) *Ενισχύεται η ατομική τεχνική μέσα από τη συλλογικότητα διαμορφώνοντας ένα τρόπο κατοίκησης.*

Αυτό μπορεί να κατανοηθεί μέσα από την ανάλυση του *τεχνίτη* του Richard Sennett στο *The Craftsman* (2008) σε συνδυασμό με την ανάλυση του Erik Rietveld στο *Situated Normativity: The Normative Aspect of Embodied Cognition in Unreflective Action* (2008). Σκοπός της Peer To Peer Πολεοδομίας είναι να αναπτύξει τη δεξιοτεχνία, και κατ' επέκταση την αυτονομία των ατόμων μέσα από το πως πρακτικά μπορούν να διαμορφώνουν το χώρο στον οποίο κατοικούν. Η ανάπτυξη αυτή όμως γίνεται ακολουθώντας τη λογική του κοινωνικο-τεχνολογικού παραδείγματος Peer To Peer, δηλαδή μέσα από συλλογικότητες που δουλεύουν γύρω από ένα κοινό σκοπό. Αυτή η συλλογική παραγωγή του χώρου στον οποίο δραστηριοποιούνται επιδιώκεται να είναι ένα επιδραστικό, καίριο περιβάλλον για την διαμόρφωση της κανονιστικότητας (normativity) των ατόμων που συμμετέχουν. Η ενσώματη εμπειρία η οποία βασίζεται στη τεχνική που αποκτάται από τη συλλογική συμμετοχή διαμορφώνεται σταδιακά σε ένα συνειδητό ή/και μη συνειδητό τρόπο κατοίκησης, επεκτείνεται δηλαδή στη γενικότερη συμπεριφορά των ατόμων, επηρεάζοντας τη δράση τους σε διαφορετικά περιβάλλοντα³⁴. Ο

³⁴ «[s]kills and concerns get their shape within a socio-cultural practice. Once they are acquired the relationship between body and world is modified. Situated normativity can be understood as the normative aspect of skillful action in context; of embodied cognition in unreflective action. [...] Affective experience and the action tendency to improve the object are like two sides of the same coin.» (Rietveld, 2008)

τρόπος κατοίκησης αυτής αντλεί μέσα στο πλαίσιο της Peer To Peer Πολεοδομίας από την γενικότερη στάση του *τεχνίτη*- την προσήλωση, την απτή ευαισθησία, την ισορροπία και ευρύτερα την ικανότητα να συγκεκριμενοποιεί ένα θέμα, να διακρίνει τις ποιοτικές του συνιστώσες και να το προεκτείνει με έναν πραγματιστικό τρόπο. Ο ρυθμός της ρουτίνας στην εργασία αυτή αντλεί την εμπειρία του παιχνιδιού, ανοικτός περισσότερο στον πειραματισμό και όχι στην χρήση των αντικειμένων ως κάτι που έχουν απαραίτητα έναν συγκεκριμένο σκοπό. Η διάθεση για παιχνίδι αμβλύνει την κοινωνική ένταση που προκαλείται από το πώς ο πειραματισμός αυξάνει την πολυπλοκότητα ενώ περιορίζει παράλληλα την πίστη και την ανάγκη στους λίγους ειδικούς επαγγελματίες³⁵. Ο Sennett δίνει έμφαση στην μελέτη του στην εμπειρία που σχηματίζει η στάση του *τεχνίτη* μέσα από τη διαμόρφωση φυσικών αντικειμένων, καθώς είναι στο συνεχές ανάμεσα στο οργανικό και το κοινωνικό ο τρόπος που σχεδιάζουμε τους τρόπους κατοίκησης μας.³⁶

2) *Επιδιώκει τη σύνδεση του πεδίου της ανθρώπινης κλίμακας με τα αλληλένδετα επίπεδα του ευρύτερου περιβάλλοντος.*

Την σύνδεση αυτή, δηλαδή την εμπειρία του πώς το ανθρώπινο σώμα μπορεί να βιώσει όλες τις κλίμακες, την ερμηνεύει ως ποιότητα ζωής. Η σύνδεση επιτυγχάνεται μέσα από τον χωρικό σχεδιασμό καθώς και μέσα από το χορό, τη μουσική, την τέχνη. Οι κοινές ιδιότητες μεταξύ αυτών των προσεγγίσεων περιλαμβάνουν μοτίβα (patterns), κανονικότητα (regularity), επανάληψη (repetition), δικτύωση (nesting), ιεραρχία (hierarchy), κλιμάκωση (scaling) και μορφοκλασματική δομή (fractals)³⁷. Το χαρακτηριστικό αυτό αντλεί σε μεγάλο βαθμό από την

³⁵ «Craftsmanship draws on what children learn in play's dialogue with physical materials, the discipline of following rules, the advance of complexity in making rules. Play so universal, so full of adult implication—yet modern prejudice clings to the conviction that only a few have the ability to do really good work» (Sennett, 2008)

³⁶ «Social consequences are built into the structure and the functioning of the human body, as in the workings of the human hand. I argue no more and no less than that the capacities our bodies have to shape physical things are the same capacities we draw on in social relations [...] Craftsmanship shows the continuum between the organic and the social put in action.» (Sennett, 2008)

«P2P Urbanism is like an informally scientific way of building» (Salingaros, 2010)

³⁷ «Quality of life depends proportionally on how we can experience all scales in a non-threatening manner, with a priority placed upon the smaller scales corresponding to the human body [...] Connection is achieved through dance, music, art, and architecture. The common properties among these creations include patterns, regularity, repetition, nesting, hierarchy, scaling, and fractal structure. They are demonstrable geometrical patterns, not mystical properties.» (Salingaros, 2011)

έρευνα του Christopher Alexander σχετικά με το φαινόμενο της *Ολότητας (Wholeness)*³⁸. Σύμφωνα με την έρευνα η *Ολότητα* είναι μία αντικειμενική ιδιότητα της φύσης και των φυσικών συστημάτων, η οποία αναδύεται από την επαναλαμβανόμενη εμφάνιση δεκαπέντε γεωμετρικών μεταβλητών- επίπεδα κλίμακας, ισχυρά κέντρα, όρια, εναλλασσόμενη επανάληψη, θετικός χώρος, καλό σχήμα, τοπικές συμμετρίες, βαθιά διασύνδεση και ασάφεια, αντίθεση, κλίσεις, τραχύτητα, απόηχοι, κενό, απλότητα και εσωτερική ηρεμία, μη διαχωρισμός. Το φαινόμενο αυτό αναπτύσσεται μέσα από μορφογενετικές διαδικασίες εκδίπλωσης (unfolding) η οποία αντλεί δομή από το όλο (whole) μέσω προοδευτικής διαφοροποίησης (progressive differentiation). Το κεντρικό ποιοτικό χαρακτηριστικό του περιβάλλοντος που εκδιπλώνεται μέσα από αυτή την διαδικασία είναι η αίσθηση του *ανήκειν*.

A.2.2 Peer To Peer

Το κοινωνικο-τεχνολογικό παράδειγμα Peer To Peer αφορά τη σχεσιακή δυναμική των διανεμημένων συστημάτων (relational dynamic of distributed networks). Η συγκεκριμένη μορφή σχεσιακής δυναμικής βασίζεται στην συμμετοχική δυνατότητα των μελών της η οποία δεν καθορίζεται προκαταβολικά (equipotency), η χρηματική ανταμοιβή δεν αποτελεί βασικό στόχο, αναπτύσσεται γύρω από την ελεύθερη συνεργασία ίσων για την εκπόνηση ενός κοινού σκοπού, με μορφές δημιουργίας αποφάσεων και αυτονομίας διανεμημένες σε όλο το δίκτυο χωρίς την οργάνωση γύρω από ιεραρχικές μεθόδους οδηγιών και ελέγχου. Η σχεσιακή δυναμική Peer To Peer παράγει ένα περιβάλλον *Κοινών (Commons)*, παρά μία αγορά ή ένα κράτος και βασίζεται στις κοινωνικές σχέσεις για την διανομή πόρων και όχι σε μηχανισμούς τιμολόγησης ή οδηγίες διακυβέρνησης.

Τα χαρακτηριστικά αυτά του Peer To Peer χρειάζονται τρεις βασικές πτυχές για να αναπτυχθούν ολοκληρωμένα: α) peer παραγωγή ως τρόπο παραγωγής β) peer διακυβέρνηση ως τρόπο διακυβέρνησης γ) καθολική κοινή ιδιοκτησία ως τρόπο διανομής και πρόσβασης.

Τα Peer To Peer τεχνολογικά δίκτυα αποτελούν σήμερα την βασική υποδομή των επιχειρηματικών διαδικασιών. Παράλληλα οι νέες επικοινωνιακές υποδομές που δημιουργούνται

---

³⁸ Η έρευνα αυτή, η οποία αναπτύχθηκε σε διάστημα 30 χρόνων από το 1975 στο 2005, παρουσιάζεται συστηματικά στους τέσσερις τόμους της σειράς *The Nature of Order: An Essay on the Art of Building and the Nature of the Universe* (2002-2005).

σε αυτή τη βάση υπερβαίνουν τον κρατικό και κορπορατιστικό έλεγχο των παραδοσιακών μέσων ενημέρωσης *ένας προς πολλούς* (one-to-many). Επίσης όμως τα τεχνολογικά δίκτυα Peer To Peer αναπτύσσονται ως υποδομή για την ελεύθερη συνεργασία μεταξύ αυτόνομων μερών.

Διακρίνονται τέσσερα επίπεδα σχετικά με την ανάπτυξη του Peer To Peer

- 1) Το *εμμενές* επίπεδο, αφορά τους πιο διαδεδομένους σημερινούς τρόπους τους οποίους μορφές Peer To Peer αναδύονται στα κοινωνικά πεδία. Αφορά τη σχεσιακή δυναμική στα διανεμημένα δίκτυα, όπως την έκφραση στη δομή του διαδικτύου. Στο επίπεδο αυτό ενσωματώνεται εύκολα στο υφιστάμενο σύστημα, είναι κυρίως μία βασική υποδομή και γίνεται εύκολα εκμεταλλεύσιμο από κάποια κυριαρχική δύναμη.
- 2) Το *συνολικό* επίπεδο, όταν οι διαφορετικές πτυχές του Peer To Peer είναι εξαρτημένες μεταξύ τους (peer παραγωγή, peer διακυβέρνηση, καθολική κοινή ιδιοκτησία ως τρόπο διανομής και πρόσβασης). Τα παραδείγματα σε αυτή την περίπτωση δεν ενσωματώνονται στον υπάρχον παραγωγικό καθεστώς της αγοράς τιμολόγησης και επιχειρηματικής ιεραρχίας. Παράγουν μία νέα κοινωνική πραγματικότητα που είναι υπό την ηγεμονία όμως από την υφιστάμενη κοινωνική οικονομία.
- 3) Το τρίτο επίπεδο σχετίζεται με αλλαγές που συμβαίνουν στο οντολογικό, επιστημολογικό και αξιολογικό πεδίο. Αφορά αλλαγές στον τρόπο που οι άνθρωποι προσλαμβάνουν σταδιακά νέους τρόπους κοινωνικών πρακτικών και τεχνολογικών κατασκευών. Συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό αυθόρμητα και μη συνειδητά, ως μέρος των μεταβολών στο κοινωνικό φαντασιακό.
- 4) Το τέταρτο επίπεδο αφορά τη συνειδητή ενασχόληση με την ανάπτυξη του κοινωνικο-τεχνολογικού παραδείγματος Peer To Peer.

A.2.3 Βιοπολεοδομία

Η Βιοπολεοδομία³⁹ εστιάζει στον αστεακό οργανισμό θεωρώντας τον ένα πολύπλοκο σύστημα ανάλογα με τις εσωτερικές και εξωτερικές δυναμικές και τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις. Ως επιστημονικό πεδίο στοχεύει να συνεισφέρει 1) στην ανάπτυξη και εφαρμογή των συμπερασμάτων της βαθιά οικολογίας (Bateson) στο κοινωνικο-περιβαλλοντικό πεδίο 2) στην αναγνώριση και πραγματοποίηση περιβαλλοντικής βελτίωσης ανάλογα με τις ανθρώπινες ανάγκες και του οικοσυστήματος μέσα στο οποίο διαμορφώνονται 3) στην διαχείριση της μετάβασης από μία οικονομία ορυκτών καυσίμων σε ένα άλλο οργανωτικό μοντέλο 4) στην εμφάνιση της οργανικής αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτισμικών και φυσικών παραγόντων μέσα στην αστική πραγματικότητα (για παράδειγμα, γεωμετρία της κοινωνικής πράξης, ροές και μελέτη δικτύων).

Μπορούμε να διακρίνουμε τις ακόλουθες τέσσερις αλληλένδετες συνιστώσες.

1) Μίμηση και περιβάλλον: Αφορά το πώς οι μορφές και ο χώρος επηρεάζουν τις νοητικές δυνατότητες και τις ψυχο-βιολογικές συνθήκες.

2) Αλγοριθμικός βιώσιμος σχεδιασμός: Αφορά την μελέτη και εφαρμογή στο σχεδιασμό των μορφογενετικών διαδικασιών της φύσης (όχι απλώς των εξωτερικών χαρακτηριστικών που είναι άμεσα αντιληπτές).

3) Σχεδιαστικά και νευρολογικά μοτίβα: Μελέτη του σώματος στον χώρο, με συνδυασμό νοητικής ανατομίας (cognitive anatomy) και προσωπικής εμπειρίας.

4) Σωματική συνείδηση και νευροεργονομία στη χωρική ανάλυση: Αναπνοή, γείωση (grounding), ισορροπία, στάση, κίνηση στο χώρο, ενεργητική ακρόαση, βελτίωση των αισθήσεων. *Ολότητα (Wholeness)*.

³⁹ Βασικές πηγές: <http://www.biourbanism.org/>, <http://zeta.math.utsa.edu/~yxk833/>

A.2.3 Συνεκδοχή

Μπορούμε να αναπτύξουμε μία συνεκδοχή της φιλοσοφίας της Peer To Peer Πολεοδομίας αναπτύσσοντας κάποια βασικά της θέματα μέσα από το συνδυασμό συγκεκριμένων παραδειγμάτων.

α) *Αξιοποίηση πληροφορίας σχετικά με οργανική χωρική ανάπτυξη:*

Το θέμα αυτό είναι καίριο όσον αφορά τη συζήτηση σχετικά με το περιεχόμενο της Peer To Peer Πολεοδομίας. Το *οργανικό* αφορά την εσωτερική λογική των φυσικών μορφών, αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε *φυσικούς αλγορίθμους* (Salingaros, 2010), όχι απλώς την εξωτερική αισθητική. Αυτή η οργανική λογική χρειάζεται ταυτόχρονα συνεργασία και συμμετοχή αυτών οι οποίοι κατοικούν και χρησιμοποιούν μία περιοχή. Αυτή η οργανική παραγωγή του χώρου έχει το καλύτερο αποτέλεσμα όταν ο σχεδιασμός γίνεται χωρίς *Συγγραφέα*, ανώνυμα, μέσα από τη συλλογική πρακτική (Serafini, 2011).

Η Peer To Peer Πολεοδομία αντλεί σχετικά με τον οργανικό σχεδιασμό αρκετά από περιπτώσεις όπως είναι για παράδειγμα χωριά στην Αφρική των οποίων η οικιστική δομή αναπτύσσεται με μορφοκλάσματα (fractals). Σε τέτοιου τύπου χωριά ο μαθηματικός Ron Eglash (2005) εντόπισε, αρχικά μέσα από την εξέταση αεροφωτογραφιών και στη συνέχεια από έρευνα πεδίου, ότι εφαρμόζονται στην χωροδότηση τους αναδρομικές πρακτικές κλιμάκωσης (recursive scaling practices). Η εφαρμογή αυτή είναι μέρος του αυτόχθονου συστήματος γνώσης και χρησιμοποιείται συνειδητά για την διαμόρφωση του χώρου. Η ιδιαιτερότητα αυτής της εφαρμογής είναι το πώς τέτοιες τόσο πολύπλοκες και προσεκτικά ανεπτυγμένες χωροδομήσεις μπορεί να γίνουν χωρίς πρόθεση και χωρίς με κάποιον υπεύθυνο αλλά σταδιακά μέσα στον χρόνο μέσω μίας αυτοποιητικής διαδικασίας. Η διαμόρφωση αυτή αντιτίθεται κατά μία έννοια στην σύγχρονη ευρο-αμερικάνικη παράδοση σχεδιασμού με πρόθεση και συγκεκριμένη προθεσμία. Επιπλέον το σχεδιαστικό αυτό χαρακτηριστικό δεν περιορίζεται στην οικιστική ανάπτυξη αλλά χαρακτηρίζει ευρύτερα την μορφολογία τόσο κατασκευασμάτων όσο και κοινωνικών δομών.

Η πληροφορία σχετικά με την οργανική ανάπτυξη από το παραπάνω παράδειγμα⁴⁰ μπορεί να μεταφερθεί στο πλαίσιο της Peer To Peer Πολεοδομίας ως ένας τρόπος ενίσχυσης των

⁴⁰ Δεν υπάρχει πρόθεση να εξιδανικευτεί κάποιο παράδειγμα. Πέρα από τη συγκεκριμένη περίπτωση πάντως στο πλαίσιο της Peer To Peer Πολεοδομίας δίνεται μεγάλη έμφαση στην ανάπτυξη των καταυλισμών (slums) διεθνώς, υπερασπιζόμενη τη σημασία που έχει η οργανική τους δομή και η συλλογική νοημοσύνη που διαμορφώνεται παράλληλα.

συλλογικών διαδικασιών σε ένα τελείως διαφορετικό περιβάλλον. Η ενίσχυση των συλλογικών διαδικασιών αυτών έχει σημασία όχι απλώς για να εκφραστεί ο πληθυσμός μίας κοινότητας αλλά πιο σημαντικό να του δοθούν οι τεχνικές και το περιβάλλον για να αξιολογήσει τις προτάσεις που γίνονται και να μπορεί να τις επαναδιαπραγματεύεται με ενεργητικό τρόπο.

β) *Εφαρμογή, μετατροπή πληροφορίας και κατασκευή καταστάσεων:*

Η χωρική πληροφορία που συνθέτει ένα σχέδιο Peer To Peer Πολεοδομίας έχει να κάνει περισσότερο με αυτό που ο Christopher Alexander ονομάζει *Ολότητα*, παρά με εξοικονόμηση ενέργειας και αποτίμηση περιβαλλοντικού κόστους-οφέλους. Αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μπορούν να νιώσουν τον χώρο ως ένα δικό τους μέρος, ως προέκταση του σώματος τους και να μπορούν να συνδεθούν. Αυτό έχει να κάνει σε μεγάλο βαθμό με την ομορφιά (Serafini, 2011). Έχει ενδιαφέρον εδώ να δούμε ότι η ομορφιά που προκρίνει ο Alexander, δηλαδή η ομορφιά ως *Ολότητα*⁴¹ όταν προκρίνεται σε ένα χωρικό σχέδιο στην ουσία αντιπαράκειται με άλλες έννοιες της ομορφιάς. Με βάση τον Vood Good (2008) όσον αφορά την μοντέρνα τέχνη και ευρύτερα τον χωρικό σχεδιασμό με τις έννοιες α) του Φονξιοναλισμού (Le Corbusier)- *για να είναι κάτι όμορφο πρέπει να είναι καλά σχεδιασμένο και να έχει χρηστική εικόνα* β) του Φορμ αλισμού (Clement Greenberg)- *κάτι είναι όμορφο αν καταλαμβάνει μία συγκεκριμένη, σημαντική μορφή* γ) της Άσχημης Ομορφιάς (G. E. Moore)- *τέχνη που παραβιάζει το συμβατικό γούστο και τις συνηθισμένες αισθητικές κρίσεις* δ) της μη-Αισθητικής Ομορφιάς (Marcel Duchamp)- *είναι ανήθικο να δημιουργείς όμορφη τέχνη σε έναν βίαιο και κατακερματισμένο κόσμο*. Το ζήτημα βέβαια δεν είναι να επιβληθεί οποιαδήποτε άποψη, και πέρα από το θέμα της ομορφιάς. Σημασία έχει όπως προαναφέρθηκε να υπάρχουν οι κατάλληλες διαδικασίες ώστε οι άνθρωποι να μπορούν να μετατρέπουν και να αξιολογούν τις πληροφορίες που λαμβάνουν με κριτικό τρόπο. Σε αυτό στοχεύουν πολλές ομάδες που πρόσκυνται στην τάση της Peer To Peer Πολεοδομίας, όπως η Exyzt η οποία δημιουργεί *ολοκληρωμένες καταστάσεις*⁴² μέσα από περιοδικές κατασκευές με στόχο την ενίσχυση κοινών πράξεων ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες μίας περιοχής. Στο πλαίσιο τέτοιων καταστάσεων σχεδόν πάντα προκρίνεται το παιχνίδι ως ένας βασικός τρόπος προσέγγισης. Λαμβάνοντας υπόψη και την έμφαση που δίνεται στη νευροφυσιολογία στην Peer To Peer Πολεοδομία, μπορούμε να αναφέρουμε την εξής

⁴¹ Τρία χαρακτηριστικά: «1) To exhibit living structure. (to come to exist through a continuous process of unfolding.), 2) To be a coherent system (to exhibit a high degree of relatedness.), 3) To manifest the (transpersonal) Self.» (Vood Good, 2008)

⁴² Κοντά στην λογική των Καταστασιακών και της Ενιαίας Πολεοδομίας. (<http://www.exyzt.org/>)

πτυχή του παιχνιδιού. Όπως αναφέρει ο Sutton-Smith (1997) «Το παιχνίδι ξεκινάει ως μία μετάλλαξη των πραγματικών συγκρούσεων. Πάντα εξυπηρετούσε μία θεραπευτική λειτουργία. Το παιχνίδι είναι νευρολογικά μία αντίδραση του τμήματος του εγκεφάλου που αφορά το σοκ, τον φόβο, τον θυμό, την αηδία, την θλίψη. Επιπλέον όμως το παιχνίδι σχετίζεται με τον μετωπικό λοβό που σχετίζεται με την αναζήτηση της ευτυχίας και της περηφάνιας». Είναι χαρακτηριστική η εκπαιδευτική διαδικασία του πολεοδόμου Aseem Inam (New School of New York University) στην οποία χρησιμοποιεί τεχνικές αυτοσχεδιαστικής κωμωδίας για να συσφίξει τις σχέσεις των μαθητών της ομάδας του και να βελτιώσει ταυτόχρονα τις επικοινωνιακές και αντιληπτικές τους ικανότητες (Inam, 2010).

γ) *το σώμα:*

Η Peer To Peer Πολεοδομία προκρίνει έναν πολυ-αισθητηριακό χωρικό σχεδιασμό. Σημαντικό τμήμα του είναι, πέρα από την διαμόρφωση του δομημένου περιβάλλοντος και των συμμετοχικών δράσεων, οι τρόποι με τους οποίους το σώμα συλλαμβάνει αυτά που διαμορφώνονται στο περιβάλλον του. Ένα παράδειγμα να το δούμε αυτό είναι ο τρόπος με τον οποίο η χορογράφος Petra Sabisch στη δραματοποιημένη διάλεξη της Contaminated (2005), αμβλύνει τα όρια ανάμεσα στην βιογραφία και την αντιγραφή, τη θεωρία του σώματος και την χορογραφία⁴³. Η δραματοποιημένη διάλεξη είναι μέρος μίας ευρύτερης έρευνας της σχετικά με τους τρόπους που το κοινό σε μία παράσταση δεν επηρεάζεται απαραίτητα με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφορικά αλλά παρόλα αυτά *μολύνεται* από την κατάσταση μέσα στην οποία βρίσκεται (Sabisch, 2011). Το ζήτημα αυτής της *μόλυνσης* απασχολεί τον βιοφιλικό⁴⁴ σχεδιασμό που προτάσσει ο Nikos Salingaros (2010), ο οποίος αφορά την βιολογική σύνδεση ανάμεσα στους ανθρώπους και τον αισθητηριακό τους χώρο. Σε αυτή τη βάση δίνει έμφαση για παράδειγμα στη χωρική συνοχή, με κέντρο το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας, από το 1 μμ στα 2 μμ και ύστερα προεκτείνοντας στις κλίμακες της πεζής κίνησης, 2 μμ με 1χμ. «Η αστεακή κίνηση έχει συνέχεια, ρυθμό, και περίπλοκη μορφοκλασματική δομή. Αρκετά όπως οι φόρμες κλασσικού χορού από όλες τις κουλτούρες (...) Η ποιότητα ζωής απαιτεί ένα περιβάλλον το οποίο επιτρέπει τους χωρο-χρονικούς ρυθμούς» (Salingaros, 2011).

⁴³ «Contaminated is a lecture-performance about a performance, questioning what exactly happens between the stage and the audience and where the limits between autobiography and copy, body theory and choreography do dissolve.» (Sabisch, 2005)

⁴⁴ Η έννοια της βιοφιλίας (biophilia) προέρχεται από τον βιολόγο Edward O. Wilson (1984).

Συμπεράσματα - θέση

Η σχέση αίσθησης τόπου και άμβλυνσης μπορεί να αναπτυχθεί, όπως προσεγγίστηκε και με τη χρήση των παραδειγμάτων του Α.2.3, μέσα από το πλαίσιο της Peer To Peer Πολεοδομίας ως η σχέση αρχείο - κοινές πράξεις - βίωμα.

Το *αρχείο* αφορά την οντολογία του χώρου⁴⁵. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο άξονες στον τελευταίο. Ο πρώτος άξονας αφορά την πληροφορία που διατηρεί ο τελευταίος, η οποία είναι ένας συνδυασμός υλιστικών και εκφραστικών στοιχείων ή είτε ένα από τα δύο. Στο εκφραστικό άκρο εντοπίζουμε για παράδειγμα τις δεκαπέντε γεωμετρικές ποιοτικές ιδιότητες με τις οποίες ο Christopher Alexander προσδιόρισε το χαρακτηριστικό της *Ολότητας*. Ο δεύτερος άξονας αφορά τις μορφογενετικές διαδικασίες μέσω των οποίων αναδύονται και διαμορφώνονται συγκεκριμένες χωρικές οντότητες. Οι *κοινές πράξεις* αφορούν τις ανθρώπινες συλλογικές δραστηριότητες οι οποίες είναι μέρος των μορφογενετικών διαδικασιών. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο άνθρωπος είναι απλώς *παρασκευή* της ιστορίας αλλά όπως το έθεσε ο Camus «man is not entirely to blame; it was not he who started history; nor is he entirely innocent, since he continues it⁴⁶». Οι *κοινές πράξεις* αντλούν, διαχειρίζονται και μεταβάλλουν πληροφορία (υλική/εκφραστική) από τον χώρο και είναι ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στην εξέγερση και την άμβλυνση το πως γίνεται αυτή η διαδικασία. Το *βίωμα* είναι η σύνδεση του πεδίου της ανθρώπινης κλίμακας με τις επιμέρους χωρο-χρονικές κλίμακες, μέσα από τα περιβάλλοντα που διαμορφώνουν οι κοινές πράξεις.

Ο χωρικός σχεδιασμός μπορεί να ενισχύει λοιπόν την αίσθηση τόπου διασφαλίζοντας τον δυναμικό συσχετισμό αυτών των τριών πεδίων, δηλαδή ανάμεσα 1) στη διαθέσιμη υλική και εκφραστική πληροφορία σε μία περιοχή 2) στο πόσο και πώς διεγείρει / καταστέλλει το κοινωνικό περιβάλλον την χρήση αυτής της πληροφορίας 3) στο πόσο και πώς το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας μπορεί να επεξεργάζεται αυτήν την πληροφορία.

⁴⁵ Με βάση την αναλυτική προσέγγιση στο A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity (De Landa, 2006).

⁴⁶ σ. 147, Man In Revolt (Camus, 1991)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ως μελέτη περίπτωσης επιλέγεται η πιλοτική εφαρμογή στην Κρήτη του προγράμματος “*Η οικολογία κήπου και οι κοινωνικές της προεκτάσεις στο σχολείο και την κοινότητα: μία διακρατική μελέτη ανάμ εσα σε Βραζιλία - Καναδά - Ελλάδα - Ολλανδία - Μεξικό για την δυνατότητα διαμόρφωσης των ατόμων μέσα από μία ολιστική εκπαίδευση.*” Το πρόγραμμα αυτό επιλέγεται για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι διότι οι εφαρμογές οικολογίας κήπου θίγουν πάντα το ζήτημα της αίσθησης τόπου είτε άμ εσα είτε συνεκδοχικά (με αναφορά στην ταυτότητα του τόπου για παράδειγμα). Ο δεύτερος είναι διότι λόγω προσωπικής συμμετοχής στο πρόγραμμα διαπιστώθηκε ότι τόσο το ερευνητικό πλαίσιο του τελευταίου όσο και πιο συγκεκριμένα η περίπτωση της Κρήτης αποτελούν ένα πολύ γόνιμο ο πεδίο για να διερευνηθεί περαιτέρω η προβληματική που αναπτύχθηκε στην ενότητα Α. Την περίοδο αυτή το πρόγραμμα έχει ήδη περάσει την προπαρασκευαστική φάση προετοιμασίας του και βρίσκεται στο στάδιο αξιολόγησης της πρότασης που έχει κατατεθεί στο Social Sciences and Humanities Research Council του Καναδά. Η έρευνα που έγινε σε αυτή την προπαρασκευαστική φάση είχε δύο στόχους:

- α) Συγκριτική εξέταση παραδειγμάτων οικολογίας κήπου. (Κλίμακα ανάλυσης: μικρές φυτεύσεις/οικο-κατασκευές - οικότοποι).
- β) Προσδιορισμός ενός αρχικού ερευνητικού πλάνου, προσαρμοσμένου στην ιδιαίτερη περίπτωση του κάθε εταίρου.

Στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας χρησιμοποιούνται δύο από τις ερευνητικές συνιστώσες του προγράμματος, η *οικολογία κήπου* και οι 3 *Οικολογίες* του Felix Guattari, οι οποίες αναλύονται στο κεφάλαιο Β.1 και παρουσιάζεται επίσης το παράδειγμα Rotterdam Skillcity το οποίο συμμετέχει ως εταίρος στο συγκεκριμένο πρόγραμμα. Στο κεφάλαιο Β.2 παρουσιάζεται αρχικά η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την κατασκευή του αναλυτικού πλαισίου για την Κρήτη, κάποια αρχικά συμπεράσματα και τέλος τα τμήματα που συνθέτουν τον εκλεκτικό άτλαντα του κρητικού τοπίου. Στο κεφάλαιο Β.3 αναπτύσσεται ένα αρχικό πλάνο έρευνας.

1 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

B.1.1 Ερευνητικές συνιστώσες

B.1.1.1 Οικολογία κήπου

Η οικολογία κήπου αφορά συνήθως μία μέθοδο που έχοντας ως βάση τον σχεδιασμό κήπων (με την ευρεία έννοια, περιλαμβάνοντας για παράδειγμα αγροτικές, αστικές καλλιέργειες) αποσκοπεί στην πρακτική μελέτη των αλληλεπιδράσεων των οργανισμών, του ενός μετά του άλλου και μετά του περιβάλλοντός τους, του κύκλου και του ρυθμού ζωής τους.

Παράλληλα αποτελεί ένα τρόπο τοποθέτησης *par le milieu*⁴⁷ στην ανθρώπινη κλίμακα, δηλαδή αφορά το πώς το ανθρώπινο σώμα βιώνει τη συναρμογή του στα διάφορα αλληλένδετα επίπεδα ενός τόπου.

Η κλίμακα εφαρμογής της είναι ευρεία όμως και μπορεί να αφορά, προσαρμοζόμενη ανάλογα, παραδείγματα όπως μικρές φάρμες παραθύρου (window farms) ή το πεδίο του τοπιακού σχεδιασμού (landscape planning), δηλαδή ανάλυση γεωγραφικών ενοτήτων που μπορεί να φτάνουν τα 625 ha.

Συνήθως στην ενασχόληση με το περιβάλλον της ανθρώπινης κλίμακας η οικολογία κήπου συνδυάζεται με ερευνητικά πεδία όπως η εθνογραφία και η (νευρο-)ψυχολογία. Στις μεγαλύτερες κλίμακες και ιδιαίτερα όσον αφορά χωροταξικές/ πολεοδομικές αναλύσεις χρησιμοποιείται ιδιαίτερα η οικοσυστημική προσέγγιση, αλλά και τα επιστημονικά παραδείγματα όπως αυτά της βιολογίας και της θεωρίας της πολυπλοκότητας.

Συνηθέστερα όταν ανεβαίνουμε κλίμακα ο τοπιακός σχεδιασμός προσεγγίζεται και ως οικολογία τοπίου (landscape ecology). «Βασική αρχή της οικολογίας τοπίου αποτελεί η διατήρηση (ή επαναφορά ή και δημιουργία) της μέγιστης δυνατής συνολικής βιοποικιλότητας ενός συστήματος. Η έννοια της συνολικής βιοποικιλότητας είναι η ακόλουθη: ένα οικοσύστημα απαρτίζεται από υπο-περιοχές, οι οποίες διακρίνονται για τα δικά τους υπό-οικοσυστήματα. Η μεγιστοποίηση της συνολικής βιοποικιλότητας είναι ένα παιχνίδι ισορροπιών και μάλιστα δυναμικών ισορροπιών που μεταβάλλονται στον χρόνο». (Δοξιάδης Θωμάς, 2003)

Το ότι η οικολογία κήπου αποτελεί συνεκδοχή του χωρικού σχεδιασμού δεν εξαντλείται όμως σε κάποια σχεδιαστική τάση ή σε κάποιο από τα επιμέρους, μικρότερης ή μεγαλύτερης κλίμακας,

⁴⁷ Σημαίνει ταυτόχρονα στο κέντρο και στο περιβάλλον.

εφαρμοσμένα παραδείγματα που την επικαλούνται. Η τέχνη του σχεδιασμού κήπων αποτελεί από τις αρχαιότερες και πιο βασικές, αν όχι η βασικότερη, εκφράσεις ώσμωσης του ανθρώπινου πολιτισμού με το φυσικό περιβάλλον. Η ώσμωση αυτή μέσω του σχεδιασμού κήπων έχει προσεγγιστεί ως Τρίτη Φύση⁴⁸ (Jacopo Bonfadio, 1541), ενώ πιο πρόσφατα συζητήθηκε το ζήτημα ανάδυσης της Τέταρτης Φύσης, η οποία αφορά το περιβάλλον που διαμορφώθηκε μέσα στον προηγούμενο αιώνα στο οποίο εντάθηκε η διαμ εσολάβηση των τεχνολογικών υποδομών στην παρέμβαση του ανθρώπου στον χώρο. Οι κήποι αποκρυσταλλώνουν το τοπίο μέσα στο οποίο βρίσκονται. «Για παράδειγμα, στην αρχαία Αίγυπτο οι κήποι αντικατόπτριζαν την αγροτική επανάσταση, ενώ τον 19ο αιώνα στην Αγγλία την μετατόπιση από το αγροτικό στο ποιμενικό, εξιδανικεύοντας τους βοσκότοπους που παρήγαγαν μαλλί το οποίο μετατρεπόταν σε κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα από τους νέους αργαλειούς και τα εργοστάσια της Βιομηχανικής Επανάστασης. Είτε κοιτάμε στην κουλτούρα του νερού που βρίσκεται στην καρδιά των ισλαμικών κήπων είτε τη μουσειακή προσέγγιση που χαρακτηρίζει την ύστερη Βικτωριανή αυτοκρατορική περίοδο, οι κήποι δεν είναι ποτέ κάτι αφηρημένο, αλλά σύμβολο της εποχής τους. Σήμερα πια οι κήποι δεν αντιμ ετωπίζονται ως απλή στατική διακόσμηση, είναι ζωντανά συστήματα στα οποία η φύση κυριαρχεί και η αγροτική καλλιέργεια είναι ακόμα παρούσα» (Doxiadis Thomas, 2011).

Η οικολογία κήπου, πέρα από απλώς μία μέθοδο καλλιέργειας είναι πολύ περισσότερο μία γενικότερη προσέγγιση στη διαχείριση των πόρων ενός τόπου (φυσικών-ανθρωπογενών), μία εκδοχή του πώς οι άνθρωποι ερμηνεύουν και διαχειρίζονται την ποιότητα ζωής τους και κατ' επέκταση την οικονομία τους.

B.1.1.2 τρεις οικολογίες του Felix Guattari

Οι τρεις οικολογίες είναι ο όρος που χρησιμοποίησε ο Felix Guattari (2000) για να περιγράψει το συνδυασμό της νοητικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής οικολογίας. Αν και οι οικολογίες συνδέονται δεν μπορούν να αναχθούν η μία στην άλλη.

- Η νοητική οικολογία αναφέρεται στο υποκείμενο, από ψυχαναλυτική άποψη, και στον τρόπο με τον οποίο αυτό αναδύεται και διαμορφώνεται προτάσσοντας έναν προσωπικό, μοναδικό ιδióκοσμο που ανοίγεται στο περιβάλλον για να αντλήσει στοιχεία.

⁴⁸ Η Πρώτη Φύση αφορά το 'άγριο τοπίο' και η Δεύτερη Φύση την αγροκαλλιέργεια.

- Η κοινωνική οικολογία αναφέρεται στις συλλογικές δράσεις και στο πώς επενδύεται συναισθηματική και νοητική ενέργεια (κάθεξίς) από τα άτομα για την διαμόρφωση αυτών των δράσεων.⁴⁹

- Η περιβαλλοντική οικολογία αναφέρεται στη φύση, δίνοντας έμφαση στην πλανητική κλίμακα και στην στενή σύνδεση ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος.⁵⁰

Στόχος του Guattari ήταν να αναπτύξει ένα πλαίσιο ανάλυσης και δράσης για το τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα μπορούν να κινούνται εγκάρσια σε αυτές τις τρεις οικολογίες. Ο στόχος αυτός προκύπτει αρχικά από την πρακτική του ως ψυχαναλυτή από την δεκαετία του 1950 μέσω της οποίας κατανόησε, μελέτησε και ανέπτυξε τον θεραπευτικό ρόλο που έχει για τον ανθρώπινο ψυχισμό το άνοιγμα, η έκφραση και η σύνδεση του με τα στοιχεία του ευρύτερου περιβάλλοντός. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται αρχικά με την γεω-ψυχολογία (Tosquelles, 2007), καθώς και με τη σημειωτική του Hjelmstev Pierce. Μέσα από την εξέλιξη του κινήματος της πολιτικής αυτονομίας προέκτεινε την αρχική του δουλειά και ανέπτυξε κοινά σημεία με την ψυχογεωγραφία και την Ενιαία Πολεοδομία των Καταστασιακών⁵¹ καθώς και με τις πρακτικές του κινήματος της Ιταλικής Αυτονομίας της δεκαετίας του 1970. Με την συνεργασία του με τον φιλόσοφο Gilles Deleuze ήδη από το 1960, τοποθετήθηκε στη συνέχεια σε ένα ευρύτερο επιστημολογικό πλαίσιο που περιελάμβανε την έρευνα πάνω σε θέματα νευροβιολογίας και νοητικής ψυχολογίας από τους Humberto Maturana και Francisco Varela, χάους και πολυπλοκότητας από τον Ilya Prigogine αλλά και ευρύτερα, από επιστήμονες όπως ο Alfred Korzybski⁵². Η αντιστοιχία στην εξέλιξη της πορείας του Guattari (σε συνεργασία και με τον Deleuze) αυτά τα χρόνια με τον αρχιτέκτονα Christopher Alexander, ο οποίος είναι από τους βασικούς θεωρητικούς της Peer To Peer Πολεοδομίας, μπορεί να φανεί από τη σύγκριση βασικών γνωστών παραδειγμάτων όπως η έννοια του *ριζώματος*⁵³ και η προσέγγιση στο *A City Is Not A Tree* (Alexander, 1966). Επιπλέον το τελευταίο βιβλίο του Guattari, *Chaosmosis* (1992), θέτει το ίδιο ζήτημα με αυτό που αναπτύσσει ο Christopher Alexander στη σειρά *Nature of Order* (2002-2005)- τη σύνδεση του πεδίου της ανθρώπινης κλίμακας με τα αλληλένδετα επίπεδα του

⁴⁹ Μία παρόμοια αναλυτική προσέγγιση είναι αυτή του Eros Effect (Katsiaficas, 1989).

⁵⁰ Αυτό μπορούμε να το δούμε μέσα από την έννοια Anthropocene Epoch, η οποία προσδιορίζει σύμφωνα με επιστήμονες ήδη μία νέα γεωλογική εποχή λόγω αύξησης πληθυσμού, ανάπτυξης πόλεων και χρήσης ορυκτών καυσίμων. (<http://www.sciencedaily.com/releases/2010/03/100326101117.htm>)

⁵¹ <http://library.nothingness.org/articles/SI/all/>

⁵² *General Semantics* (Korzybski, 1990)

⁵³ σ. 3 *A Thousand Plateaus* (Deleuze; Guattari, 2004)

περιβάλλοντος. Επιπλέον η σχέση ανάμεσα στον Guattari και την προσέγγιση όχι μόνο του Christopher Alexander αλλά και του Νίκου Σαλίγκαρου και ευρύτερα της τάσης της Peer To Peer Πολεοδομίας σχετίζεται με το γεγονός ότι ουσιαστικά αντλούν από αυτό που σήμερα προσεγγίζεται ως *αστεακή εργονομία (urban ergonomics)*, χωρίς όμως να οριοθετείται αυστηρά στα εδαφικά όρια της πόλης. Μελετώντας κανείς για παράδειγμα τις *σχιζοαναλυτικές χαρτογραφίες*⁵⁴ (1989) του Guattari, από τις οποίες προέκυψαν οι *τρεις οικολογίες* μπορεί να διαπιστώσει την ίδια προβληματική με αυτήν την οποία αναπτύσσει ο Ernesto Philibert Petit, «Η αστεακή εργονομία είναι η επιστημονική μελέτη και εφαρμογή των μοτίβων της ανθρώπινης συμπεριφοράς (...) Οι λειτουργικές της συνιστώσες είναι η χρήση, η δομή, το νόημα (...) Ο ανθρώπινος εγκέφαλος προσπαθεί συνεχώς να μετατρέψει τα αισθητηριακά δεδομένα σε νόημα, να οργανώσει την πληροφορία σε μοτίβα. Κάθε στοιχείο σε ένα μέρος έχει νόημα αν σχετίζεται με τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Αυτές οι δραστηριότητες είναι αυτό που ονομάζουμε χρήση (...) Από την άποψη της χρησιμότητας, επιστήμες όπως η ανατομία, η φυσιολογία, και η ψυχολογία εφαρμόζονται από την εργονομία για δύο κυρίως σκοπούς: την μεγαλύτερη αξιοποίηση των ανθρώπινων δεξιοτήτων και την διατήρηση της υγείας και της ποιότητας ζωής.» (Petit, 2006).

---

⁵⁴ Οι Cartographies schizoanalytiques ήταν μία προσπάθεια του Guattari που ξεκίνησε το 1980 με μια σειρά ψυχαναλυτικών σεμιναρίων σε συνεργασία με τον Mony Elkaim την οποία την επεξεργαζόταν μέχρι τον θάνατό του το 1992. Την εποχή του Ολοκληρωμένου/Ενσωματωμένου Παγκόσμιου Καπιταλισμού και της κυβερνητικής επαναπροσέγγισε την έννοια του συστήματος και στο ινδο-ευρωπαϊκό φώνημα sys (ενσωματώνω, ενώνω) αντέταξε το skei (χωρίζω, κόβω), όπως στην σχιζοφρένεια (schizophrenia). Βλ. και Watson 2009.

B.1.3 Rotterdam Skillcity

Το Rotterdam Skillcity είναι ένα ερευνητικό μοντέλο αστικής αναζωογόνησης το οποίο εστιάζει στο πολιτισμικό και οικονομικό τοπίο του Ρότερνταμ. Η στρατηγική αυτή αναπτύχθηκε από τον φιλόσοφο και πολεοδόμο Henk Oosterling το 2004 και εγκρίθηκε το 2006 από την ομάδα εργασίας του Pact op Zuid που είναι υπεύθυνη για το δεκαετές πρόγραμμα αστικής αναζωογόνησης του νότιου Ρότερνταμ.

Ο στόχος του προγράμματος Rotterdam Skillcity είναι να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις που πρόκειται να επιφέρει στα νέα άτομα, κυρίως μετανάστες, η μεταβολή του οικονομικού περιβάλλοντος της πόλης. Το Ρότερνταμ έχει μεταμορφωθεί μέσα σε σαράντα χρόνια από μία πόλη-λιμάνι που απασχολούσε ένα πλήθος αλλοδαπών εργαζομένων χαμηλής ειδίκευσης σε μία μητρόπολη διάσημη για την αρχιτεκτονική και τον αστικό σχεδιασμό της και τις υπερτοπικές πολιτιστικές και αθλητικές εκδηλώσεις. Παράλληλα επιδιώκεται η πόλη να προσανατολίσει τις λιμενικές της δραστηριότητες προς εξειδικευμένες τριτογενείς επιχειρήσεις, τη δημιουργική οικονομία και πληροφοροποίηση της παραγωγής. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον πολλές χαμηλόμισθες και λιγότερο εκπαιδευμένες ομάδες αδυνατούν να συνδεθούν, ενώ πολλοί μαθητές εγκαταλείπουν το σχολείο πριν αποκτήσουν καν κάποιες βασικές δεξιότητες που θα τους επιτρέψουν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας.

Το ερευνητικό μοντέλο του Rotterdam Skillcity παρέχει τόσο μία αναλυτική προσέγγιση όσο και συγκεκριμένες παιδαγωγικές και κοινωνικο-οικονομικές δράσεις για την πρόληψη και αντιμετώπιση αυτών των τάσεων μέσα από το Brede School (δίκτυο δραστηριοτήτων για νέους στο Ρότερνταμ). Οι δράσεις του ερευνητικού μοντέλου αναπτύσσονται μέσα από τους ακόλουθους τέσσερις άξονες:

1) Η δεξιότητα είναι βούληση.

Η *δεξιότητα* αποτελεί τη βασική ερευνητική συνιστώσα του προγράμματος. Αυτό αφορά ένα ευρύ φάσμα από δεξιότητες που προσεγγίζονται μέσα από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο τεχνικής. Εκτός από τους συνήθεις ορισμούς της τεχνικής, το ταλέντο έχει καλλιτεχνικές, αθλητικές, πολιτισμικές, κοινωνικές και επικοινωνιακές προεκτάσεις. Το ταλέντο, από κοινωνικο-πολιτισμική άποψη, δίνει στο άτομο αυτοεκτίμηση μέσα στην κοινότητα που συμμετέχει. Επιπλέον, από ψυχολογική άποψη, δίνει στο άτομο μία δεξιοτεχνική εστίαση, ενώ παράλληλα του αναπτύσσει ένα συναίσθημα αναλογίας και μία αίσθηση ορίου. Μέσα από το ταλέντο σκοπός είναι να παράγεται μεστή βούληση.

2) Διαμόρφωση συλλογικού ενδιαφέροντος.

Η εστίαση στη τεχνική προσεγγίζεται ως συλλογική μαθητεία και εκπαίδευση. Τα άτομα μαθαίνουν να αντιλαμβάνονται την ανάπτυξη των ενδιαφερόντων τους σχετικά με διάφορες τεχνικές ως ενθάρτυση και δικτύωση στο κοινωνικό περιβάλλον.

3) Κανόνες δέσμευσης.

Η διαμόρφωση του συλλογικού ενδιαφέροντος έχει στόχο να αντιμετωπίσει την υφιστάμενη κοινωνική ένταση στην πόλη με το να κάνει τα άτομα να δημιουργούν δεσμούς με αυτήν, μέσα από την οικειοποίηση του χώρου με τα ταλέντα που αναπτύσσουν. Ο άξονας αυτός αποτελεί μία πρακτική αντιπρόταση στα σχέδια του δήμου του Ρότερνταμ να αυξήσει την παρουσία αστυνομικής δύναμης στην πόλη.

4) Τρεις Οικολογίες.

Ο άξονας αυτός βασίζεται στη τριαδική οικολογία του Felix Guattari. Οι δράσεις περιβαλλοντικής προστασίας συμπληρώνονται από την ανάπτυξη κοινωνικο-πολιτισμικών δεξιοτήτων (κοινωνική οικολογία), η οποία με τη σειρά της στηρίζεται στη διαμόρφωση μίας ανοικτής και δεκτικής νοοτροπίας (νοητική οικολογία). Οι δραστηριότητες στο Brede School και η οικειοποίηση της πόλης είναι ο τρόπος με τον οποίο συναρμολογούν οι τρεις αυτές οικολογίες.

Οι δράσεις στο Brede School αναπτύσσονται με βάση το ακόλουθο αναλυτικό πλαίσιο:

- Πολεμικές Τέχνες (Judo): *συγκέντρωση - κατανόηση φυσικών ορίων - κουλτούρα σεβασμού*
- Μαγείρεμα: *προσοχή - ανάπτυξη ευαισθησίας στην όσφρηση και τη γεύση - αμοιβαία φροντίδα*
- Οικολογία κήπου (καλλιέργειες και απλές φυτεύσεις): *συναίσθημα - σχεσιακή και κυκλική εμπειρία - αλληλεξάρτηση.*
- Φιλοσοφία: *αντανακλαστική σκέψη - διαλογική ικανότητα - κοινωνικό ενδιαφέρον.*

2 ΕΚΛΕΚΤΙΚΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΑΤΛΑΝΤΑΣ

B.2.1 μεθοδολογία / αρχικά συμπεράσματα

B.2.1.1 εξέταση παραδειγμάτων

Για τη διαμόρφωση του αναλυτικού πλαισίου για την Κρήτη λήφθηκε σε πρώτη φάση υπόψη η έρευνα σε διαφορετικά παραδείγματα οικολογίας κήπου. Βασική πηγή για την εξέταση παραδειγμάτων οικολογίας κήπου αποτέλεσε σε αρχικό στάδιο το υλικό από το προσωπικό αρχείο της ερευνήτριας Natasha Prevost (Πανεπιστήμιο Moncton, Καναδάς) η οποία είναι υπεύθυνη του προγράμματος στο οποίο βασίζεται η περιπτώσιολογική μελέτη. Τα παραδείγματα αυτά ήταν κυρίως από Αμερική, Ευρώπη και Αυστραλία. Επιπλέον χρησιμοποιήθηκαν τα ερευνητικά προγράμματα Farming The City⁵⁵ και In.FLOW.ence⁵⁶, με τα οποία καλύφθηκαν η Αφρική και η Ασία. Το πρώτο πρόγραμμα σχετίζεται με το θέμα της αστικής καλλιέργειας και το δεύτερο με πολυκεντρική/ μητροπολιτική ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα το Farming The City αποτελεί μία ευρύτερη διαδικτυακή πλατφόρμα δικτύωσης παραδειγμάτων οικολογίας κήπου από όλο τον κόσμο. Το ερευνητικό πλαίσιο του In.FLOW.ence αφορά μορφές διακυβέρνησης και τη σχέση τους με τον υφιστάμενο χωρικό σχεδιασμό. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκε υφιστάμενο σχετικό υλικό με πρωτοβουλίες οικολογίας κήπου από μελέτες περίπτωσης σε Λάγκος, Κωνσταντινούπολη, Τόκιο, Σανγκάη, Τζακάρτα, Λος Άντζελες, Μεξικό, περιφέρεια Randstad (Ολλανδία), περιφέρεια Gauteng (Ν. Αφρική). Η εξέταση αυτών των παραδειγμάτων αφορούσε τόσο πρωτογενές υλικό όσο και δευτερογενείς σχετικές αναλύσεις. Συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές- υλικό από τα συνέδρια Ecological Urbanism⁵⁷ και Fourth Nature: Mediated Landscapes⁵⁸, ιστορικές αναλύσεις της έννοιας της βιωσιμότητας⁵⁹, αναλύσεις σχετικές με το τοπίο.

⁵⁵ <http://farmingthecity.net/>

⁵⁶ Αρχείο CITIES stichting foundation και προσωπικό υλικό. Γενικές πληροφορίες για In.FLOW.ence στη διεύθυνση <http://www.inflowence.eu/home.aspx>

⁵⁷ <http://ecologicalurbanism.gsd.harvard.edu/>

⁵⁸ <http://www.architecture.uwaterloo.ca/fourthnatures/about-fourth-natures.html>

⁵⁹ Ως βασική ηνιοχητική πηγή χρησιμοποιήθηκε η έρευνα The complex history of sustainability timeline των Amir Djalali και Piet Vollaard. (<http://issuu.com/archis/docs/thecomplexhistoryofsustainability>)

Ένα κεντρικό χαρακτηριστικό των παραδειγμάτων που εξετάστηκαν είναι ότι μπορούν να προσεγγιστούν ως ένα ζήτημα ερμηνείας ταυτόχρονα της ποιότητας ζωής και της αίσθησης τόπου από τους κατοίκους/χρήστες μίας περιοχής, το οποίο αναπτύσσεται στο ενδιάμεσο δύο τύπων (οικο-νομικής) αποδέσμευσης.

1) Ο πρώτος τύπος αποδέσμευσης σχετίζεται με την αναλυτική προσέγγιση του Karl Polanyi (1944), η οποία αφορά α) κυριαρχία συναλλαγών και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων που δεν είναι ενθικευμένες στις κοινωνικές σχέσεις αλλά σε κάποιο οικονομικό συμφέρον β) απουσία κοινωνικού ελέγχου πάνω στην διαδικασία παραγωγής και διανομής. Η αποδέσμευση αυτή όταν κατανοείται ως πρόβλημα αντιμετωπίζεται συνήθως διαλεκτικά με κάποια μορφή επαν-εδαφικοποίησης, όπως η ενδογενής ανάπτυξη⁶⁰ και συνακόλουθες δράσεις όπως η τυποποίηση τοπικών παραδοσιακών προϊόντων ή πιο συγκεκριμένα για το αστιακό σύστημα δράσεις όπως ο πρόσφατος χρημ. ατοδοτικός μηχανισμός βιώσιμης ανάπτυξης JESSICA⁶¹. Χαρακτηριστικές προσεγγίσεις στον χωρικό σχεδιασμό είναι όπως αυτή που διατυπώνει ο διευθυντής του Ολλανδικού υπουργείου Στέγασης, Χωρικού Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος (VROM) σχετικά με το πρόγραμμα Randstad 2040, «We should no longer strive, as we used to, for the kind of painstakingly equitable distribution in which every individual and every city is deemed entitled to an equal slice of the cake to be shared out. A prominent side effect of this approach is that it promotes mediocrity. Instead, we now concentrate on aspects that hold promise, and on existing strengths, because this yields the highest return on investment in terms of people, planet and prosperity. This is our only way of guaranteeing the Netherlands' future ability to compete with other metropolitan regions in Europe. It is not about the generic 'middle' but about the specific 'top'.» (Ovink, 2009)

⁶⁰ «[E]ndogenous development refers to the capital accumulation process of specific localities and territories. It deals with development processes based on local savings and investment, although private and public resources can be driven from other places and localities; it pays attention to the territory's capacity for the diffusion of innovation throughout the local productive system and the role played by the local innovation system. It argues that the efficient use of the territory's development potential is conditioned by the functioning of institutions. Endogenous development, therefore, is a territorial approach to economic growth and structural change, based on the hypothesis that the territory can be understood as the territorial community's network of interests and, therefore, can be perceived as an actor for local development» (Vázquez-Barquero, 2006)

⁶¹ Μέσω των νέων διαδικασιών, παρέχεται στα κράτη μέλη η ευχέρεια να χρησιμοποιήσουν μέρος των μη επιστρεπτέων επιχορηγήσεων που λαμβάνουν από την ΕΕ μέσω των διαρθρωτικών ταμείων, για να επενδύουν, υπό μορφή επιστρεπτέων χρηματοδοτήσεων, σε έργα που εντάσσονται στο πλαίσιο ολοκληρωμένων σχεδίων για την προαγωγή της βιώσιμης ανάπτυξης. Οι επενδύσεις αυτές, μπορούν να έχουν τη μορφή ιδίων κεφαλαίων, δανείων ή/και εγγυήσεων, πραγματοποιούνται μέσω Ταμείων Αστικής Ανάπτυξης και, εάν είναι απαραίτητο μέσω Ταμείων Συμμετοχών. (<http://www.jessicafund.gr/>)

2) Ο **δεύτερος τύπος αποδέσμευσης** σχετίζεται με την αναλυτική προσέγγιση του Ivan Illich (2000), η οποία αφορά την αποδέσμευση από τη λογική της εργασίας, της δημιουργίας και κατανάλωσης οικονομικών αγαθών προς την επιλογή μίας ηδονιστικής ζωής. Η ηδονιστική αυτή επιλογή, όπως ξεκαθαρίζει και ο Illich⁶², δεν αποτελεί επιστροφή σε μία παρελθοντική και αντικειμενικά απλή ζωή. Η τοποθέτηση του Illich διαγράφει κατά μία έννοια μία γραμμή από το επικούρειο ευδαιμονικό *λάθε βιώσας*, στην σχέση των εννοιών *amour-propre* και *amour-de-soi* του Rousseau⁶³, στα λόγια του Buckminster Fuller (1975) «We tried to think about the most primitive information we have regarding our extraordinary experience, is that, I think we choose the fact that, all humanity has always been born naked absolutely helpless, for months, and though with beautiful equipment, as we learn later on, with no experience, and therefore, absolutely ignorant. That's where all humanity has always started. And we've come to the point where, in our trial and error finding our way, stimulated by a designed in hunger designed in thirst these are conscious inputs; designed in procreative urge we have such an enormous amount of, as we learn later on, of designed in automated processing of the inter-relationships of all the atoms in our organism, starting then, with a consciousness of the hunger, giving a drive to go after...to seek to experiment».

⁶² «Let science and artificial intelligence manage production and distribution of those commodities that all need -and of which there can be enough for all. And let most people live as much of their life as they chose, unplugged from work, watts, and bits. I am definitely not speaking as a romantic of a return to the woods, or as a Luddite angry with chips.» (Illich ,2000).

⁶³ Το *amour-propre* αναφέρεται στην εγωιστική αγάπη που πηγάζει από την ανάγκη αναγνώρισης από τους άλλους. Ο Ρουσσώ το αντιπαραθέτει με το *amour-de-soi*, το οποίο αναφέρεται στο ενδιαφέρον για τον εαυτό. Ο Ρουσσώ εντοπίζει την ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας σε άμεση συνάρτηση με το *amour-propre*.

«Ο πρώτος που έχοντας περιφράξει ένα κομμάτι γης, σκέφτηκε να πει: Αυτό είναι δικό μου, και βρήκε ανθρώπους αρκετά αφελείς ώστε να τον πιστέψουν, υπήρξε ο πραγματικός ιδρυτής της πολιτικής κοινωνίας. Από πόσα εγκλήματα, πολέμους, φόνους, από πόσες αθλιότητες και αίσχη θα είχε απαλλάξει το ανθρώπινο γένος εκείνος που, ξεριζώνοντας τους πασσάλους ή σκεπάζοντας το χαντάκι, θα φώναζε στους συνανθρώπους του: «Μην ακούτε αυτόν τον αγύρτη. Χαθήκατε αν ξεχάσετε πως οι καρποί ανήκουν σε όλους και η γη δεν ανήκει σε κανέναν.» Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους, (Μετάφραση: Μέλπω Αλεξίου-Καναγκίνη), Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1992, σ.113.

B.2.1.2 κατασκευή άτλαντα

Για την ανάπτυξη του αναλυτικού πλαισίου διερεύνησης σχετικά με το πώς μπορεί να είναι πιο συγκεκριμένα η μορφή και το περιεχόμενο ενός προγράμματος οικολογίας κήπου στην Κρήτη το ερευνητικό ζητούμενο διαμορφώθηκε ως εξής:

Καταγραφή περιπτώσεων στις οποίες εκφράζεται η σχέση ανάμεσα στους δύο τύπους αποδέσμευσης με την τοποθέτηση της τοπικής κοινωνίας σχετικά με το πώς ερμηνεύει ποιότητα ζωής - αίσθηση τόπου.

Συμπληρωματικά, η καταγραφή αυτή θα πρέπει να αποδίδει το συνδυασμό των τριών οικολογιών του Guattari μέσα από το συγκεκριμένο αναλυτικό πλαίσιο στο οποίο θα βασιστεί.

Ως κεντρική μεθοδολογική προσέγγιση επιλέχτηκε η Eclectic Atlases (Stefano Boeri, 1997, 2003).

Η προσέγγιση αυτή κατασκευάζει έναν εκλεκτικό άτλαντα από πληροφορίες που βασίζονται στη συνδυαστική ανάλυση διαφορετικών γεωγραφικών κλιμάκων και οπτικών (δορυφορικές εικόνες, επιτόπια παρατήρηση, συνεντεύξεις, οπτικοακουστικό υλικό). Περιλαμβάνει τέσσερις βασικούς άξονες:

- 1) Μικρή κλίμακα, *τοπικές βιογραφίες τόπων και δρώντων*. Στόχος να εντοπίσει σχέσεις που δεν φαίνονται τοπογραφικά.
- 2) Εξελικτική ανάλυση ανθρωπογενούς-φυσικού περιβάλλοντος (μέσο-μάκρο κλίμακα).
- 3) Δειγματοληψία για την πιθανή ανάδειξη σχέσεων που δεν αντιστοιχούν σε κάποια σαφή όρια.
- 4) Ανάδειξη πολλαπλών ταυτοτήτων που μπορεί να καταλαμβάνουν οι κάτοικοι/ χρήστες ενός τόπου.

Η κατασκευή του *Εκλεκτικού Κρητικού Άτλαντα* προσαρμόστηκε και πήρε την τελική μορφή από την αμφίδρομη σχέση μεταξύ εξέτασης βιβλιογραφίας και έρευνας πεδίου.

- Η εξέταση βιβλιογραφίας περιελάμβανε μελέτες σχετικές με τον χωρικό-αναπτυξιακό-περιβαλλοντικό σχεδιασμό, ιστορικές και κοινωνιολογικές έρευνες. Έμφαση δόθηκε στην χρήση τοπικών βάσεων δεδομένων, όπως το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών.

Πιο συγκεκριμένα, για χαρτογραφικά δεδομένα κυρίως χρησιμοποιήθηκαν:

Εθνική Υποδομή Γεωχωρικών Πληροφοριών: <http://geodata.gov.gr/maps/>

EMERIC (Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών): <http://emeric.ims.forth.gr/index.php>

Αεροφωτογραφικός άτλαντας ελληνικών τοπίων: <http://www.greekscapes.gr/index.php>

- Η έρευνα πεδίου βασίστηκε σε α) επιτόπια παρατήρηση (για την πόλη του Ηρακλείου), β) ανοικτές συνεντεύξεις, γ) συμμετοχή στη συνέλευση του φεστιβάλ εν-οίκω (τοπικοί βιοκαλλιεργητές και οικο-τεχνίτες) και στη διοργανωτική ομάδα του φεστιβάλ Imagine The City⁶⁴ για το Ηράκλειο.

Οι ανοικτές συνεντεύξεις έγιναν με τέσσερα άτομα, τρεις άντρες και μία γυναίκα, τα οποία συμμετέχουν στην τοπική ομάδα εργασίας του (ΟΚΠ). Όλα τα άτομα έχουν εμπειρία σχετικά με την οικολογία κήπου, όχι μόνο πρακτικά αλλά και θεωρητικά, τόσο για την Κρήτη όσο και για την υπόλοιπη Ελλάδα. Οι συνεντεύξεις βασίστηκαν σε αφηγήσεις⁶⁵ των ομιλητών. Από την πλευρά του ερευνητή το μόνο κατευθυνόμενο θέμα που τέθηκε ήταν το πώς αντιλαμβάνονται την οικολογία κήπου στη σχέση πόλης-υπαίθρου. Το ηλικιακό εύρος είναι 25 - 45 χρόνια.

Πέρα από αυτές τις ανοικτές συνεντεύξεις, για επιπλέον πληροφορίες σχετικά με την παραγωγή και διανομή ενέργειας στην Κρήτη έγινε επικοινωνία στις (15/1/2012) και κατ'ιδίαν συνάντηση (12/2/2012) με τον βοηθό διευθυντή Διαχείρισης Νήσων της ΔΕΗ, Θαλασσινάκη Εμμανουήλ.

Η συμμετοχή στη συνέλευση του εν-οίκω και στην ομάδα του Imagine The City προσέφερε τη δυνατότητα να τοποθετηθεί το ερευνητικό ζητούμενο σε μία ευρύτερη επίκαιρη εικόνα. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση αντλήθηκε σημαντική πληροφορία για την δράση ομάδων που σχετίζονται με διάφορες μορφές οικολογίας κήπου, καθώς και τις σχέσεις ανάμεσα σε αυτές τις ομάδες. Στην δεύτερη περίπτωση έγινε κατανοητό το σημειώσιμο τοπικό τοπίο χωρικού σχεδιασμού, το θεσμικό καθεστώς του δήμου Ηρακλείου καθώς και κάποιες ευρύτερες τάσεις των κατοίκων σχετικά με το πώς χρησιμοποιούν την πόλη.

Κατηγορίες εκλεκτικού κρητικού άτλαντα και κύρια συμπεράσματα έρευνας

- 1) *Συνοπτική Γεωγραφία*: Σύντομη εικόνα της Κρήτης μέσα από βασικά γεωγραφικά δεδομένα, σχετικά με τη λογική της επιλογής και του περιεχομένου των υπόλοιπων τμημάτων του άτλαντα.
- 2) *Αναπτυξιακά Σχέδια*: Το τμήμα αυτό αφορά διερεύνηση του ερευνητικού ζητούμενου στην κλίμακα της Κρήτης μέσα από τα ακόλουθα τρία αναπτυξιακά σχέδια.

⁶⁴ <http://www.imaginthecity.gr/>.

⁶⁵ «Οι αφηγήσεις (narratives) δίνουν στα υποκείμενα της έρευνας το χρόνο να αναπτύξουν ιστορίες αντιπροσωπευτικές του τόπου τους, στις οποίες εμπιέρονται βαθύτερες πεποιθήσεις, τοπικές αξίες, πρακτικές και στοιχεία της συλλογικής πολιτισμικής τους ταυτότητας. Η συλλογή και επεξεργασία τους, βοηθά στη διερεύνηση πολύπλοκων φαινομένων, διότι μας αποκαλύπτουν τα βαθύτερα χαρακτηριστικά της ομάδας στόχου, καθοριστικές αλλά αδιόρατες πτυχές των προβλημάτων και λέξεις ή φράσεις που οδηγούν σε βαθύτερες νοημοατοδοτήσεις της πραγματικότητας» (Michiotis, 2010).

- Τυμπάκι: πρόταση κατασκευής διαμετακομιστικού σταθμού εμπορευματοκιβωτίων.
  - Κάβο Σίδερο: επένδυση τουριστικού συγκροτήματος γκολφ.
  - Βιομηχανικές ΑΠΕ που προγραμματίζονται στο εδαφικό σύνολο της Κρήτης.
- 3) *Οικιστική*: Το τμήμα αυτό εστιάζει στην πόλη του Ηρακλείου αρχικά μέσα από την ανάλυση πολεοδομικών μεταβολών του. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα πεδίου ως μία πρώτη προσπάθεια κατανόησης ροών στην μικρή κλίμακα.
- Μετασχηματισμοί στο αστεακό τοπίο
  - Ορτακιά (κοινωνικός χώρος στην πόλη του Ηρακλείου)

Η έννοια της **Οικιστικής** χρησιμοποιείται εδώ ευρύτερα από το συγκεκριμένο περιεχόμενο του επιστημονικού παραδείγματος που επιχείρησε να αναπτύξει ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης (1968, 1974, 1975, 1976), ακολουθώντας όμως ως την βασική λογική, για να εκφράσει ταυτόχρονα **τρόπους κατοίκησης και διαμόρφωσης ανθρώπινων οικισμών**.

Τα **κύρια συμπεράσματα** της έρευνας μπορούν να διακριθούν ως εξής:

1) Το ζήτημα της ποιότητας ζωής σε σχέση με την αίσθηση τόπου στην Κρήτη είναι ιδιαίτερα έντονο και κανείς πρέπει να λάβει υπόψη του το πώς αναπτύσσεται σε διάφορες κλίμακες.

Συγκεκριμένα στις δύο κλίμακες που εξετάστηκαν - την περιφερειακή κλίμακα του νησιού και την πόλη του Ηρακλείου - οι δύο τύποι αποδέσμευσης λαμβάνουν αρκετά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά από το αναπτυξιακό μοντέλο που ακολούθησε η Κρήτη μέσα στον 20ο αιώνα. Στην περιφερειακή κλίμακα αυτό εκφράζεται σήμερα από την μαζικοποίηση της “πράσινης” επενδυτικής δραστηριότητας μέσα από την ανάπτυξη των ΑΠΕ, η οποία φαίνεται αρχικά να συμπληρώνει και ίσως σε κάποιο βαθμό να παίρνει τη θέση του μαζικού τουρισμού μέσα σε ένα αντίστοιχο πλαίσιο, δηλαδή εν μέρει ως αναπτυξιακός “μονόδρομος” ο οποίος περισσότερο αποδιάρθρωσε παρά αναδόμησε την οικονομική βάση του νησιού. Ο λόγος είναι ότι για τις συγκεκριμένες επενδύσεις, οι οποίες είναι κυρίως μεγάλης κλίμακας⁶⁶, δεν έχει εξεταστεί η ενθάρτυση στους τοπικούς οικονομικούς κύκλους πέρα από προβλέψεις για θέσεις εργασίας κατά την κατασκευή και την λειτουργία των ενεργειακών μονάδων. Παράλληλα φαίνεται να δημιουργείται μία εκμεταλλευτική νοοτροπία ως προς το πώς αντιμετωπίζονται οι τοπικοί εδαφικοί πόροι.

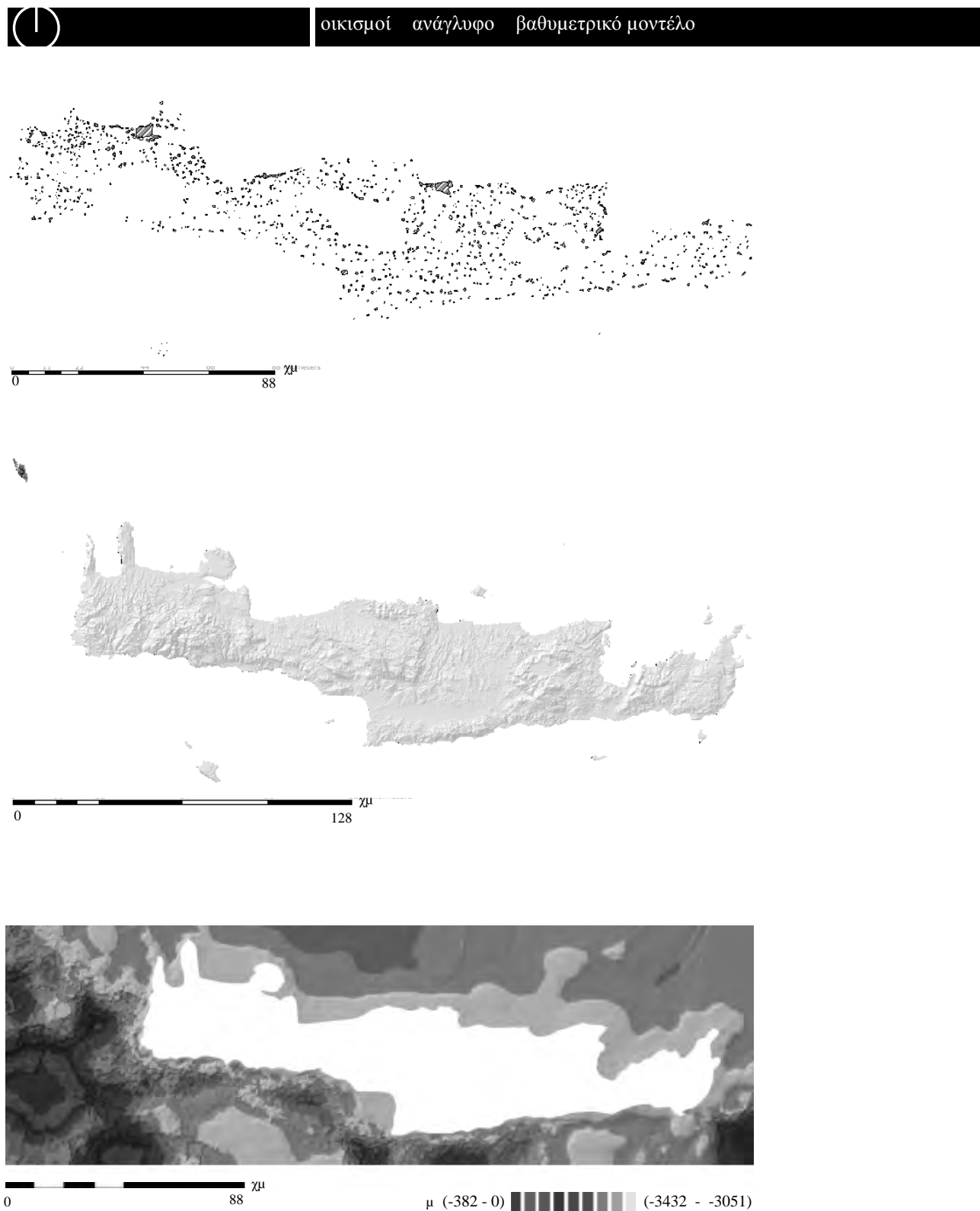
⁶⁶ Το μεγαλύτερο ποσοστό (σε εδαφική έκταση και MWatt) για επενδυτικές προτάσεις ανήκει σε τρεις επιχειρηματικούς ομίλους: Κοπελούζου, Τέρνα και ΔΕΗ Ανανεώσιμες. (στοιχεία από Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας)

Στην κλίμακα της πόλης του Ηρακλείου η παραπάνω λογική εκφράζεται συνεκδοχικά μέσα από την λογική εκμοντερνισμού του αστεακού περιβάλλοντος, η οποία μπορεί να εκφραστεί μέσα από το πρίσμα *μετάβασης από την Τουρκόπολη στην Μητρόπολη*.

2) Το πρόγραμμα οικολογίας κήπου μπορεί να αναπτυχθεί ως ένα δίκτυο διαφόρων τύπων καλλιεργειών (μικρής και μεσαίας κλίμακας) στο εδαφικό σύνολο της Κρήτης. Η κάθε επιμέρους καλλιέργεια σχετίζεται με το μικροκλίμα και την μικροοικονομία του χώρου που βρίσκεται και κατ' επέκταση το άτομο/τα άτομα που το διαχειρίζονται και μπορεί να αφορά υφιστάμενες, προγραμματιζόμενες ή/ και καινούριες πρωτοβουλίες. Μέσα από την δικτύωση επιχειρείται η επίτευξη συμπληρωματικότητας και συνέργειας δράσεων που αναπτύσσονται αρχικά γύρω από την δημιουργία και διατήρηση αυτών των καλλιεργειών και έπειτα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο γύρω από την *οικιστική* με σκοπό α) ενδυνάμωση των επιμέρους πρωτοβουλιών β) ανάπτυξη μίας πλατφόρμας έκφρασης της τοπικής κοινωνίας σχετικά με το πώς αξιοποιούνται οι εδαφικοί πόροι του νησιού γ) πρακτική διερεύνηση διαφόρων τύπων *οικιστικής*.

Η συγκεκριμένη πρόταση αναλύεται στο κεφάλαιο Β.3.

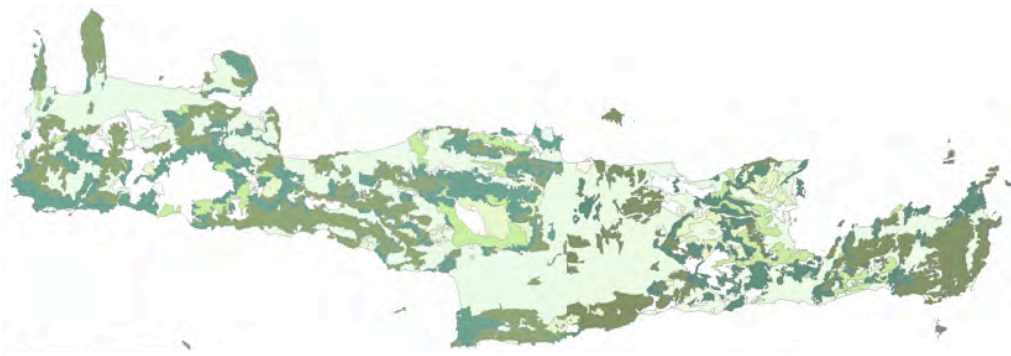
B.2.2 Συνοπτική Γεωγραφία [■]

■ Τα χαρτογραφικά δεδομένα αποτελούν προσαρμογή από το EMERIC- Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, εκτός από το βαθυμετρικό μοντέλο το οποίο είναι προσαρμογή από Βραχνού (2011). Ο ιστορικός χάρτης είναι από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών- Πανδέκτης. Το υπόβαθρο του Dymaxion Map είναι προσαρμογή από <http://mbostock.github.com/protovis/>.

χρήσεις γης

- γεωργική γη
- λειμώνες & πουρνάρια
- ήπια
- χωρίς βλάστηση
- φρύγανα
- υψηλής παραγωγικότητας

ESPON (European Spatial Planning Observatory Network), Scientific Dialogue on Cities, Rural Areas and Rising Energy Prices: ερευνητικό πρόγραμμα **EDORA** (2010)

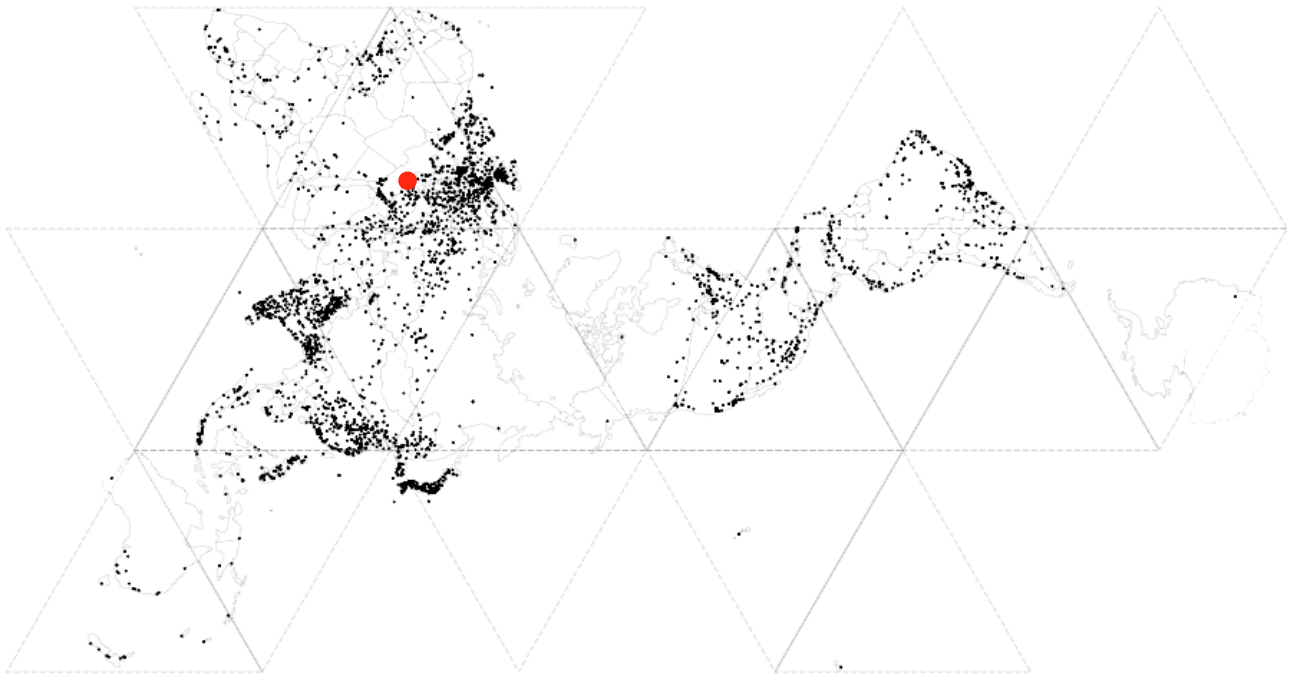
πρότυπα διαφοροποίησης αγροτικού χώρου - κλίμακα Nuts 3

- 1) σχέση πόλης-υπαίθρου: Ηράκλειο-Χανιά *ενδιάμεσος αστακός χαρακτήρας* | Ρέθυμνο-Λασιθί *αγροτικός*
- 2) δομικός οικονομικός τύπος περιφέρειας: αγροτικός (agrarian)

«Η Κρήτη, αρκετά μεγάλη για να υποστηρίξει ιδιοσυγκρασιακές φυσικές και πολιτιστικές εξελίξεις, χαρακτηρίζεται από ξεχωριστή θέση στο κέντρο της νοτιοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου. Ήταν ένα μέρος εστίασης και διαπεριφερειακών συναντήσεων, ένα φυσικό και πολιτιστικό σταυροδρόμι, από τους προϊστορικούς χρόνους. Η κοινωνικο - ιστορική τροχιά της δεν μπορεί να κατανοηθεί εάν δεν εξεταστεί στο πλαίσιο των ευρύτερων σφαιρών αλληλεπίδρασης της περιοχής. Η κοινωνική ταυτότητα στην Κρήτη αποτέλεσε πάντα μέρος μίας δυναμικής διαπραγμάτευσης μεταξύ ανθρώπων, τοπίων και ποικίλων κοινωνικών πλαισίων.» (Gkiasta, 2010)

La Isola de Candia, Georgio Sideri dicto Calapoda cretensis fecit nel anno Domini 1562

B.2.3 Αναπτυξιακά Σχέδια

B.2.3.1 Τυμπάκι: πρόταση κατασκευής διαμετακομιστικού σταθμού εμπορευματοκιβωτίων

Οι διαβουλεύσεις για την πρόταση σχετικά με την κατασκευή διαμετακομιστικού σταθμού εμπορευματοκιβωτίων στη νότια Κρήτη χρονολογούνται από το 2005⁶⁸. Ύστερα από κινητοποίηση της τοπικής κοινωνίας, η οποία συμπεριελάμβανε συνεισφορά ειδικών σε τέτοιες κατασκευές τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό, το θέμα έκλεισε το 2009 και άνοιξε ξανά το 2011, αρχικά μέσω του Α Σταδίου της μελέτης για το «Ρυθμιστικό Σχέδιο και Πρόγραμμα Προστασίας Περιβάλλοντος Οικιστικού Συγκροτήματος Ηρακλείου» και πιο πρόσφατα τον Ιανουάριο του 2012 μέσω του Υπουργείου Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας⁶⁹. Η δημιουργία ενός λιμανιού στο νότο της Κρήτης δεν φαίνεται να βρίσκει γενικότερα αρνητική την τοπική κοινωνία, στην οποία έχει εκφραστεί με διάφορους τρόπους η επιθυμία ενός λιμανιού που θα συνδυάζει εμπορική και τουριστική χρήση.

Πιο συγκεκριμένα, η κυβερνητική πρόταση αφορά την κατασκευή διαμετακομιστικού σταθμού εμπορευματοκιβωτίων στο δήμο Τυμπακίου. Ενδιαφέρον είχαν δείξει η Νότια Κορέα, που θα αποτελούσε τον ιδιοκτήτη του σταθμού και θα χρηματοδοτούσε την κατασκευή του, η αραβική Dubai Ports Worldwide που θα διαχειριζόταν τον σταθμό για λογαριασμό της Νοτίου Κορέας και η Κινεζική China Shipping Group που θα αποτελούσε τον πελάτη του σταθμού. Στόχος ήταν δημιουργηθεί ένας κόμβος μεταφόρτωσης των εμπορευματοκιβωτίων, που φθάνουν από την Ασία διασχίζοντας την διώρυγα του Σουέζ, από πλοία *mother ships* σε πιο μικρά πλοία *feeder ships*⁷⁰ τα οποία αναλαμβάνουν την τελική διανομή στα Βαλκάνια και στη Μαύρη Θάλασσα, εξελισσόμενος σταδιακά σε σημαντικό μέρος του δικτύου ανάμεσα σε λιμάνια της Μεσογείου, του Διευρωπαϊκού Δικτύου Μεταφορών και της Ασίας. Η τελική προτεινόμενη θέση στο δήμο Τυμπακίου ήταν ανάμεσα στις περιοχές Αγία Γαλήνη και Κόκκινος Πύργος. Λόγω μεγέθους της κατασκευής (πιθανή έκταση 850 ha με βάση τις απαιτούμενες λειτουργίες ενός τέτοιου τύπου

⁶⁸ «Κατά την επίσκεψη του κ. Υπουργού Εμπορικής Ναυτιλίας στην Κίνα, αλλά και μετά την επιστροφή του στη χώρα μας, υπήρξαν συζητήσεις για τη συμμετοχή των κινεζικών εταιριών στην ανάπτυξη των λιμανιών της χώρας. Επισημαίνεται ότι παράλληλα έχει συζητηθεί το ενδεχόμενο της λειτουργίας λιμανιού στην νότια Κρήτη, το οποίο θα αποτελέσει σταθμό διαμετακομιστικού εμπορίου για τα εμπορεύματα της Κίνας προς τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας, των Βαλκανίων και του ευρύτερου χώρου της ΝΑ Μεσογείου, αλλά και της Β. Αφρικής.» Δελτίο Τύπου Υπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας (<http://egov.yen.gr/yen.chtm?prnbr=28533>)

⁶⁹ http://ypodomos.com/show_news?id=10005

⁷⁰ Από τα πιο γνωστά παραδείγματα *mother ship* είναι το Emma Maerks με μήκος 397 μ και πλάτος 56 μ (<http://www.emma-maersk.com/specification/>). Τα *feeder ships* κυμαίνονται από 100.60 μ x 18.20m σε 76.00 μ x 23.70 μ. (<http://www.containership-info.com/>)

σταθμού και τις επίσημες κυβερνητικές πληροφορίες) και επιπτώσεων στο ευρύτερο περιβάλλον το προτεινόμενο λιμάνι είναι έργο το οποίο εντάσσεται στην Α κατηγορία Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΕΜΠ, 2007). Με βάση τις διαθέσιμες πηγές⁷¹ οι επιπτώσεις στο ευρύτερο περιβάλλον εστιάστηκαν α) στις υφιστάμενες αγροτικές και τουριστικές δραστηριότητες β) στα θεσμικά προστατευόμενα περιβαλλοντικά/ αρχαιολογικά στοιχεία γ) στο ευρύτερο τοπίο (ανεξαρτήτως θεσμικής προστασίας) δ) στην διάβρωση της παράκτιας ζώνης ε) στην θαλάσσια και παράκτια βιοποικιλότητα.

Όσον αφορά τον κυβερνητικό σχεδιασμό σημαντικές ήταν οι ελλείψεις σε επιστημονικό - διαχειριστικό επίπεδο. Είναι χαρακτηριστική η παρέμβαση του καθηγητή Κώστα Συνολάκη (Πολυτεχνείο Κρήτης, Πανεπιστήμιο Νότιας Καλιφόρνιας, πρόεδρος ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε) σχετικά με την απουσία στοιχείων σχετικά με τα ρεύματα και τους κυματισμούς «Για να κατασκευάσεις ένα από τα μεγαλύτερα λιμάνια του κόσμου στο νότο, πρέπει να έχεις κάνει καταρχήν σωστές εκτιμήσεις. Ακόμα δεν μας έχουν παρουσιάσει στοιχεία για τον κυματισμό και πώς θα ξεπεραστούν οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου. Εμείς εκτιμήσαμε (ομάδα του Πολυτεχνείου Κρήτης) ότι η αποκατάσταση της παραλίας στο Τυμπάκι σε μήκος 10 χιλιομέτρων αν τελικά χτιστεί το λιμάνι θα στοιχίσει με τις τιμές των λιμενικών ταμείων 100 εκ ευρώ» (Συνολάκης, 2008). Σημαντικό είναι επίσης ότι το συγκεκριμένο έργο κατασκευής του διαμετακομιστικού σταθμού δεν εντάχθηκε στον προγραμματισμό του ΕΣΠΑ 2007 - 2013 αλλά ούτε έγινε κάποια συστηματική προσπάθεια να συνδεθεί με χρηματοδοτικό μηχανισμό του Διευρωπαϊκού Δικτύου Μεταφορών (TEN-T), παρόλο που η κυβέρνηση το προωθούσε ως καίριο αναπτυξιακό έργο.

Επιπλέον η Οικολογική Παρέμβαση Κρήτης κοινοποίησε το 2008 αίτηση ακύρωσης της Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και Αξιολόγησης του Έργου, «Λιμενική εγκατάσταση στο Τυμπάκι Ν.Α. Ηρακλείου» (αρ. οικ101233/1-2-2008) θίγοντας τα κριτήρια στα οποία βασίστηκε η χωροθέτηση, η περιβαλλοντική αξιολόγηση, ο τρόπος κατασκευής και η σκοπιμότητα του έργου. Πιο συγκεκριμένα ανέφερε «Το έργο δεν προκύπτει από χωροταξικό ή πολεοδομικό σχεδιασμό, ούτε από άλλο σχεδιασμό εθνικού επιπέδου, ούτε από μελέτη σκοπιμότητας που να διερευνά και να αποδεικνύει ωφέλεια είτε σε εθνικό είτε σε τοπικό επίπεδο. Η χωροθέτηση αυτή βασίζεται σε υπολογισμούς για τις αυξημένες ανάγκες του διεθνούς εμπορίου και το ενδιαφέρον επενδυτών που θεωρείται δεδομένο. Η μοναδική αναφορά που γίνεται στη μοναδική θεσμοθετημένη μελέτη που είναι το Περιφερειακό Χωροταξικό Πλαίσιο

⁷¹ Επιστημονικές μελέτες και τοποθετήσεις ερευνητών σε τοπικές εφημερίδες ή/και σχετικά μέσα ενημέρωσης την περίοδο 2005 - 2010. Βασικό αρχειακό υλικό σε http://ns.no-container-port-in-timbaki.net/facts_en.php και http://www.ecocrete.gr/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=12&id=271&Itemid=

της Κρήτης, είναι για να επισημανθεί ότι το έργο θα ενισχύσει καθοριστικά τη στρατηγική θέση της νήσου στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου (θέση την οποία δεν έχει επαρκώς αξιοποιήσει μέχρι σήμερα), όπως προβλέπεται και από το εγκεκριμένο Περιφερειακό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης της Περιφέρειας Κρήτης (ΦΕΚ 1486B/10-10-2003)». Σχετικά με την περιβαλλοντική αξιολόγηση τονίζεται η αυθαίρετη κλίμακα ανάλυσης που επιλέγεται, καθώς εξετάζονται μόνο οι επιπτώσεις των περιοχών στις οποίες ανάμεσα θα γίνει το έργο (Αγία Γαλήνη και Κόκκινος Πύργος) ενώ επίσης δεν υπολογίζονται οι επιπτώσεις κατά την διάρκεια λειτουργίας του έργου. Η Οικολογική Παρέμβαση Κρήτης (2008) σχολιάζει επίσης τον τρόπο με τον οποίο η σύμβαση ολοκλήρωσης των μελετών προηγείται των αποτελεσμάτων και προτάσεων της Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων το οποίο «ενισχύει ότι θα βρεθούμε προτετελεσμένων και ότι οι θεσμοθετημένες διαδικασίες διαβούλευσης και ενστάσεων δε θα έχουν κανένα περιεχόμενο». Τέλος σχετικά με την σκοπιμότητα του έργου αναφέρεται ««Με την υιοθέτηση της μηδενικής λύσης, η Ελλάδα δεν θα μπορέσει να ενδυναμώσει τον πρωταγωνιστικό ρόλο που ήδη διαδραματίζει στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής αλλά και της διεθνούς ναυτιλιακής κοινότητας, καθώς με το προτεινόμενο έργο αναμένεται να αποτελέσει κόμβο για τα συγκοινωνιακά και μεταφορικά δίκτυα που συνδέουν την ΕΕ με χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρική, ενώ θα διατηρήσει και θα τονώσει περαιτέρω την ιδιαίτερα σημαντική συμβολή της στον έλεγχο και την προστασία των θαλασσίων συνόρων στον ευαίσθητο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Το πώς ένα ιδιωτικό λιμάνι ενταγμένο στο διεθνές εμπόριο θα συμβάλει στην ενδυνάμωση του ρόλου της χώρας και μάλιστα στην προστασία των θαλάσσιων συνόρων φαίνεται να μην απασχολεί τη Μελέτη να το αποδείξει. Η συμβολή του λιμανιού στην εξαγωγική δραστηριότητα της Κρήτης είναι η μόνη παράμετρος που τίθεται δυνητικά και όχι κατηγορηματικά, δεδομένου βεβαίως ότι δεν έχει διερευνηθεί.» (Οικολογική Παρέμβαση Κρήτης, 2008).

Τυμπάκι: πρόταση κατασκευής διαμετακομιστικού σταθμού εμπορευματοκιβωτίων

πηγή: προσαρμογή από EMERIC ΙΜΣ, στοιχεία χωροθέτησης ΥΘΥΝΑΛ

B.2.3.2 Κάβο Σίδερο: επένδυση τουριστικού συγκροτήματος γκολφ

Το τμήμα αυτό αφορά την σχεδιαζόμενη τουριστική επένδυση στο Κάβο Σίδερο του δήμου Ιτάνου στην ανατολική Κρήτη. Η σχεδιαζόμενη επένδυση που γίνεται από την Minoan Group Plc (με θυγατρική τη Loyalward Limited) είχε σταματήσει το 2010 καθώς οι περιβαλλοντικοί όροι του έργου είχαν ακυρωθεί από το Συμβούλιο της Επικρατείας⁷² και άνοιξε ξανά το 2011 ύστερα από απόφαση του υπουργείου Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής. Συγκεκριμένα η επένδυση έχει περάσει σήμερα στο νομικό καθεστώς των επενδύσεων «fast-track» μετονομαζόμενη από Cavo Sidero Resort σε Itanos Hotel προγραμματίζοντας παράλληλα αλλαγές στην πρόταση της ώστε να μπορέσει να υλοποιηθεί.

Η επένδυση γίνεται σε έκταση 25.000 περίπου στρεμμάτων τα οποία ανήκουν στο κοινωφελές εκκλησιαστικό ίδρυμα «Παναγία η Ακρωτηριανή» που συστήθηκε το 1991 από την Ιερά Μητρόπολη Ιεραπότνης και Σητείας και την Ιερά Μονή Τοπλού. Το σχέδιο της αρχικής επένδυσης περιλαμβάνει την διαμόρφωση έξι τουριστικών χωριών συνολικής δυναμικότητας 7.000 κλινών (Γκολφ, Λευκή Άμμος, Γκράντες, Πόρτο Σίδερο, Κρύσταλλο και Μαγατζές), τα οποία αναπτύσσονται σε 6 επιμέρους τοποθεσίες. Το συγκρότημα συμπληρώνουν εγκαταστάσεις ειδικής τουριστικής υποδομής: τρία γήπεδα γκολφ διεθνών προδιαγραφών (δύο των 18 και ένα των 9 οπών), συνεδριακό κέντρο 1.190 θέσεων, διοικητικό και αθλητικό κέντρο, πολιτιστικό και περιβαλλοντικό κέντρο (Loyalward, 2005).

Η κριτική η οποία δέχτηκε η συγκεκριμένη επένδυση συνοψίζεται χαρακτηριστικά στο άρθρο που έστειλαν στην αγγλική εφημερίδα Guardian οι καθηγητές⁷³ Jennifer Moody (Πανεπιστήμιο του Τέξας) και Oliver Rackham (Πανεπιστήμιο του Cambridge) το 2008, «Η Κρήτη δεν είναι μόνο τα άναρχα στοιβαγμένα θέρετρα διακοπών. Διασώζει απόμερους τόπους άγριας φύσης, ακόμα και στις ακτές της. Ένας από αυτούς είναι το βορειο-ανατολικό άκρο της, μια ξηρή, πριονωτή χερσόνησος μοναχικών, απόκρημνων ακτών που συχνάζουν όρνια, γκρι- πράσινων θάμνων και άσπρης, ασβεστολιθικής ερήμου, μακριά από τα πλήθη των τουριστών. Σ' αυτή την απίθανη τοποθεσία, επενδυτές προσπαθούν να βάλουν μερικά γήπεδα γκολφ, χωριά διακοπών και ξενοδοχεία, σε μια έκταση γης που έχει ενοικιασθεί από ένα αξιοσέβαστο, αλλά θλιβερά παρακμάζον μοναστήρι (...) Το προτεινόμενο έργο από τη Minoan Group και τη θυγατρική της

⁷² «Ακυρώθηκε διότι αφ' ενός δεν προηγήθηκε χωροταξικός σχεδιασμός δευτέρου επιπέδου, αλλά έγινε απ' ευθείας εφαρμογή διατάξεων και χρήση διαδικασιών του τρίτου σταδίου της ατομικής αδειοδοτήσεως και αφ' ετέρου, παραβιάστηκαν οι κατευθύνσεις του Περιφερειακού Πλαισίου ΧΣΑΑ Κρήτης, που προβλέπουν για την περιοχή ήπια τουριστική εκμετάλλευση» (3920/2010)

⁷³ Οι καθηγητές αυτοί έχουν συγγράψει το βιβλίο Η δημιουργία του κρητικού τοπίου (2004).

Loyalward είναι γελοίο γι' αυτό το μέρος. Όποιος έχει εμπειρία από τους ανελέητους ανέμους θα είναι σκεπτικός να παίξει γκολφ εκεί . Δεν υπάρχουν υποδομές , κι αν προσφερθούν θα προκαλέσουν μεγάλη βλάβη στην οικολογία (...) Το έργο δεν είναι βιώσιμο λόγω έλλειψης νερού για τα γήπεδα γκολφ, τα ξενοδοχεία , τις κατοικίες των εργαζομένων, κ.λπ. Στρέφεται εναντίον και των καλύτερων προδιαγραφών σχεδίασης ακόμα και των Αμερικάνικων γηπέδων γκολφ: αντί να δουλέψουν με μια ευνοϊκή τοποθεσία, οι επενδυτές θα βάλουν με τη βία το γκολφ σε μια ξηρή και βραχώδη περιοχή που είναι εξωφρενικά ακατάλληλη γι' αυτό.» (Moody, 2008)

Σύμφωνα με τον Μελισσουργό (2008) στην περίπτωση της επένδυσης στο Κάβο Σίδερο εντοπίζουμε «δύο ριζικά διαφορετικές θεωρήσεις για το περιβάλλον και την ανάπτυξη που βασίζονται σε δύο διαφορετικά συστήματα αξιών.» Ενδεικτικά αναφέρει, «Η εμπειρική έρευνα στο Κάβο Σίδερο έδειξε τις διαφορές μεταξύ αυτών που βλέπουν την περιοχή ως οικόπεδο και τις 7.000 κλίνες, τα 234.000 τ.μ. δόμησης και τα 3 γήπεδα γκολφ ως ήπια και αειφορική ανάπτυξη και εκείνων οι οποίοι βλέπουν τη περιοχή ως υπερτοπικό κοινό πόρο που πρέπει να περάσει στις επόμενες γενιές κουβαλώντας την ιστορία χιλιάδων χρόνων, “.. ετσιδά να το βαρούνε οι ανέμοι” όπως χαρακτηριστικά είχε επισημάνει κάτοικος της περιοχής (...) Οι φορείς της επένδυσης προβάλλονται ως τα αξιόπιστα και λογοδοτούντα στις αρμόδιες αρχές υποκείμενα , τα οποία μπορούν, με βάση το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο αδειοδοτήσεων και προγραμματισμού, τις τεχνικές τους αναλύσεις και τους οικονομικούς τους πόρους, να παρέμβουν σε μία ιδιόκτητη-μισθωμένη περιοχή υψηλής περιβαλλοντικής σημασίας χωρίς να διακυβεύσουν τους προστατευόμενους πόρους , ενώ συγχρόνως εγγυώνται τη διάχυση θετικών οικονομικών επιπτώσεων στην ευρύτερη περιοχή. Για την Εταιρεία (εννοεί Minoan Group Plc) και το κράτος που την υποστηρίζει η προστασία και ανάδειξη του περιβάλλοντος είναι συμβατά με την ιδιωτική οικονομική εκμετάλλευση υπό αυστηρούς όρους και δεσμεύσεις προς τις αρμόδιες αρχές (...) Όσοι αντιμάχονται την επένδυση προβάλλονται ως οι εκφραστές του δημόσιου συμφέροντος, σύμφωνα με το οποίο η συγκεκριμένη έκταση , όντας μοναστηριακή και προστατευόμενη, δεν επιδέχεται της αξιοποίησης για την οποία προορίζεται αλλά της δημόσιας χρήσης της ως περιβαλλοντικού πάρκου. Δεν θα υπάρξει κατά τη γνώμη τους διάχυση θετικών οικονομικών αποτελεσμάτων και η επικαλούμενη από τον επενδυτή συμβατότητα των χρήσεων εξυπηρετεί οικονομικές επιδιώξεις που εξ' ορισμού αντιμάχονται την περιβαλλοντική προστασία. Τέλος οι δυνατότητες που υφίστανται για δημόσιο έλεγχο είναι περιορισμένες και σε κάθε περίπτωση ο δημόσιος σχεδιασμός θα έπρεπε να αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξη των επενδύσεων.»

Ο Μελισσουργός (2008) εντοπίζει επιπλέον αντιφάσεις και στις δύο πλευρές. Αρχικά όσον αφορά την επενδυτική εταιρεία και την Μονή ως ιδιοκτήτη γης αναφέρει «δεν μπορούν πλέον να επικαλούνται την αξιοπιστία τους ή τον δημόσιο έλεγχο προκειμένου να νομιμοποιούν τις επιλογές τους.» Ο λόγος είναι ότι παρέκκλιναν σε μεγάλο βαθμό από τη σκοπιμότητα, τις διαδικασίες και το περιεχόμενο που διαμορφώνει το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο⁷⁴ για επενδύσεις κοινωφελών ιδρυμάτων. Σχετικά με το κεντρικό κράτος το οποίο είναι «ένα επίσης σημαντικό υποκείμενο στη σύγκρουση, έχει παράσχει την υποστήριξη του στην επένδυση, καταπατώντας πολλές φορές τη νομιμότητα που το ίδιο εγγυάται και τις δεσμεύσεις που αναλαμβάνει μέσω π.χ. του προγραμματισμού.» Όσον αφορά το τμήμα της τοπικής κοινωνίας που επιχειρηματολογεί κατά της επένδυσης του τουριστικού συγκροτήματος γκολφ αναφέρεται «Δεν παύουν όμως ακόμα και αυτές οι φωνές να διαβλέπουν την “καταστροφή” μόνο στο Κάβο Σίδερο και συγκεκριμένα στα γήπεδα γκολφ και όχι στις δραστικές αλλαγές που θα συμβούν στην περιοχή εξαιτίας και άλλων παραγόντων όπως η κατασκευή υποδομών. Οι αλλαγές αυτές εκτιμάται ότι είτε παραγνωρίζονται είτε γίνονται αντιληπτές ως θετικές από την τοπική κοινωνία.» Παράλληλα φαίνεται από τον προγραμματισμό του δήμου ότι η τοπική κοινωνία αποδέχεται ρυθμίσεις τουριστικής αστικοποίησης της περιοχής που αποτελούν στην ουσία «προϋποθέσεις στις οποίες βασίζεται το κυρίαρχο πρότυπο χωρικής ανάπτυξης».

⁷⁴ Τροποποίηση του βασικού νομοθετήματος για τα κοινωφελή ιδρύματα (ΝΔ 2039/1939): ερμηνευτική υπ' αριθμ. 3/09.01.1974 εγκύκλιο του ΝΔ 136/197.

Κάβο Σίδερο: επένδυση τουριστικού συγκροτήματος γκολφ

πηγή: προσαρμογή από EMERIC IMΣ, στοιχεία χωροθέτησης Μελισσουργός (2008)

B.2.3.3 Βιομηχανικές ΑΠΕ

Το τμήμα αυτό αφορά τις επενδυτικές δραστηριότητες χωροθέτησης μονάδων Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας⁷⁵ (ΑΠΕ) βιομηχανικής κλίμακας⁷⁶ που προγραμματίζονται στο εδαφικό σύνολο της Κρήτης. Οι επενδύσεις αυτές πέρα από γενικά την δυνατότητα που δίνουν στην ανάπτυξη μονάδων από ιδιωτική πρωτοβουλία σχετίζονται πιο συγκεκριμένα με τις εξής αλληλένδετες συνιστώσες α) την αλλαγή της ενεργειακής πολιτικής της ΔΕΗ (ιδιωτικοποίηση και δημιουργία θυγατρικών, σχεδιαζόμενη σύνδεση με υποθαλάσσιο καλώδιο με τον ηπειρωτικό χώρο⁷⁷) β) το πρόγραμμα ΗΛΙΟΣ⁷⁸ και τη σχέση του με το Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου για την αποπληρωμή του δημοσιονομικού χρέους γ) τις αλλαγές στο ευρύτερο παγκόσμιο ενεργειακό τοπίο και ιδιαίτερα με την ευρωπαϊκή πρωτοβουλία Roadmap 2050 για μείωση των διοξειδίου του άνθρακα, καθώς και την επιχειρηματική πρωτοβουλία Desertec⁷⁹.

Μία πολύ ενδεικτική εικόνα της υφιστάμενης κατάστασης δίνει η αντι-παράθεση επιχειρημάτων σχετικά με τα βιομηχανικά αιολικά πάρκα, ανάμεσα στους Παναγιώτη Παπασταματίου, πρόεδρο της ΕΛΕΤΑΕΝ (Ελληνική Επιστημονική Εταιρεία Αιολικής Ενέργειας) και Βάννα Σφακιανάκη, αρχιτέκτονα, μέλος της διοικούσας επιτροπής του ΤΕΕ Ανατολικής Κρήτης και μέλος του

⁷⁵ «Επιτάχυνση της ανάπτυξης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και άλλες διατάξεις σε θέματα αρμοδιότητας του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.» Νόμος 3851, ΦΕΚ 85 Α 04.06.2010

⁷⁶ Αιολικά, φωτοβολταϊκά, ηλιοθερμικά, αντλησιοταμιευτήρες.

⁷⁷ «Κατά τις τελευταίες δεκαετίες το ενεργειακό σύστημα της Κρήτης παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα, που οφείλονται στην οριακή κάλυψη των αναγκών σε ηλεκτρική ενέργεια του νησιού κατά τους θερινούς μήνες και στο ιδιαίτερα υψηλό κόστος παραγωγής των μονάδων του νησιού, οι οποίες χρησιμοποιούν ως καύσιμο μαζούτ και Diesel, ενώ οι περισσότερες από αυτές είναι παλαιές μονάδες με χαμηλό βαθμό απόδοσης, μειωμένη διαθεσιμότητα και σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα. Επιπλέον, η μέχρι σήμερα διείσδυση των ΑΠΕ στο μίγμα ηλεκτροπαραγωγής του νησιού είναι μάλλον περιορισμένη, παρά το πλούσιο αιολικό και ηλιακό δυναμικό του, γεγονός που οφείλεται στα σημαντικά προβλήματα ευστάθειας που μπορεί να δημιουργήσει η υψηλή διείσδυση ΑΠΕ σε ένα απομονωμένο ηλεκτρικό σύστημα όπως αυτό της Κρήτης. Η ηλεκτρική διασύνδεση της Κρήτης με το Διασυνδεδεμένο Σύστημα εξετάστηκε ως ενδεχόμενη λύση για τα παραπάνω προβλήματα» (ΡΑΕ, ΔΕΣΜΗΕ, ΔΕΗ, 2011)

⁷⁸ «Το Πρόγραμμα ΗΛΙΟΣ αποσκοπεί: α) Στην ανάπτυξη, παραγωγή και εξαγωγή ηλεκτρικής ενέργειας που παράγεται από ηλιακή ακτινοβολία στην ελληνική επικράτεια στο πλαίσιο υλοποίησης συνεργασίας μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και ενός ή περισσοτέρων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή τρίτων χωρών σύμφωνα με τις διατάξεις της οδηγίας 2009/28/ΕΚ (ΕΕL 140/2009) και ιδιαίτερα των άρθρων 6 έως 11. β) Στην προώθηση και υποστήριξη σχεδίων ανάπτυξης υποδομών μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας σε εθνικό και διευρωπαϊκό επίπεδο σύμφωνα με τη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς ενέργειας και τη διείσδυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Α.Π.Ε.). γ) Στην αξιοποίηση του ηλιακού δυναμικού των δημοσίων ακινήτων προς όφελος της εθνικής οικονομίας και προς εξυπηρέτηση του εθνικού στόχου της αποπληρωμής του δημοσίου χρέους.» Σχέδιο Νόμου (2012)

⁷⁹ Ενεργειακό πρόγραμμα με στόχο κάλυψη ενός μεγάλου μέρους των ενεργειακών αναγκών της Ευρώπης μέσω της υλοποίησης έργων ΑΠΕ σε όλο τον γεωγραφικό άξονα της Β. Αφρικής και της Μεσογείου, ενώ η παραγόμενη ενέργεια θα μεταφέρεται βόρεια μέσω υποθαλάσσιων καλωδίων υψηλής τάσης. Η κοινοπραξία που το προωθεί συστάθηκε το 2009 ως ΜΚΟ, με τη συμμετοχή του γερμανικού άξονα του «κλαμπ της Ρώμης». Πιο συγκεκριμένα, το Desertec χάρει της υποστήριξης της τεράστιας ασφαλιστικής εταιρείας Munich Re, αλλά και άλλων ομίλων, όπως η Siemens, η Deutsche Bank, η EON, επιστημόνων και οργανώσεων. (Δελφάκη, Πέλλας, 2011)

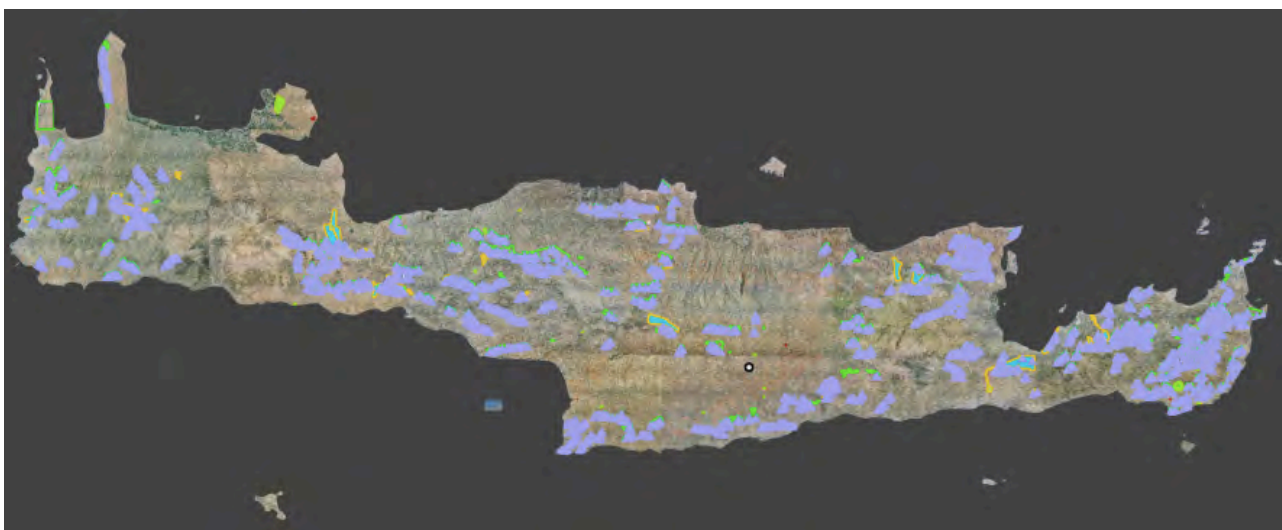
Παγκρήτιου Δικτύου κατά των Βιομηχανικών ΑΠΕ, στη συνέντευξη τους στην ανεξάρτητη κρητική πλατφόρμα ειδήσεων Τηλεόραση Από Τους Πολίτες⁸⁰ (2012). Μέσα από τις ερωτήσεις που απαντήθηκαν⁸¹ προκύπτουν δύο γενικές αντίρροπες (αναπτυξιακές) θέσεις. Από την πλευρά του ΕΛΕΤΑΕΝ μπορούμε να το αποδώσουμε ως εξής: Υπάρχει ανάγκη λόγω κλιματικής αλλαγής και των προκείμενων θεσμικών (δια-)κρατικών αποφάσεων και δεσμεύσεων να αλλάξουμε ενεργειακό μοντέλο ανάπτυξης. Αυτό γίνεται στο πλαίσιο της ελεύθερης οικονομίας στο οποίο ζούμε με τρόπο σταδιακό και ελεγχόμενο όπως ορίζει και η ισχύουσα νομοθεσία (η οποία για τις αιολικές μονάδες είναι επαρκής και η πιο αυστηρή στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής νομοθεσίας) ώστε να είναι οι πραγματοποιούμενες τελικά επενδύσεις (διότι δεν πρόκειται να γίνουν όσες έχουν υποβληθεί για αδειοδότηση- συγκεκριμένα με βάση το Εθνικό Σχέδιο 20-20-20 η Ελλάδα συνολικά χρειάζεται το 10% από τα σημερινά υποβληθέντα 70.000 mwatts) περιβαλλοντικά και κοινωνικά ανεκτές. Πιο συγκεκριμένα για την Κρήτη, όπως λειτουργεί και σήμερα στο πλαίσιο της εθνικής κοινωνικής πολιτικής με την οποία το μεγαλύτερο κόστος που έχει ως νησί στην παραγωγή/διανομή της ενέργειας της ισομοιράζεται πανελλαδικά αντίστοιχα θα πρέπει μελλοντικά να συνεισφέρει στην υπόλοιπη Ελλάδα (ή ευρύτερα) με το να παράγει μέσω ΑΠΕ περισσότερη ενέργεια από ότι χρειάζεται για ίδια κατανάλωση. Επιπλέον αν οι επενδύσεις γίνονται μέσα από εταιρίες λαϊκής βάσης και γενικότερα με τρόπους που ευνοούν τη συμμετοχή τοπικών επιχειρηματιών και μικρομεσαίων εισοδημάτων «δημιουργούνται κοινωνικές συμμαχίες και επίσης έχουμε πολλαπλασιαστικά οφέλη το οποίο είναι σημαντικό καθώς η ελληνική επαρχία ζει δύσκολα». Το ζήτημα χωροθέτησης τέτοιων επενδύσεων δεν είναι απλώς υποκειμενικό ή στενά αισθητικό αλλά αφορά την τοποθέτηση της κοινωνίας σχετικά με την ενεργειακή πολιτική της. (Παπασταματίου, 2012)

Από την πλευρά του Παγκρήτιου Δικτύου κατά των Βιομηχανικών ΑΠΕ μπορούμε να το αποδώσουμε ως εξής: Υπάρχει ανάγκη να αλλάξουμε ενεργειακό μοντέλο ανάπτυξης και να εξετάσουμε τις διαφορετικές επιλογές που έχουμε να το κάνουμε αυτό. Στην πράξη βλέπουμε ότι οι επενδύσεις βασίζονται σε ένα αναπτυξιακό μοντέλο που προκρίνει τις μεγάλες και συγκεντρωμένες και όχι τη μικρή αποκεντρωμένη κλίμακα. Αυτό έχει άμεσες χωροταξικές

⁸⁰ Παραγωγή: Ιανουάριος 2012, Δημοσίευση: 15/02/2012

⁸¹ 1. Πόσες ανεμογεννήτριες θα μουν τελικά στην Κρήτη και όλη την Ελλάδα; 2. Τι προβλέπει η νομοθεσία; 3. Πόσο ρεύμα χρειαζόμαστε και γιατί να παράγουμε παραπάνω; 4. Θα επηρεαστεί ο τουρισμός; 5. Θα χάσει αξία η γη μας; 6. Θα φέρουν θέσεις εργασίας οι ανεμογεννήτριες; 7. Θα πάρουν με το ζόρι τις εκτάσεις των πολιτών; 8. Πόσο επιβαρύνεται το οπτικό μας πεδίο; 9. Θα ανοίξουν κι άλλοι δρόμοι στα βουνά μας; 10. Τι σημαίνει η Εταιρεία Λαϊκής Βάσης; 11. Μπορούμε να βάλουμε όλοι από μια μικρή ανεμογεννήτρια; 12. Να συνδεθεί η Κρήτη μέσω καλωδίου με την ηπειρωτική Ελλάδα;

συνέπειες σχετικά με την χωρική ένταση του φαινομένου αλλά και των κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών που ενδεχομένως προκαλούν στις τοπικές κοινωνίες και έχουν ελλιπώς ή καθόλου μελετηθεί. Η συγκριτική εξέταση για τις αλλαγές στις θέσεις εργασίας δεν αρκεί να γίνεται ενδοκλαδικά μόνο για την ενέργεια αλλά να συνυπολογίζουμε μεταβολές και σε άλλα επαγγέλματα. Όσον αφορά τις επιπτώσεις πρέπει να συνυπολογιστεί επιπλέον ο χαρακτηρισμός των ΑΠΕ με τον νόμο ο 3851 ως “προτεραιότητα υψίστης εθνικής σημασίας”, κάτι το οποίο στην ουσία παρακάμπτει την αυστηρή νομοθεσία. Παράλληλα η εγκατάσταση αιολικών σταθμών αποκλείεται ρητά -εκτός από τις αστικές και τις τουριστικές περιοχές- μόνο σε κηρυγμένους χώρους διεθνούς σημασίας, που στην Κρήτη περιορίζονται στη Σαμαριά, το Βάι και τους αρχαιολογικούς χώρους. Είναι μέσα σε αυτό το πλαίσιο που η Κρήτη φαίνεται να προτάσσεται ως μία “πράσινη Πτολεμαΐδα” είτε για εσωτερική παραγωγή στην Ελλάδα είτε για εξαγωγή ενέργειας στην Ευρώπη. Σχετικά με τη συγκεκριμένη πρόταση για εταιρεία λαϊκής βάσης στην Κρήτη, ανάμεσα στην Περιφέρεια Κρήτης, την Παγκρήτια Τράπεζα και την ΔΕΗ Ανανεώσιμες Α.Ε διαπιστώνεται ότι πέρα από το ότι οι μέτοχοι της τράπεζας δεν είναι ενημερωμένοι, οι χωροκοινωνικές επιπτώσεις δεν αλλάζουν αφού ακολουθείται κατά τα άλλα η ίδια φιλοσοφία χωροθέτησης ακόμα και σε ευαίσθητες περιοχές. Το ζήτημα χωροθέτησης τέτοιων επενδύσεων δεν είναι βέβαια απλώς υποκειμενικό ή στενά αισθητικό αλλά αφορά την τοποθέτηση της κοινωνίας σχετικά με το πώς θα αναδιαμορφώσει ευρύτερα το αναπτυξιακό της μοντέλο. (Σφακιανάκη, 2012)

επενδύσεις ΑΠΕ προς αδειοδότηση

πηγή: προσαρμογή από Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας

B.2.4 Οικιστική

B.2.4.1 Μετασχηματισμοί στο αστιακό τοπίο

Το τμήμα αυτό αφορά τους μετασχηματισμούς που συμβαίνουν τα τελευταία χρόνια στο παραλιακό μέτωπο του Ηρακλείου τόσο στο πλαίσιο των ευρύτερων πολεοδομικών μεταλλαγών της πόλης όσο και πιο συγκεκριμένα σε σχέση με μία σειρά αναπλάσεων που δρομολογήθηκαν στις αρχές τις προηγούμενης δεκαετίας με την προοπτική τότε των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004. Σε μεγάλο βαθμό οι αναπλάσεις αυτές σχετίζονται με το πρόγραμμα “Ανάπλαση - Αναβάθμιση κοινόχρηστων χώρων και διαμόρφωση ποδηλατοδρόμων στο Δυτικό Παραλιακό Μέτωπο Ηρακλείου” το οποίο ξεκίνησε το 2005, υποστηριζόμενο σε μεγάλο βαθμό από την κοινοτική πρωτοβουλία URBAN II “Οικονομικής και κοινωνικής αναζωογόνησης των υποβαθμισμένων περιοχών του δυτικού παραλιακού μετώπου Ηρακλείου Κρήτης 2001 - 2006”. Σχετικά με την κατάσταση στο παραλιακό μέτωπο την περίοδο μελέτης του URBAN διατυπώνεται στην ανάλυση του το εξής «Το δυτικό παραλιακό μέτωπο του Ηρακλείου Κρήτης παρουσιάζει έντονα στοιχεία υποβάθμισης. Ολόκληρη η περιοχή μελέτης έχει υψηλό επίπεδο ανεργίας μακράς διάρκειας, υψηλό επίπεδο φτώχειας και αποκλεισμού, ιδιαίτερα υποβαθμισμένο περιβάλλον, σημαντικές ελλείψεις ικανοτήτων και δεξιοτήτων του ανθρωπογενούς δυναμικού και ειδικές ανάγκες για ανασυγκρότηση λόγω τοπικών οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων. Ακόμα η περιοχή μελέτης έχει κατά τόπους επισφαλείς δημογραφικές τάσεις και δυσλειτουργίες στον τομέα της κοινωνικής συνοχής λόγω της συγκέντρωσης σημαντικού αριθμού μεταναστών και του κινδύνου για ανάπτυξη φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού σε αρκετές κοινωνικές ομάδες κατοίκων.» Παράλληλα με τα προγράμματα του δήμου γίνονται παρεμβάσεις και στο ανατολικό παραλιακό μέτωπο από τον Οργανισμό Λιμένα Ηρακλείου, ο οποίος είχε εκπονήσει master plan (2004-2007) για την αλλαγή των λιμενικών χρήσεων⁸². Το τοπίο που διαμορφώνεται σήμερα εν πολλοίς εκφράζει την τμηματική προσέγγιση που ακολουθήθηκε στο σχεδιασμό μέσα από τα διάφορα, ακόμα εν εξελίξει, επιμέρους έργα, καθώς και την αντιπαράθεση ανάμεσα στην δημοτική αρχή και τον Οργανισμό Λιμένα Ηρακλείου σχετικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς περιοχών που εισέρχονται στον λειτουργικό ιστό της πόλης⁸³. Πρόσφατα έχουν ξεκινήσει

⁸² Διαμορφώθηκαν τέσσερις λειτουργικές ενότητες: αναψυχής, ακτοπλοΐας, κρουαζιερόπλοιων και εμπορίου.

⁸³ Η χερσαία ζώνη λιμένα περιλαμβάνει, με απόφαση του Υπουργείου Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας, περιοχές που δεν της έχουν αποδοθεί από το υφιστάμενο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο και μπορεί να αφορούν, κοινόχρηστους χώρους (Μπεντενάκι), οδούς και πλατείες ιδιοκτησίας του δήμου (πλατεία 18 Αγγλων), μνημεία (Νεώρια), οικοδομικά τετράγωνα που ανήκουν σε ιδιώτες (συνοικία Λαβύρινθος). (<http://www.heraklion.gr/municipality/2011/09-04-11a.html>)

συζητήσεις ανάμεσα στην δημοτική αρχή και τον Οργανισμό Λιμένα Ηρακλείου για τον συντονισμό στο πλαίσιο του επικείμενου master plan στο παραλιακό μέτωπο που προγραμματίζεται να ενταχθεί στον ευρύτερο σχεδιασμό του Επιχειρησιακού - Αναπτυξιακού Μοντέλου του δήμου το οποίο, πιο συγκεκριμένα, διακρίνει τρία χωρικά τμήματα α) την εντός τειχών πόλη β) την εκτός τειχών πόλη (περιφερειακό Ηράκλειο) και την Αλικαρνασσό γ) την αγροτική ενδοχώρα. Τα ζητήματα που τίθενται από την δημοτική αρχή είναι «σε πρώτη προτεραιότητα (η) ανάδειξη και αξιοποίηση του μνημειακού πλούτου της παλιάς πόλης (...) με το σχεδιασμό ενός προγράμματος δράσεων που αποσκοπεί στην προβολή και ανάδειξη του μεγαλύτερου και καλύτερα μέχρι σήμερα σωζόμενου μεσαιωνικού οχυρωματικού περιβόλου στην Ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, που τονίζει ιδιαίτερα την ιστορική φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου» και «ταυτόχρονα (η) αποκατάσταση της σχέσης της πόλης με τη θάλασσα και το παραλιακό της μέτωπο», δημιουργία τόσο εκτεταμένου ελεύθερου δημόσιου χώρου (σύνταξη σχεδίου master plan για την αξιοποίηση της ευρύτερης περιοχής μετά την απομάκρυνση του αεροδρομίου “Ν. Καζαντζάκης” και των φυλακών) όσο και κατά τόπους σε επιβαρυνμένες περιοχές, αλλά και διευθέτηση της γης υψηλής παραγωγικότητας που περιλαμβάνει πια ο δήμος μετά την αναδιάρθρωση του “Καλλικράτη”. (δήμος Ηρακλείου, <http://www.heraklion.gr>)

Δύο άρθρα τα οποία βρίσκονται στην έκδοση που ακολούθησε το συνέδριο του ΤΕΕ/ΤΚΜ με θέμα τον δημόσιο χώρο ⁸⁴ το 2011 είναι ενδεικτικά του σημερινού τοπίου στο παραλιακό μέτωπο Ηρακλείου. Το ένα είναι των αρχιτεκτόνων Γιάννη και Κατερίνα Περτσελάκη με τίτλο «Αναζητώντας το έδαφος: Το σχέδιο γενικής διάταξης λειτουργιών διαμόρφωσης και ανάδειξης της παραλιακής ζώνης και του παράκτιου Ενετικού τείχους στο Ηράκλειο». Σε αυτό βρίσκουμε δύο πράγματα. Το πρώτο σχετίζεται με τις χρήσεις που κυριάρχησαν στο τοπίο του δυτικού τμήματος του παραλιακού μετώπου ύστερα από την ανάπλαση του- δραστηριότητες της νύχτας οι οποίες σε μεγάλο βαθμό εγκλώβισαν τις γειτνιάζουσες εσωτερικές περιοχές. Το δεύτερο αφορά την σχεδιαστική προσέγγιση στο ανατολικό τμήμα του παραλιακού μετώπου- **«η προβληματική της περιοχής δεν αποτέλεσε αντικείμενο προς ίαση** (προσωπική έμφαση). Μάλλον αντίστροφα, επιδιώχθηκε η ανάδειξη εκείνων των συνθηκών που μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία ώστε να αναδειχθεί η καθημερινή ζωή (...) Η πρακτική αυτή δεν έχει να κάνει με την επιστημονική γνώση των θετικών και αρνητικών στοιχείων που πρέπει ή δεν πρέπει να βρίσκονται σε μία περιοχή (...) Έχει να κάνει περισσότερο με αυτό που ο Αριστοτέλης ονομάζει

⁸⁴ «Δημόσιος χώρος...αναζητείται» 20-22 Οκτωβρίου 2011 στη Θεσσαλονίκη.

φρόνηση δηλαδή την κρίση πρακτικού περιεχομένου. Η φρόνηση είναι αυτή που διακρίνει ένα καλό έργο, γιατί η φρόνηση έχει σαν τέλος την καλή πράξη, όχι το σωστό έργο (παράγωγο).» Συμπληρωμένη αυτή η κατακλείδα με την περιγραφή της σχεδιαστικής παρέμβασης που έχει προηγηθεί στο άρθρο μας αποκαλύπτουν αυτό που παρουσιάζεται ότι έχει ανάγκη η πόλη-κατάλληλο δημόσιο χώρο και ταυτόχρονα μέριμνα για την σχέση του με τον ιδιωτικό, ώστε να εκφραστεί η ποικιλία των διαστάσεων της καθημερινής της ζωής. Αν σταθούμε επιπλέον στις λεπτομέρειες της σχεδιαστικής παρέμβασης- από την ερευνητική μέθοδο στην αναμόρφωση και επανάχρηση υφιστάμενων κελυφών, στα υλικά και στο πώς τοποθετούνται στην ευρύτερη μορφολογία, στις οπτικές που σχηματίζονται- μπορούμε να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο επιχειρείται να αντιμετωπιστεί ένα από τα βασικά ζητήματα της πόλης του Ηρακλείου. Το ζήτημα αυτό είναι η ευαισθησία με την οποία χρησιμοποιείται η πόλη ώστε να αναδείξει την ενδυνάμει εμπειρία της. Το πώς αυτή η εμπειρία περιορίζεται με περισσότερο ή λιγότερο πρόδηλους τρόπους μας το αποδίδει το δεύτερο άρθρο με μία απλή αλλά έντονη εικόνα. Στο «Ο εξορκισμός του Πανός από το (δαιμονισμένο) ελληνικό τοπίο» ο Φλάβιο Ζανόν πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η διαχείριση του αστεακού πρασίνου από τον δέκατο ένατο αιώνα και έπειτα, εστιάζοντας σε παραδείγματα του σύγχρονου Ελληνικού τοπίου. Ένα από αυτά τα παραδείγματα που δίνει είναι τα αλμυρικά στην παραλιακή οδό του Ηρακλείου τα οποία ενώ «θα έπρεπε να διακοσμούν την παραλιακή οδό και να σκιάσουν τον περαστικό στην πορεία του προς το λιμάνι, ούτε κοσμούν ούτε σκιάζουν επειδή κάθε χρόνο μετά από τον χειμώνα, αυτό που μένει από τα αλμυρικά είναι μόνο τα χονδρά κουτσούρια των κορμών με ελάχιστα κλαδιά, σε στάση ικεσίας. Στην αποκρυπτογράφηση των αιτιών αυτής της επιθετικής συμπεριφοράς, διαπιστώνουμε πρώτα ότι ο διεστραμμένος τρόπος με τον οποίο αποκεφαλίζονται τα δένδρα προέρχεται από **επιφανειακή μίμηση αγροτικών δραστηριοτήτων** (προσωπική έμφαση). Οι αρμόδιοι υπεύθυνοι στο Ηράκλειο κλαδεύουν όλα τα δένδρα σαν να ήταν ελιές για παραγωγή. Μια άποψη αυτή που, πέρα από την αντικειμενική ημιμάθεια σε μία εποχή που ο δενδροχειρουργός είναι μία πραγματικότητα, σκιαγραφεί μία ανθρώπινη ψυχή που αναγνωρίζει τα δένδρα μόνο και μόνο για τα προϊόντα τους και το συνεπαγόμενο κέρδος».

αλμυρίκια στην παραλιακή οδό Ηρακλείου πηγή: Ζανόν (2011)

Αρχικά μπορούμε να κάνουμε μία αντιστοιχία αυτής της τελευταίας στάσης με την εμπορευματοποίηση τμήματος του δυτικού παραλιακού μετώπου. Σε αυτό μπορεί επιπλέον να αναγνωριστεί μία τοπική εκδοχή αστικής ανανέωσης και ίσως εξευγενισμού⁸⁵ η οποία αναπτύσσεται την τελευταία πενταετία μέσω της αναδιαμόρφωσης χρήσεων εμπορίου, διασκέδασης και κατοικίας⁸⁶. Η παραπάνω αντιστοιχία είναι ένα παράδειγμα της ιδιαίτερης σχέσης ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο μέσα στην οποία αναπτύσσεται το αστεακό τοπίο του Ηρακλείου και ιδιαίτερα σήμερα οι μετασχηματισμοί στον δημόσιο-ιδιωτικό χώρο του παραλιακού του μετώπου. Η έμφαση που τοποθετήθηκε παραπάνω - «η προβληματική της περιοχής δεν αποτέλεσε αντικείμενο προς ίαση» και «επιφανειακή μίμηση αγροτικών δραστηριοτήτων» έγινε διότι οι φράσεις αυτές μας προσανατολίζουν στην ρίζα του ζητήματος σχετικά με την αστεακή μεταβολή του Ηρακλείου, δηλαδή στον ημιτελή εκμοντερνισμό της πόλης, ο οποίος αποτελεί ακόμα σήμερα μία ανοικτή διαδικασία που ξεκινάει πριν την επίσημη ένωση της Κρήτης με το Ελληνικό κράτος το 1913, μέσα στα μεταβατικά χρόνια του καθεστώτος της Κρητικής Πολιτείας που ακολούθησε την απόσχιση από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Ο

⁸⁵ Για τις ιδιαιτερότητες του φαινομένου του εξευγενισμού στην Ελλάδα βλ. Μαλούτας, 2009 και Σιδηρόπουλος 2011.

⁸⁶ Αφορά κυρίως την γειτονιά της Αγίας Τριάδας που βρίσκεται πίσω από αυτό το τμήμα του παραλιακού μετώπου.

ημιτελής αυτός εκμοντερνισμός αφορά, αντλώντας από την μελέτη «From 'Tourkopolis' to 'Metropolis': the creation of public space in early-20th century Iraklio, Crete»⁸⁷ (Anagnostopoulos, 2007), τον τρόπο με τον οποίο η τοπική αστική τάξη⁸⁸ που διαμορφώθηκε τον 20ο αιώνα ερμηνεύει την αποτυχία της να παραγάγει τον χώρο της. Βασικά στοιχεία αυτής της ερμηνείας είναι τόσο η αποτυχία να *γιατρευτεί* η πόλη από το χωρο-κοινωνικό αποτύπωμα του τούρκικου παρελθόντος όσο και από το αντίστοιχο της υπαίθρου. Η πραγματικότητα αποδίδεται με χαρακτηριστικό τρόπο στα συμπεράσματα της μελέτης όπου αναφέρεται ότι τελικά επικράτησε μία καθημερινότητα μέσα στην οποία οι διάφορες κοινωνικές ομάδες «*muddle through*», αντιμετωπίζοντας την με τρόπους που πιθανόν δεν είναι πάντα τελείως διαφορετικοί.

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις βασικές συνιστώσες που περιελάμβανε αυτή η διαδικασία στο ξεκίνημα της στα τέλη του 19ου αιώνα, α) κατασκευή του ανατολίτικου στοιχείου ως *άλλο* (Said, 1978), β) υιοθέτηση στοιχείων του φιλελεύθερου δυτικισμού γ) διαμόρφωση και διαχείριση δημόσιου χώρου, προσδιορισμένου διπολικά με τον ιδιωτικό οικογενειακό χώρο. Ο ανατολίτικος χαρακτήρας της πόλης περιγράφηκε ως *παλιός, οπισθοδρομικός, βρώμικος, απρόβλεπτος*⁸⁹. Η μοντέρνα μετάβαση της προόδου είχε ως προϋπόθεση τον *καθαρισμό* και την *οργάνωση* αυτού του ρευστού χώρου. Η διαδικασία αυτή βασιζόταν περισσότερο σε αφηρημένες έννοιες του τι έπρεπε να είναι ο δημόσιος χώρος παρά τι ήταν στην πραγματικότητα και αυτό ήταν ένας από τους βασικούς λόγους που οι μεταρρυθμίσεις σε μεγάλο βαθμό *αποτύγχαναν*⁹⁰. Κοινωνικά λειτουργικά χαρακτηριστικά που είχαν αναπτυχθεί οργανικά, όπως για παράδειγμα οι τοπικές αγορές, αποδίδονταν χωρίς διάκριση σε ένα τεχνητά ομογενοποιημένο οθωμανικό παρελθόν. Η δημιουργία αφηρημένου δημόσιου χώρου ήταν μία προσπάθεια να σχηματιστούν συμβολικά όρια για την προώθηση ενός νέου κοινωνικού *σώματος*. Ένας από τους βασικούς στόχους ήταν να

⁸⁷ Η ιστοριογραφική αυτή μελέτη αποτελεί διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Kent, Canterbury (MB) και βασίζεται σε πρωτογενές αρχειακό υλικό από την δημοτική βιβλιοθήκη του Ηρακλείου (Βικελαία).

⁸⁸ «Middle and upper Christian urban classes, the ones I am tentatively calling bourgeois (...) gained significant economic, political and cultural advantages over their Muslim counterparts during the last few decades of the 19th century (...) These urban classes sought to expand and complete their hegemony and control over the resources of the state. Due to the despotic nature of the new regime, their aspirations to a civilised order were chiefly expressed in reforms brought about in their immediate urban environment, which also constituted their political stronghold.» (Anagnostopoulos, 2007)

⁸⁹ «At a time when large parts of the city, even wealthier ones, laid in ruins, neglect and filth, the stark terms with which particular neighborhoods were described by Christian narrators are remarkable (...) Christian narratives attempted to divert attention from the habits of the general population to the destitution of the poorer, predominantly Muslim neighborhoods. Thus, they selectively portrayed the filth and destitution of the city streets as a particularly 'Ottoman' trait, to be confined in ill-reputed Muslim spaces.» (Anagnostopoulos, 2007)

⁹⁰ «The perception of the market as 'clean', 'ordered' and 'segregated' necessarily cancels out its very function as place. Thus, the attempts of the municipal authorities to impose order and cleanliness on the city's markets depended upon an abstract notion of what a market should be, and therefore was doomed in its inception.» (Anagnostopoulos, 2007)

προκύψουν χώροι που δεν εξέφραζαν την παραδοσιακή αγροτική δυναμική, η οποία εκφραζόταν μέσα από την δράση (performative action) και ήταν αρκετά ανεξέλεγκτη αλλά χώροι κανονιστικής και κωδικοποιημένης συμπεριφοράς. Ο καθαρισμός της πόλης και ο έλεγχος της δημόσιας υγείας γινόταν στο πλαίσιο συσχετισμού του χώρου της πόλης με «την αστική τάξη, την προβλέψιμη ευημερία και του εκ-πολιτισμού ενώ η ύπαιθρος προσεγγιζόταν ως ένας άγριος, απρόβλεπτος χώρος που αναζητούσε να εισχωρήσει στα όρια της πόλης και να απειλήσει τις προγραμματικές παραδοχές της τάξης και ισοροπίας. Η ιδεολογική κατασκευή της κοινωνικής απόστασης ανάμεσα στην ύπαιθρο και την πόλη, και η επεξεργασία αυτής της απόστασης μέσα από λόγους (discourses) σχετιζόμενους με την υγιεινή στην πράξη απέκρυπτε την εξάρτηση της πόλης από την ενδοχώρα της. Απέκρυπτε αληθινές σχέσεις εκμετάλλευσης αναπαράγοντας διαβαθμίσεις μεγαλύτερων ασυμμετριών δύναμης, όπως αυτές εκφράζονταν σε υλική μορφή μέσω της διαδικασίας του χωρικού σχεδιασμού». Παρόλα αυτά η ύπαιθρος και οι παραδοσιακές μορφές οργάνωσης ποτέ δεν μπόρεσαν πλήρως υπό τον κεντρικό έλεγχο αρχικά της πόλης και ύστερα του κράτους. Αυτό σχετίζεται με τη μεγάλη σημασία της αγροτικής παραγωγής στην βάση της κοινωνικής ζωής της Κρήτης, τόσο συμβολικά όσο και υλικά. Κάτι που μπορεί να διαπιστωθεί και από την ενθέκευση των κατοίκων της πόλης στα αγροτικά δίκτυα η οποία αποτελεί ακόμα σήμερα βασικό στοιχείο της οικογενειακής μικροοικονομίας. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα του τι ήταν σε μεγάλο βαθμό η μεταρρυθμιστική διαδικασία που επιχείρησε να εκμοντερνίσει την πόλη του Ηρακλείου από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα το αποδίδει με γλαφυρό τρόπο το άτυπο τοπωνύμιο της πιο γνωστής πιθανότατα οδού της πόλης, της 25ης Αυγούστου, το οποίο είναι *Οδός Πλάνης*. Ο δρόμος αυτός αποτελεί την βασική είσοδο στον λειτουργικό ιστό της πόλης από τον χώρο του λιμανιού. Η ανάπλαση του 1899, λίγο πριν το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο του 1901, απομάκρυνε τις μικροϊδιοκτησίες δημιουργώντας μία νέα εξωραϊσμένη δημόσια όψη σε αυτό το τμήμα της πόλης, χαράσσοντας ένα μικρό *ευρωπαϊκό βουλεβάρτο*. Το άτυπο τοπωνύμιο προέκυψε διότι το τμήμα αυτό δημιουργούσε μία αισθητική εντύπωση στους επισκέπτες της πόλης που διαρκούσε ως το τέρμα της οδού, όπου ο νεοκλασικός αρχιτεκτονικός χαρακτήρας έδινε τη θέση του σε ένα στενό και ακανόνιστο οικιστικό πλέγμα. Πολύ περισσότερο όμως, το συγκεκριμένο λεκτικό παιχνίδι με την *πλάνη* αποκρυσταλλώνει τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάστηκε η νέα πραγματικότητα την οποία έπρεπε να αντιμετωπίσουν οι κάτοικοι του Ηρακλείου με το τέλος του 19ου αιώνα ως ένα ζήτημα μετάβασης από την *Τουρκόπολη* στην *Μητρόπολη*. Μέρος αυτής της κατασκευής η οποία «έκανε τους κατοίκους να νιώθουν εξαπατημένοι» ήταν οι αδικίες που προκλήθηκαν από την υιοθέτηση μίας εκδοχής

μοντέρνου πολιτισμού που βασιζόταν περισσότερο στην *εξωτερική μορφή παρά στην ουσία του πολίτη*⁹¹ καθώς και «οι μη ρεαλιστικές υποσχέσεις μίας αποκαλυπτικής (apocalyptic) ένωσης» με το Ελληνικό κράτος του οποίου ο εθνικισμός, όπως και σε άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις, απέκρυπτε τις πραγματικές εκμεταλλευτικές κοινωνικές σχέσεις, τοπικές και μη. (Anagnostopoulos, 2007)

Η *μετάβαση από την Τουρκόπολη στην Μητρόπολη* είναι το πρίσμα μέσα από το οποίο διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό η συλλογική μνήμη⁹², με έναν τρόπο *μετά-ιστορικό* (Mumford, 1961), και συνεκδοχικά η αίσθηση της πόλης του Ηρακλείου και η στάση της τοπικής κοινωνίας σε στοιχεία που αναδύθηκαν μέσα στον 20ο αιώνα, το πρώτο μισό του οποίου αποτέλεσε γενικότερα για τις ελληνικές πόλεις περίοδο δομικών μεταλλαγών (Φιλιππίδης, 2005). Το μεταπολεμικό τοπίο οικιστικής ανάπτυξης αποτελεί ακόμα σήμερα την κυρίαρχη τυπομορφολογική βάση στην οποία προστίθενται από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 εισροές δρομολογούμενες από τα παγκοσμιοποιημένα πολιτισμικά πρότυπα (κατανάλωσης), τη διεθνή μετανάστευση (επισήμανση: στο Ηράκλειο οι αλλαγές στο αστιακό τοπίο είναι ιδιαίτερα ορατές τα τελευταία δύο χρόνια⁹³), καθώς και τις μεταβολές στο καθεστώς του χωρικού σχεδιασμού (Ιωάννου 2006). «Η αστική μορφολογία της σύγχρονης ελληνικής πόλης μαρτυρεί μία ιδιαίτερη μορφή πολιτικής διακυβέρνησης και ένα μοντέλο λανθάνουσας κυριαρχίας, πίσω από την φαινομενικά αυτοφυή ανάπτυξη της: αποτέλεσμα θεσμικών διαδικασιών και μηχανισμών αυτής της ιδιόμορφης, άτυπης πολεοδομίας. Πρόκειται για μια απρογραμμάτιστη πόλη, μια τεράστια υποδομή και ένα μέσο πολιτικής υποταγής. Οι πολυσύνθετοι μηχανισμοί που έχουν εγκατασταθεί δεν έχουν παράγει μόνο μία σύγχρονη πόλη, αλλά έχουν δημιουργήσει νέα πολιτικά υποκείμενα και κοινωνικές πρακτικές. Οι τελευταίες με τη μορφή του *laissez-faire*, την οικονομία της κατασκευής από τα κάτω προς τα άνω, έχουν αποκαλύψει τη στρατηγική επιλογή του ελληνικού κράτους και του κεφαλαίου να ευνοεί την ανάπτυξη των υποδομών καθώς και μια ιδιαίτερη αστική-μορφολογική ανάπτυξη (...) Στην πραγματικότητα μία σχεδόν βίαιη χειραγώγηση του αστικού περιβάλλοντος μπορεί να επιτευχθεί εξίσου καλά με μία έξυπνη χρήση των οικοδομικών

⁹¹ «This word-play is also a lasting comment on the injustices brought about by the new planning initiative, and synecdochically, by a version of civilisation and modernity based on external form rather than civil 'essence'»

⁹² «The vexed nature of Irakliots' material 'modernity' is a phenomenon of the same order, if not altogether identical, with their incomplete, phantasmic relationship with their local history.»

⁹³ Συμμετοχή σε έρευνα στο πλαίσιο της FEANTSA (η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία των Εθνικών Οργανισμών που ασχολείται με το θέμα των αστέγων). Βλ. και Aris Sapounakis, Dafni Delfaki, Themis Pellas, Housing conditions of immigrants in Greece: A challenge to their smooth integration into Greek society, Homeless in Europe: Homelessness and migration in Europe: finding responses, summer 2010, Brussels.

κανονισμών, τις φορολογικές μειώσεις και τις πολιτικές επί της ιδιοκτησίας γης» (Ζέγγελης, 2011).

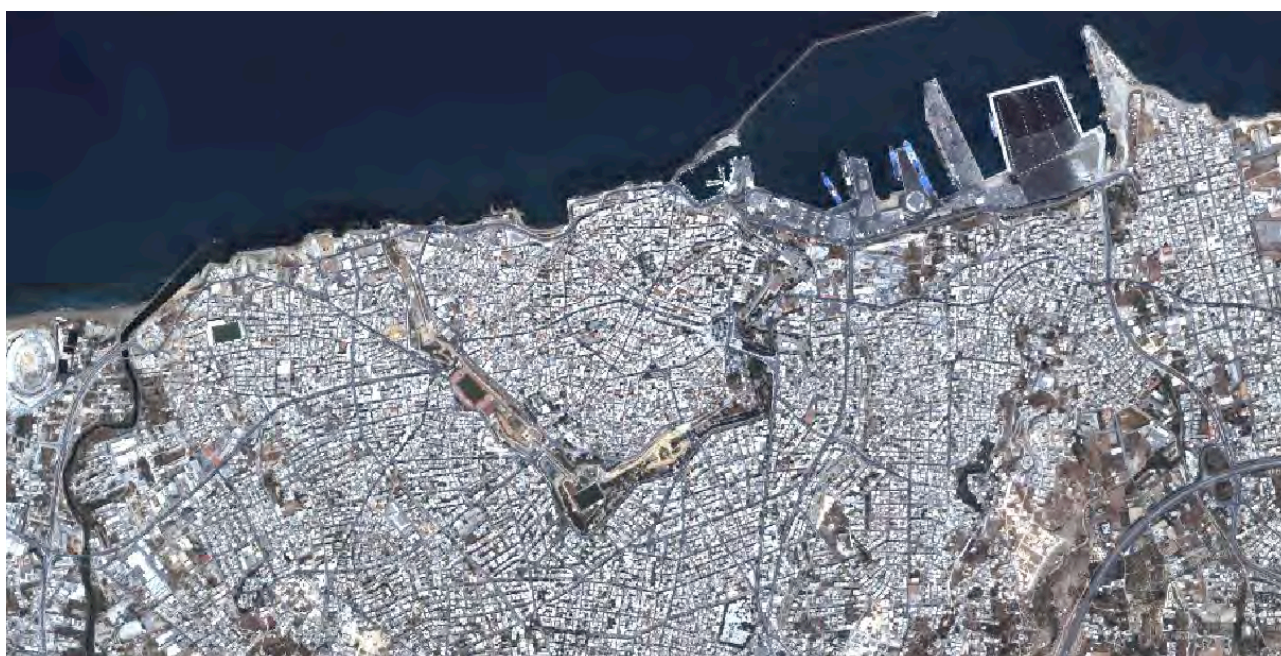
Ακολουθώντας τις πηγές μέσα από τις οποίες ανασυνθέτει ο Anagnostopoulos (2007) τους μετασχηματισμούς στο αστεακό τοπίο του Ηρακλείου στα τέλη του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα βλέπουμε να μορφοποιείται το αρχικό περιβάλλον μέσα στο οποίο:

α) στοιχεία τα οποία παρόλο που είναι βασικά λειτουργικά μέρη του σημ. ερινού κοινωνικο-οικονομικού τοπίου προσδιορίστηκαν σταδιακά σε μεγάλο βαθμό ως *εξω-εδαφικά* (*extra-territorial*). Για παράδειγμα ο Τσαντηρόπουλος (2004, 2008, 2011) μέσα από την εθνογραφική του έρευνα τόσο στην περιοχή του Μυλοποτάμου (Ανώγεια, Ζωνιανά, Λειβάδια) όσο και ευρύτερα στην Κρήτη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 δείχνει πως οι μετασχηματισμοί στην ύπαιθρο δεν μπορούν να εξεταστούν ξεχωριστά από τους μετασχηματισμούς στην πόλη, αλλά συνδυαστικά ως «κύριες πλευρές της συνολικής κοινωνικής οργάνωσης» (Τσαντηρόπουλος, 2008). «Οι σχέσεις ιεράρχησης τόπων (σημείωση: εννοεί τους τρεις δήμους του Μυλοποτάμου) που έχουν διαμορφωθεί αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα στη σύγχρονη κατάσταση, τουλάχιστον στην ευρύτερη περιοχή της ορεινής κεντρικής Κρήτης. Η ιεράρχηση αυτού του τύπου επιβάλλει την ένταξη της διερεύνησης της πορείας των μετασχηματισμών επιμέρους κοινωνιών σε σχήματα πιο διευρυμένα από αυτά των διαφόρων τύπων διπολισμού όπως: κέντρο-περιφέρεια, κράτος-τοπική εξουσία, αστικός-αγροτικός χώρος» (Τσαντηρόπουλος, 2011). Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει το παράδειγμα της πολιτιστικής ταυτότητας των Ανωγείων η οποία διαμορφώθηκε μέσα από τη στενή σχέση με την πόλη του Ηρακλείου⁹⁴ αλλά και το πως τα σημερινά φαινόμενα βίας και παρανομίας που εντοπίζονται στα Ζωνιανά συναρτώνται με «μια οικονομία η οποία βασίζεται σε πόρους διαβίωσης που προέρχονται πολύ λιγότερο από μορφές οργάνωσης των εντόπιων δραστηριοτήτων και πολύ περισσότερο είναι εξαρτημένη από πολιτικές δράσεις που σκοπό έχουν την εισροή χρημάτων με χαμηλή ανταποδοτικότητα. Συγκεκριμένα, είναι χρηματικά κεφάλαια τα οποία εισρέουν στην τοπική κοινωνία είτε δια της τυπικά νομίμου οδού των κρατικών ή ευρωπαϊκών επιδοτήσεων για τη βελτίωση ή τον εκσυγχρονισμό της τοπικής

⁹⁴ «Στην περίπτωση των Ανωγείων, οι παραγωγικές δραστηριότητες των μελών της τοπικής κοινωνίας υπερβαίνουν, συστηματικά και μαζικά από πολύ νωρίς, τα στενά όρια της εδαφικής περιφέρειας της κοινότητας. Η όμορος θέση της κτηματικής περιφέρειας της κοινότητας με τον νομό Ηρακλείου παρέχει τις προϋποθέσεις προς το «άνοιγμα» και «επέκταση» του δικτύου κοινωνικών σχέσεων (social network) του εντόπιου πληθυσμού προς τον αγροτικό και αστικό χώρο του πολυπληθέστερου και πιο πλούσιου νομού της Κρήτης (...) Η καταστροφή των Ανωγείων από τα γερμανικά στρατεύματα (1944) και η συνακόλουθη αναγκαστική μεταγκατάσταση των εντόπιων στην περιοχή του Ηρακλείου, ευνοεί την πρώιμη και ενεργή εμπλοκή της κοινότητας με τον αστικό χώρο, την οικονομία και τις αξίες του. Η χωρική γειννίαση της κοινότητας με τους χώρους μαζικής διασποράς πλεονασμάτων του πληθυσμού της, τόσο στον αγροτικό όσο και στον αστικό χώρο, δημιουργεί προϋποθέσεις για την πρώιμη πολιτική εμπλοκή και διασύνδεσή της με το κράτος και τους φορείς του και για την ανάδειξη μιας τοπικής ελίτ από διανοούμενους και καλλιτέχνες.» (Τσαντηρόπουλος, 2011)

πρωτογενούς παραγωγής (κτηνοτροφία, ελαιοκομία) ή την κατασκευή βελτιωτικών έργων, είτε με την παράνομη είσοδο κεφαλαίων που προέρχονται από την καλλιέργεια χασίς, την εμπορία σκληρών ναρκωτικών και όπλων, τη μαστροπεία και την πώληση προστασίας σε νυχτερινά καταστήματα.» (Τσαντηρόπουλος, 2011)

β) διαμ ορφώθηκε το κοινωνικό πλαίσιο που την σημερινή του κατάσταση θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε ως «απομάγευση των μεσαίων στρωμάτων » και «ενδεχομένως τέλος του μικρομεσαίου ελληνικού θαύματος» λαμβάνοντας υπόψη το πώς στην εξέλιξη της νεοφιλελεύθερης στροφής των τελευταίων τριάντα χρόνων όπου «το αίτημα για κοινωνική ισότητα απονομιμοποιείται –με επιχειρηματολογία που επιστρέφει συχνά στον 19ο αιώνα (και) οι εξαγορές, οι συγχωνεύσεις, η αέναη μετακίνηση προς το μεγαλύτερο κέρδος θεωρούνται πλέον θεμιτοί κανόνες του παιχνιδιού και οι δυσμ ενείς επιπτώσεις τους ευθύνη των κρατών, των πόλεων και των τοπικών κοινωνιών, που δεν δημιουργούν –σε ανταγωνισμό με τους υπόλοιπους– τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την προσέλκυση επενδύσεων (...) η Ελλάδα έχει να αντιμετωπίσει μια διπλή πίεση στο επίπεδο της κοινωνικής διαχείρισης. Αφενός, τα συσσωρευμένα ελλείμματα μιας μακρόχρονης πελατειακής κοινωνικοοικονομικής διαχείρισης, η κρίση της οποίας δημιουργεί πολλά και συχνά απρόβλεπτα κενά και ανάγκες λόγω της αδιαφάνειας του πλέγματος πολιτικών κοινωνικής αναδιανομής που καταρρέει. Αφετέρου, τις πάγιες ελλείψεις στο επίπεδο των προνοιακών παροχών τη στιγμή που βρίσκεται σε σταδιακή αποδιάρθρωση το παραδοσιακό οικογενειοκεντρικό σύστημα κοινωνικής προστασίας που αφήνει ακάλυπτο, λόγω της γήρανσης και της χαμηλής γεννητικότητας, όλο και μεγαλύτερο μέρος του γηγενούς κοινωνικού σώματος, ενώ δεν καλύπτει εξ ορισμού τις νέες ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (μετανάστες)» (Μαλούτας, 2011).

Ηράκλειο πηγή: EMERIC Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών

B.2.4.2 Ορτακιά

Το τμήμα αυτό αφορά την μικρή κλίμακα και συγκεκριμένα την εξέταση δύο χώρων στην πόλη του Ηρακλείου. Ενός κοινωνικού χώρου που λειτουργεί ως καφενείο στο κέντρο και μίας κατοικίας στην γειτονιά της Αγίας Τριάδας, περιοχή στο δυτικό τμήμα του παραλιακού μετώπου. Τον κοινωνικό χώρο του καφενείου τον διαχειρίζεται μία ομάδα επτά ατόμων (από αυτά το ένα είναι γυναίκα) και το σπίτι έχει τέσσερις μόνιμους κατοίκους (επίσης από αυτά το ένα είναι γυναίκα). Οι χώροι αυτοί επιλέχθηκαν ως μέρη μέσω των οποίων μπορούν να αντληθούν επιπλέον, πιο συγκεκριμένα στοιχεία για την δυνατότητα να συνδυαστεί το ερευνητικό πλαίσιο της οικολογίας κήπου με την Peer To Peer Πολοδομία.

Με βάση την ανάλυση των προηγούμενων κεφαλαίων που προηγήθηκε προσδιορίστηκαν **δύο ερευνητικά ερωτήματα:**

- 1) Με ποιο τρόπο αντιλαμβάνονται τα άτομα σε αυτούς τους χώρους τις σημερινές μεταβολές στο τοπικό πλέγμα υπαίθρου-πόλης;
- 2) Τι στοιχεία σχετικά με τρόπους κατοίκησης και γενικότερα οικιστικής διαμόρφωσης μπορούν να αναχθούν από αυτούς τους χώρους;

Η **μεθοδολογία** που ακολουθήθηκε καταρχήν βασίζεται στη λογική του αναλυτικού πλαισίου στο οποίο στηρίχτηκε η κατασκευή του *εκλεκτικού κρητικού άτλαντα* (Boeri, 1999, 2003) και πιο συγκεκριμένα στην αναζήτηση *τοπικών βιογραφιών τόπων και δρώντων* ως απαραίτητο στοιχείο της ευρύτερης έρευνας. Η προσέγγιση αυτή αντλεί από το ερμηνευτικό (hermeneutic) φαινομενολογικό παράδειγμα στο οποίο «η ερμηνεία μπορεί να επεκταθεί στον χώρο και το χρόνο και κυμαίνεται από αυτή που εξαρτάται από άμεση προφορική επικοινωνία, μέχρι και αυτή που απαιτεί να κατανοήσουμε όλες τις μορφές της συμβολικής αναπαράστασης (...) Η ερμηνευτική απαιτεί απορρόφηση από το υποκείμενο (ή αντικείμενο) που μελετάται, απορρόφηση σαν αυτή στην οποία υπόκειται ο καλλιτέχνης, ο θεατρικός συγγραφέας ή απλώς ο συγγραφέας» (Gutenschwager, 2004). Ο διερμηνευτικός κύκλος που είναι απαραίτητος για την αξιολόγηση της ερευνητικής πορείας έγινε μέσα από συναντήσεις και επικοινωνία με άτομα από αυτούς τους δύο χώρους οι οποίες πέρα από τη σκοπιμότητα της παρούσας διπλωματικής εργασίας είχαν προηγηθεί μέσα στο 2011 ως μέρος της προπαρασκευαστικής έρευνας για το πρόγραμμα “Η οικολογία κήπου και οι κοινωνικές της προεκτάσεις στο σχολείο και την κοινότητα: μία διακρατική μελέτη ανάμεσα σε Βραζιλία - Καναδά - Ελλάδα - Ολλανδία - Μεξικό για την δυνατότητα διαμόρφωσης των ατόμων μέσα από μία ολιστική εκπαίδευση.”. Επιπλέον, πιο συγκεκριμένα για την μελέτη της κατοικίας συνδυάστηκαν στο πλαίσιο της έρευνας οι *τρεις*

οικολογίες του Felix Guattari με την *τοποανάλυση (topoanalysis)* και την μελέτη κατοικιών του David Seamon⁹⁵ (2010), η οποία αντλεί από την ερμηνευτική παράδοση της αίσθησης και ταυτότητας τόπου της οποίας βασικά κείμενα αναφέρθηκαν στο πρώτο τμήμα αυτής της διπλωματικής εργασίας⁹⁶, όπως το *Place and Placeness* του Relph (1976). Δόθηκε έμφαση δηλαδή στον τρόπο που ολοκληρώνεται η εμπειρία της κατοικίας (*dwelling*) από το υποκείμενο (νοητική οικολογία) σε ευρύτερες κλίμακες (κοινωνική και περιβαλλοντική οικολογία)- από τον άμεσο χώρο της γειτονιάς στο τοπίο της Κρήτης. Το βασικό διάγραμμα της έρευνας για την κατοικία με βάση την ανάλυση του Seamon (2010) περιελάμβανε δύο άξονες α) στοιχεία προσανατολισμένα στο εσωτερικό του σπιτιού (*Inwardly-oriented, more private significance of home*)- ρίζωμα, οικειοποίηση, αναζωογόνηση, άνεση προσωπικής έκφρασης, ζεστασιά, αλλά και αποσύνδεση, χειραγώγηση, αποσύνθεση, άβολη ατμόσφαιρα, ψυχρότητα β) στοιχεία προσανατολισμένα στο εξωτερικό του σπιτιού (*Outwardly-oriented, more public significance of home*)- διαπερατότητα, προσβασιμότητα, ανταποδοτικότητα, αποδοχή αλλά και θραυσματοποίηση, μη προσβασιμότητα, απομόνωση, μη αποδοχή.

Οι πληροφορίες αυτές αντλήθηκαν είτε άμεσα, ρωτώντας το άτομο στο οποίο βασίστηκε η εξέταση της κατοικίας, είτε έμμεσα αρχικά προσέχοντας για σχετικά στοιχεία στην προσωπική αφήγηση του παραχωρούντος τη συνέντευξη καθώς και από γενικότερη παρατήρηση τόσο του εσωτερικού της κατοικίας όσο και του εξωτερικού της χώρου σε συνδυασμό και με τα δεδομένα της ευρύτερης ανάλυσης που είχαν προηγηθεί σε περιφερειακό επίπεδο μέσα από τα αναπτυξιακά σχέδια και τους μετασχηματισμούς στο αστιακό περιβάλλον του Ηρακλείου.

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις βασικούς άξονες,

α) *αίσθηση τόπου*, β) *ανωνυμία και κοινά (commons)* γ) *κοινωνική καινοτομία* δ) *αστιακή εργονομία*

1) αίσθηση τόπου

Τόσο στον κοινωνικό χώρο του καφενείου όσο και στην κατοικία χρησιμοποιείται μία αρκετά διευρυμένη εμπειρία της αίσθησης τόπου, άλλοτε με λιγότερο και άλλοτε με περισσότερο συνειδητό τρόπο, γεγονός στο οποίο μπορούμε να διακρίνουμε την κάλυψη βασικών στοιχείων που αφορούν το φαινόμενο της *Ολότητας* που αναπτύσσει ο Christopher Alexander (βλ. κεφάλαιο 2 *Peer To Peer Πολεοδομία*). Για παράδειγμα στην κατοικία αποδόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο

⁹⁵ «Home and inhabitation incorporate both commonality and difference—both a lived wholeness and a lived dialectic that, when considered together, provide one conceptual means for explicating and organizing the multidimensionality of home and at-homeness.» (Seamon, 2010)

⁹⁶ Βλ. επεξήγηση βασικών εννοιών στο κεφάλαιο ηνιόχηση.

πώς μέσα από τις μικρές φυτεύσεις σε παρτέρια στην πρόσοψη ή/ και σε άλλες γλάστρες το σπίτι συνδέεται με το ευρύτερο περιβάλλον του, αποκτώντας ταυτόχρονα μία διακόσμηση ζωντανή, η οποία αποτελεί παράλληλα και συνέχεια της εμπειρίας από το ενδιαφέρον για εξερεύνηση του τοπίου της Κρήτης μέσα από εκδρομές, ατομικές ή ομαδικές. Η λογική αυτής της ζωντανής διακόσμησης λαμβάνεται υπόψη και στο εσωτερικό του σπιτιού σε σχέση με την πρόσμιξη και συνδυασμό διάφορων υλικών και χρωμ άτων ώστε να αυξάνεται η πολυπλοκότητα και η πληροφορία που λαμβάνει κανείς όταν ζει στο σπίτι. Όσον αφορά το καφενείο πολύ ενδεικτικό στοιχείο είναι το στένσιλ της ταμπέλας του, το οποίο είναι μία πρόσφατη διαμόρφωση (αρχές 2012). Η λέξη *ορτακιά* έχει τούρκικη ρίζα και σημαίνει τη *συντροφιά*. Η πιθανή προέλευση και χρήση της είναι μέσα από τον τρόπο με τον οποίο γειτονικοί ιδιοκτήτες οικοπέδων συνήθιζαν να μαζεύονται, φτιάχνοντας μία *συντροφιά*, για να αμβλύνουν τις μεταξύ τους προστριβές και να διευθετήσουν το μοίρασμα της γης από κοινού. Τα πέντε στοιχεία τα οποία συνθέτουν το στένσιλ- ορτακιά, συνεργατικό καφενείο, δέντρο, άτομο, φορητός υπολογιστής- είναι μία πολύ σαφής τοποθέτηση στο σύγχρονο αστεακό τοπίο, η οποία αντιμετωπίζει κατά μία έννοια το ζήτημα που αναπτύχθηκε στο κεφάλαιο Β.2.4.1 σχετικά με την ανάπτυξη του Ηρακλείου ως *μία πορεία από την Τουρκόπολη στην Μητρόπολη*. Το αντιμετωπίζει με το να μην ενδιαφέρεται να εκφραστεί μέσα από τα δίπολα που αυτή η πορεία θέτει, όπως παραδοσιακό-μοντέρνο, ανατολή- δύση, οπισθοδρόμηση-πρόοδος, ύπαιθρος- πόλη αλλά επιχειρώντας να κατασκευάσει από τα στοιχεία του τόπου που έχει διαθέσιμα μία διαφορετική σύνθεση.

“Ορτακιά” συνεργατικό καφενείο- Ηράκλειο πηγή: προσωπικό αρχείο

2) ανωνυμία και κοινά (commons)

Το καφενείο και τα άτομα στην κατοικία συμμετέχουν σε ένα ευρύτερο κοινό κοινωνικό δίκτυο το οποίο προσιδιάζει χαρακτηριστικά Peer To Peer, δηλαδή δίνεται έμφαση στην αμοιβαία αλληλεγγύη χωρίς απαραίτητα να γνωρίζονται καλά ή/και καθόλου τα άτομα μεταξύ τους, ενώ προκρίνεται η χρηστική αξία και όχι η οικονομική. Χαρακτηριστικά το άτομο που παραχώρησε τη συνέντευξη στην κατοικία ανέφερε ότι πολλά από τα πράγματα που έχει αγοράσει τα τελευταία δέκα χρόνια αλλά δεν χρειάζεται άμεσα βρίσκονται σε μία συνεχή ροή μέσα στην πόλη σε άτομα που έχουν ανάγκη να τα χρησιμοποιήσουν. Στην περίπτωση του καφενείου ήδη σχεδιάζεται να λειτουργεί πιλοτικά ανοικτός ο χώρος για κάποιο διάστημα σε άτομα που ενδιαφέρονται να συμμετέχουν είτε στις άμεσες λειτουργίες του είτε στη δημιουργία καινούριων δραστηριοτήτων. Αυτό δεν θα γίνει στην βάση ανταλλακτικής οικονομίας αλλά στην βάση της προσφοράς του κάθε ενδιαφερόμενου και των δεξιοτήτων που διαθέτει (ή επιθυμεί να αναπτύξει), δηλαδή αντίστοιχα με ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του Peer To Peer παραδείγματος- το *equipotency* (η συμμετοχική δυνατότητα των μελών δεν καθορίζεται προκαταβολικά- βλ. και κεφάλαιο Α.2.2). Ο συνδυασμός ανωνυμίας και ερμηνείας των πόρων ενός τόπου ως κοινά (commons) είναι ένα ζήτημα που αναπτύσσει και ο ιδρυτής του οργανισμού Peer To Peer Michel Bawens (2010) καθώς η συνεργασία που μπορεί να προκύψει διατηρεί τη δυνατότητα εξατομίκευσης του ατόμου (η ανωνυμία δεν είναι κάτι καινούριο για την πόλη) η οποία όμως αναδομείται μέσα από τη συνεργασία σε ένα συλλογικό έργο εντείνοντας την ενθάρτυση σε κοινωνικά δίκτυα (βλ. και Christakis 2009). Ο Bawens χρησιμοποιεί επιπλέον την έρευνα του Mark Elliot (2006) πάνω στην επικοινωνία και συγκεκριμένα τον τρόπο με τον οποίο συνεργάζεται μία ομάδα από 25 άτομα και πάνω. Τον τρόπο αυτόν τον ονομάζει *stigmery* και τον ξεχωρίζει από την κοινωνική διαπραγματευση και διαμεσολάβηση που συμβαίνει σε μικρότερες ομάδες, καθώς χαρακτηριστικό του είναι τα άτομα που συμμετέχουν να μην επικοινωνούν απαραίτητα πάντα άμεσα μεταξύ τους αλλά μέσω επιμέρους δράσεων διαμόρφωσης του περιβάλλοντός τους. Μία αντίστοιχη σκέψη υπάρχει στην ομάδα που διαχειρίζεται τον κοινωνικό χώρο του καφενείου μέσα στο σχεδιασμό για την ενδεχόμενη ανάπτυξη των επιπλέον δραστηριοτήτων στο χώρο της.

3) κοινωνική καινοτομία

Βασική διαπίστωση και για τους δύο χώρους είναι ότι αποτελούν μέρος μίας ευρύτερης τάσης κοινωνικής καινοτομίας. Η τάση αυτή δεν είναι κάτι καινούριο και παράλληλα δεν εξαντλείται

στα *εδαφικά μοντέλα καινοτομίας*⁹⁷ (*territorial innovation models*). Όπως εξετάζεται στο ερευνητικό πρόγραμμα *SINGOCOM*⁹⁸ (2007) οι (ευρωπαϊκές τουλάχιστον) μήτρες των σύγχρονων εκφράσεων μπορούν να εντοπιστούν ήδη από τον 19ο αιώνα στις δύο τάσεις κοινωνικής δράσης- τον ρεφορμισμό και τον αναρχισμό - και αφορούν σήμερα περισσότερο την *τριαδική διαλεκτική ανάμεσα στην ικανοποίηση των ανθρωπίνων αναγκών, την κινητοποίηση πόρων για την τοπική κοινωνική οικονομία και τις οργανωτικές και θεσμικές δυνάμεις της κοινωνίας των πολιτών (συμπεριλαμβάνοντας την ενδυνάμωση)*, με την τοπική κλίμακα να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, όχι όμως φετιχιστικά αλλά μέσα και από την απαραίτητη δικτύωση της σε επιμέρους κλίμακες. Ο χωρικός προσδιορισμός της γειτονιάς ως βασικής κλίμακα δράσης και η έμφαση στην ενσωμάτωση (inclusion) περιθωριακών ομάδων κάνει την λογική πάνω στην οποία προσεγγίζεται στο *SINGOCOM* το φαινόμενο της κοινωνικής καινοτομίας να αντηχεί δράσεις όπως η πολεοδομική πρωτοβουλία *Project for Public Spaces (PPS) - Placemaking for Communities* η οποία σχετίζεται με διαμόρφωση τόπων με στόχο την ενδυνάμωση της τοπικής κοινωνίας. Τόσο στο καφενείο όσο και στην κατοικία υφίσταται αντίστοιχος προβληματισμός σχετικά με την διαμόρφωση του ευρύτερου χώρου τους με τρόπο που παράλληλα να ικανοποιούνται και οι ανάγκες των ατόμων που συμμετέχουν. Πιο συγκεκριμένα όσον αφορά τις ανάγκες έμφαση δόθηκε επίσης και στους δύο χώρους για το πως οι δράσεις που κάνουν μπορούν να καλύπτουν σε μεγάλο ποσοστό και ανάγκες πέρα από τις βασικές (βλ. και Maslow, 1987). Για παράδειγμα στην κατοικία οι φυτεύσεις στην πρόσοψη ή στην ταράτσα αρχικά συνεισφέρουν σε ένα μικρό ποσοστό στην διατροφή. Το ζήτημα είναι μέσα από μία σχετική διατροφική αυτάρκεια να παραχθεί ένα αίσθημα ασφάλειας (*ειδικά μέσα στην σημερινή οικονομική κατάσταση*). Πέρα από αυτό όμως η πρακτική ενασχόληση με τις φυτεύσεις δημιουργεί μία γενικότερη νοοτροπία που επηρεάζει και άλλες πτυχές της καθημερινότητας. Όπως αναφέρθηκε από το άτομο που παραχώρησε τη συνέντευξη αυτό μπορεί να μην είναι άμεσα αντιληπτό από την αρχή ή και να μην θεωρείται καν δυνατό. Τελικά όμως διαμορφώνεται μία ευρύτερη συνειδητή αισθητική στάση. Παράλληλα η δραστηριότητα στον περιορισμένο εξωτερικό χώρο της κατοικίας από ότι αναφέρθηκε επηρέασε θετικά (ως μία αμοιβαία αποδοχή) και τη στάση των μεταναστών που μένουν στο διπλανό, εφαπτόμενο κτίσμα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι επίσης ενδιαφέρον

⁹⁷ Βιο μηχανικές Περιοχές (Industrial Districts), Καινοτόμα Περιβάλλοντα (Milieux Innovateurs), Τοπικοποιημένα Παραγωγικά Συστήματα (Localized Production Systems), Νέοι Βιομηχανικοί Χώροι (New Industrial Spaces), Συστάδες Καινοτομίας (Clusters of Innovation), Περιφερειακά Καινοτόμα Συστήματα (Regional Innovation Systems), The Learning Region (SINGOCOM, 2007).

⁹⁸ Social INnovation GOvernance and COMmunity building (<http://users.skynet.be/frank.moulaert/singocom/index2.html>)

το ότι το άτομο με το οποίο έγινε η συνέντευξη διατηρεί και μία κατοικία έξω από την πόλη, στην περιοχή της Βιάννου (Νομός Ηρακλείου) όπου σήμερα τα παλιά κτίσματα πωλούνται σε πολύ χαμηλές τιμές (γύρω στα 5.000 ευρώ). Ο τρόπος που την κτίζει είναι συλλογικός, με την βοήθεια φίλων που σε κάποιες περιπτώσεις προσφέρουν και σημαντική τεχνογνωσία πέρα από χειρωνακτική βοήθεια. Σχολιάστηκε η θετική αποδοχή του ατόμου (όσο και της ομάδας που τον συνόδευε κάθε φορά) από τους κατοίκους της περιοχής καθώς, όπως ανέφερε, φάνηκε να νιώθουν ότι ο τόπος τους αναζωογονείται. Μία ερευνητική εκτίμηση που μπορούμε να κάνουμε εδώ είναι ότι πιθανότατα τέτοιες ροές ανάμεσα στην ύπαιθρο και στην πόλη είναι πιθανόν να αυξηθούν τα επόμενα χρόνια τόσο λόγω του δυσμενούς οικονομικού περιβάλλοντος όσο και των ευρύτερων δομικών δημογραφικών μεταβολών. Όσον αφορά το καφενείο, μπορούμε να αναφέρουμε το σχεδιασμό του να συνδυάσει τις βασικές του λειτουργίες με επιμέρους δράσεις, από σεμινάρια αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού ενδιαφέροντος μέχρι μία σχετική παραγωγή βασικών ειδών καθημερινής χρήσης. Επιπλέον ήδη από το 2011 η ομάδα που το διαχειρίζεται έχει αποκτήσει δικό της χωράφι στα Καλέσα (περιοχή κοντά στην πόλη του Ηρακλείου) για να καλλιεργεί τα προϊόντα που χρησιμοποιεί στο καφενείο. Η επιλογή έγινε ώστε οι διαδρομές να μπορούν να γίνουν με ποδήλατα (60 λεπτά περίπου), καθιστώντας έτσι περισσότερο βιώσιμη την λειτουργία του καφενείου αλλά πιο σημαντικά προσθέτοντας μία επιπλέον πτυχή στο ποδηλατικό κίνημα που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα διεκδικώντας επαναπροσδιορισμό της καθημερινής κυκλοφορίας. Η δράση αυτή, δηλαδή τέτοιου τύπου χωροθετήσεις στην γειτνιάζουσα περιφερειακή περιοχή της πόλης με τρόπο που να μπορεί να διανυθεί η απόσταση με ποδήλατο αν και δεν είναι συνηθισμένη (όπως για παράδειγμα στο Άμστερνταμ⁹⁹) μπορεί να αποτελέσει μία εναλλακτική που μπορεί να διερευνηθεί.

4) αστεακή εργονομία

Η αστεακή εργονομία (βλ. Petit 2006 και Salingaros 2005, 2006) αφορά πιο συγκεκριμένα εδώ α) τη (κοινωνική) συνδεσιμότητα μεταξύ ομάδων που ασχολούνται με την οικολογία κήπου ή/και ευρύτερα με μορφές τοπικών δράσεων σχετικές με τη διαμόρφωση τόπου (placemaking) β) τη συμπληρωματικότητα των δράσεων που αυτές οι ομάδες έχουν, επιδιώκουν ή/και διαπιστώνεται ότι χρειάζονται γ) το χρονικό διάστημα για το οποίο άτομα, που είτε συμμετέχουν είτε όχι σε τέτοιες ομάδες, αποφασίζουν να δεσμευτούν για να συνεισφέρουν σε ένα συλλογικό

⁹⁹ Βλ. πρόγραμμα Farming The City.

έργο δ) τον τρόπο με τον οποίο η δομή, η χρήση και το νόημα του χώρου (του Ηρακλείου και ευρύτερα της Κρήτης) επηρεάζουν τα προηγούμενα.

Η ανάγκη συσχετισμού των τεσσάρων παραπάνω συνιστωσών, πέρα από την γενικότερη θεωρητική τεκμηρίωση που μπορεί να έχει, ήταν κάτι το οποίο εκφράστηκε με σαφή τρόπο στις ανοικτές συνεντεύξεις. Οποιαδήποτε τοπική πρωτοβουλία για να αποκτήσει ένα κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό και να διαρκέσει ένα διάστημα τέτοιο ώστε να έχει μία σημαντική επιρροή στον χώρο προϋποθέτει να αναπτύξει δράσεις συνδυαστικά και συμπληρωματικά- *στέγαση, διατροφή, ψυχαγωγία* είναι κάποιες που αναφέρθηκαν. Επίσης τονίστηκε το ζήτημα των δημόσιων χώρων στην πόλη, κυρίως ανοικτών αλλά και κτηρίων που θα μπορούσαν να στεγάσουν και να υποστηρίξουν σχετικές δραστηριότητες. Πιο συγκεκριμένα όσον αφορά το ζήτημα των καλλιεργειών στην ενδοχώρα του Ν. Ηρακλείου (αφορά εν μέρει και γενικότερη διαπίστωση) είναι ότι δεν πρόκειται να αλλάξει το υφιστάμενο εντατικό μοντέλο¹⁰⁰ το οποίο δημιουργεί ευρύτερα προβλήματα στην Κρήτη¹⁰¹ αν δεν γίνει προσπάθεια να συμπληρωθούν οι αγροτικές δραστηριότητες με επιμέρους δράσεις ώστε α) να αντιμετωπιστεί πολύ πρακτικά η υφιστάμενη κατάσταση με τα αγροτικά δάνεια που δεν αφήνουν περιθώριο για μείωση της παραγωγής β) ταυτόχρονα να καλλιεργηθεί μία διαφορετική κουλτούρα αξιοποίησης των εδαφικών πόρων.

Σε αυτό το τμήμα συνυπολογίζονται και τα συμπεράσματα από την συζήτηση με τον βοηθό διευθυντή Διαχείρισης Νήσων (υπεύθυνο για την Κρήτη) της ΔΕΗ α) διαπιστώνεται ότι οι ιδιωτικές επενδυτικές δραστηριότητες για ανάπτυξη ΑΠΕ δεν λαμβάνουν μέχρι στιγμής υπόψη τους τοπικούς οικονομικούς κύκλους β) καθώς απαιτείται γεωγραφική διασπορά στην χωροθέτηση των ΑΠΕ για να είναι αποδοτικά διαχειρίσιμες λόγω γεωμορφολογίας του κρητικού

¹⁰⁰ «Ακριβώς, όπως και στον υπόλοιπο κόσμο τα τελευταία πενήντα χρόνια, έτσι και στην Ελλάδα, έχει γίνει αλόγιστη χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων στη γεωργία. Το αποτέλεσμα ήταν η προσδοκώμενη αύξηση του γεωργικού προϊόντος και η απροσδόκητη υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος. Κάθε φορά που αυξάνεται η χημική εξάρτηση δημιουργούνται οι συνθήκες για την επόμενη αύξηση της δόσης.» (Gutenschwager, 1993)

¹⁰¹ «Το όραμα των δεκαετιών του '60 και του '70 για επέκταση των αρδεύσεων σε όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις ακόμα και σε επικλινή εδάφη και σε ψηλότερα υψόμετρα με δίκτυα υπό πίεση, γινόταν πραγματικότητα με τη μεγάλη εξάπλωση των δικτύων υπό πίεση ηλεκτρισμού ή την όλο και μεγαλύτερη χρήση του πετρελαίου. Η αγροτική ανάπτυξη φαινόταν ότι μπορούσε συνεχώς να αποκτά όλο και μεγαλύτερους ρυθμούς. Οι αρδευόμενες εκτάσεις επεκτείνονταν, τα δίκτυα φυσικής ροής μετατρέπονταν σε κλειστά υπό πίεση (δηλαδή ενεργοβόρα) και οι γεωτρήσεις και τα αντλητικά συγκροτήματα αυξάνονταν με γεωμετρική πρόοδο. Όμως αυτή η ανεξέλεγκτη κατάσταση άρχισε να αντιμετωπίζει προβλήματα ακριβώς επειδή ήταν ανεξέλεγκτη. Οι υδροφορείς άρχισαν να χάνουν στάθμη, οι παράκτιοι υδροφορείς να υφαλμυρώνονται με την είσοδο του θαλασσινού νερού, η ποιότητα του νερού να υποβαθμίζεται και τα φαινόμενα επικίνδυνης ρύπανσης να πληθαίνουν. Σήμερα ο αριθμός των γεωτρήσεων που λειτουργούν στη χώρα δεν είναι γνωστός ούτε κατά προσέγγιση. Η εκτίμηση των αποθεμάτων των υπόγειων υδροφορέων είναι δύσκολη και γίνεται πάντα με μειωμένη ακρίβεια. Δηλαδή δεν γνωρίζουμε τα αποθέματα, δεν γνωρίζουμε τις ποσότητες που αντλούνται, δεν γνωρίζουμε ούτε τα βάθη στα οποία έχουν φτάσει. Στην Κρήτη για παράδειγμα μπορεί να λειτουργούν από 7000 μέχρι 10000 γεωτρήσεις. Μόνο στην περιοχή του Τυμπακίου-Μοιρών οι νόμιμες και παράνομες γεωτρήσεις θα υπερβαίνουν τις 2000-2500. (Τσακίρης, 2011)

τοπίου θα πρέπει να εξεταστεί η δυνατότητα αποκεντρωμένης και μικρής κλίμακας παραγωγής σε αντίθεση με τη μεγάλης κλίμακας που έχει μέχρι τώρα επικρατήσει (βλ. και χάρτη ΡΑΕ επενδύσεις ΑΠΕ προς αδειοδότηση κεφ. Β.2.3.3).

γειτονιά Αγίας Τριάδας πηγή: προσαρμογή από EMERIC Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών

κατοικία στην Αγία Τριάδα πηγή: προσωπικό αρχείο

παλιά κατοικία στη Βιάννο πηγή: προσωπικό αρχείο Κ. Τσάτσα

3 ΠΛΑΝΟ

Το προτεινόμενο **πλάνο οικολογίας κήπου** συμπληρώνει και ταυτόχρονα προεκτείνει το πρόγραμμα “*Η οικολογία κήπου και οι κοινωνικές της προεκτάσεις στο σχολείο και την κοινότητα: μία διακρατική μελέτη ανάμεσα σε Βραζιλία - Καναδά - Ελλάδα - Ολλανδία - Μεξικό για την δυνατότητα διαμόρφωσης των ατόμων μέσα από μία ολιστική εκπαίδευση*”. Το συμπληρώνει μέσω της εφαρμογής χαρακτηριστικών της Peer To Peer Πολοδομίας και το προεκτείνει με το να το συνδέει με επιμέρους ομάδες, δράσεις και προγράμματα.

Η **σκοπιμότητα** της ανάπτυξης ενός τέτοιου πλάνου είναι να αποτελέσει μία πλατφόρμα τοποθέτησης της τοπικής κοινωνίας σχετικά με την αίσθηση τόπου και την ποιότητα ζωής. Η πλατφόρμα αυτή βασίζεται στη λογική του “ασεακού εργαστηρίου” (urban lab)¹⁰², το οποίο σημαίνει ότι το ουσιαστικότερο μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας¹⁰³ αναπτύσσεται μέσα στην καθημερινή ζωή της τοπικής κοινωνίας. Για να επιτευχθεί αυτή η τοποθέτηση, όπως παρουσιάστηκε και στις προηγούμενες ενότητες, απαιτείται η ενδυνάμωση των κατοίκων μέσα σε ένα περιβάλλον που θα ενισχύει την αυτονομία και το εύρος των επιλογών τους για να διαμορφώνουν και να συνδέονται με έναν τόπο. Παράλληλα, η διαδικασία αυτή θα πρέπει να αφορά το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας, χωρίς να καταλήγει ανθρωποκεντρική αλλά ούτε αντιανθρωπιστική, εστιάζοντας στο πως η ανθρώπινη εμπειρία βιώνει την συναρμογή της σε άλλες κλίμακες.

Η **βάση** πάνω στην οποία θα αναπτυχθεί είναι ένα δίκτυο διαφόρων τύπων καλλιεργειών, οι οποίες θα έχουν τον ρόλο των κόμβων στις δραστηριότητες που θα συνδεθούν με αυτό. Η **χωροθέτηση** των καλλιεργειών, με σκοπό ένα πρώτο επίπεδο (χωρικής και επικοινωνιακής) ενίσχυσης του δικτύου, θα δώσει προτεραιότητα α) (για μέσα στην πόλη) σε διασπορά που ευνοεί εγκάρσιες, σύντομες κυρίως κινήσεις¹⁰⁴, κάτι που σε ένα βαθμό διευκολύνεται από το πυκνό οικιστικό δίκτυο β) (για την ενδοχώρα) σε περιοχές που είναι προσβάσιμες με ποδήλατο¹⁰⁵. Οι δραστηριότητες με τις οποίες θα συνδεθεί αυτό το δίκτυο ομαδοποιούνται σε τρεις βασικούς άξονες οι οποίοι τοποθετούνται διαφορετικά μέσα στον χρόνο. Οι άξονες αυτοί

¹⁰² Βλ. αντίστοιχα παραδείγματα όπως η έρευνα του Charles Montgomery (www.charlesmontgomery.ca)

¹⁰³ Σχετικά με το πως οι καλλιέργειες και οι επιμέρους δράσεις αναπτύσσουν λειτουργικό ρόλο μέσα στην τοπική κοινωνία.

¹⁰⁴ Βλ. Salingeros 2003 για ενίσχυση δικτύων.

¹⁰⁵ Βλ. κεφάλαιο Β.2.4.2 *Ορτακιά*, σ. 63.

δομούν το πλαίσιο για τους δύο βασικούς στόχους του προτεινόμενου πλάνου- την οικιστική και την αστυνόμο όργα.¹⁰⁶

μεσοπρόθεσμα

μακροπρόθεσμα

1_οικολογία ανοικτού κώδικα 2_εργαστήριο πόλης

3_κατασκευή καταστάσεων

1 + 2 = αστεακή εργονομία

1 + 2 + 3 = [(οικιστική) (αστυνόμος όργα)]

επεξήγηση όρων

- οικολογία ανοικτού κώδικα= Η λογική της προώθησης της ελεύθερης διανομής και πρόσβασης στις λεπτομέρειες σχεδίασης ενός προϊόντος.
- αστεακή εργονομία= *Συνδεσιμότητα, συμπληρωματικότητα* και (έμφαση στη βιωματική) μελέτη της σχέσης ανάμεσα στην ανθρώπινη φυσιολογία, τη δομή του χώρου και των νοηματοδοτήσεων που προκύπτουν. Μέσω των δράσεων που περιγράφονται παρακάτω επιχειρείται παράλληλα και η συσχέτιση με τις 3 Οικολογίες του Felix Guattari¹⁰⁷.
- **οικιστική**: Τρόποι κατοίκησης, όχι απαραίτητα συνειδητοί, καθώς και διαμόρφωσης οικισμών.
- **αστυνόμος όργα**: Η επιθυμία/πάθος των κατοίκων να διαχειρίζονται οι ίδιοι τον χώρο τους.

Η **κλίμακα παρέμβασης**¹⁰⁸ εστιάζει σε *τρία σύνολα*:

α) Διαπροσωπικό (0,1 μ - 10 μ)

β) Κατασκευαστικό (10 μ - 30μ)

γ) Γειτονιάς (100 μ - 300 μ)

¹⁰⁶ Η φράση χρησιμοποιείται εδώ για να αποδώσει την προβληματική που αναπτύσσει ο Κορνήλιος Καστοριάδης (2000) στην ανάλυση της Αντιγόνης του Σοφοκλή σχετικά με το πως οι άνθρωποι δημιουργούν οι ίδιοι τους θεσμούς της κοινωνίας τους μέσα από την διαχείριση των παθών τους. «Τας **αστυνόμους οργάς** (...) **το πάθος για τη θέσμιση των πόλεων**. Αστυνόμους προέρχεται από το άστν, που είναι συνήθως η πόλις, εδώ όμως τονίζεται και ο νόμος που θέτει την πόλη και ο νόμος που τη διέπει ως πολιτική μονάδα. Εδώ, οργή είναι η ενόρμηση, η παρόρμηση, η αυθόρμητη, η ανεπίσχετη ώθηση (...) Αυτές τις ενορμήσεις που ωθούσαν προς την κατεύθυνση της συγκροτήσεως κοινωνικών συνόλων, ο άνθρωπος τις υπέβαλε σε διαπαιδαγώγηση και, μαθητεία, τις σχημάτισε και τις μετασχημάτισε, τις υπέβαλε σε νόμους και έτσι συγκρότησε πόλεις.»

¹⁰⁷ Βλ. και κεφάλαιο *ερευνητικές συνιστώσες*, σ. 29

¹⁰⁸ Με βάση Doxiadis, 1975, Petit, 2006 και Salinas, 2011, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη και τα μεγέθη των γειτονιών μέσα από την μέτρηση τους στη διαδικτυακή γεωγραφική βάση δεδομένων του δήμου Ηρακλείου (<http://www.heraklion.gr/e-heraklion/gis>).

Η **κλίμακα ανάλυσης** είναι ευρύτερη και ουσιαστικά ανασυνθέτει τα τρία σύνολα που προαναφέρθηκαν με βάση την οικο-τοπιακή προσέγγιση. Η ανάλυση αρχικά στηρίζεται επιστημολογικά στο παράδειγμα της ιστοριογραφίας των κοσμοσυστημάτων¹⁰⁹ (*système-monde*). Το αναλυτικό πρίσμα δεν είναι αυτό του *κέντρου-περιφέρειας* αλλά της δυναμικής εξέλιξης (χρησιμοποιούνται δηλαδή μοντέλα προσομοίωσης όπως για παράδειγμα τα *κυψελοειδή αυτόματα*). Η ανάλυση θα δίνει έμφαση όχι στην στρωματοποιημένη παράθεση ιστορικών περιόδων αλλά στη μελέτη τόσο των *από τα κάτω* αναδυόμενων φαινομένων όσο και *από τα πάνω* με πρόθεση διαδικασιών, καθώς και στους διάφορους τύπους εξουσίας που προκύπτουν και στις δύο περιπτώσεις. Υπάρχει ήδη στο Ινστιτούτο Τεχνολογίας και Έρευνας μία βάση δεδομένων, τόσο σε μακρο-κλίμακα (γεωγραφικά δεδομένα, σύγχρονα και ιστορικά) όσο και σε μικρο-κλίμακα μέσα από θεματικές έρευνες πεδίου (για παράδειγμα εθνομουσικολογίας) που μπορεί να αποτελέσει την βάση για τα πρώτα στάδια συστηματικής εφαρμογής του πλάνου.

1 Ο άξονας οικολογία ανοικτού κώδικα περιλαμβάνει:

α) Δικτύωση σε δύο επίπεδα.

- Δικτύωση μεταξύ ατόμων ή/και ομάδων η οποία θα βασίζεται στην *peer* παραγωγή ως τρόπο παραγωγής, στην *peer* διακυβέρνηση ως τρόπο διακυβέρνησης και στην καθολική κοινή ιδιοκτησία ως τρόπο διανομής και πρόσβασης. Η βάση δεδομένων η οποία θα αναδυθεί από την δικτύωση θα περιλαμβάνει τόσο αντικείμενα όσο και δεξιότητες/τεχνογνωσία. Τα τελευταία είτε σε μορφή πληροφορίας προσβάσιμη διαδικτυακά είτε πρακτικά προσφερόμενα.
- Δικτύωση μεταξύ τοπικών πρωτοβουλιών κατοίκων και πέρα από τον περιφερειακό χώρο της Κρήτης, όπως για παράδειγμα οι πρωτοβουλίες στην Λευκίμμη¹¹⁰ (Κέρκυρα) και στην Κερατέα¹¹¹ (Αττική) που σχηματίστηκαν αρχικά γύρω από το ζήτημα της χωροθέτησης ΧΥΤΑ στους δήμους τους και συνεχίζουν να δραστηριοποιούνται ενεργά για ζητήματα της περιοχής τους ή ευρύτερα¹¹². Όπως διαπιστώθηκε και από την ανάλυση οι πρωτοβουλίες που έχουν αναπτυχθεί γύρω από ζητήματα χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού δραστηριοποιούνται με αρκετά οργανωμένο και τεκμηριωμένο τρόπο ως προς τις τοποθετήσεις τους στα ανάλογα ζητήματα

¹⁰⁹ Βλ. και κεφάλαιο κοινές πράξεις, σ. 9.

¹¹⁰ <http://xyta-lefkimis.blogspot.com/>

¹¹¹ http://forkeratea.blogspot.com/2011/02/blog-post_8862.html

¹¹² Η ιδέα τέτοιου τύπου δικτύωσης περιφερειακών περιοχών αναπτύσσεται από τον μεταπτυχιακό φοιτητή Αντώνη Δρακωνάκη στο *Dynamiques Territoriales Et Amenagement Rural* (Dyntar), τμήμα μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

που τίθενται κάθε φορά. Αν και στο κεφάλαιο 2 (σ. 68) χρησιμοποιήθηκε το ερευνητικό πρόγραμμα SINGOCOM για να δοθεί ένα πλαίσιο που προσεγγίζει αντίστοιχες δράσεις ως μορφές τοπικής κοινωνικής καινοτομίας οι οποίες ενδυναμώνουν μέσα από συλλογικές και αλληλέγγυες δράσεις τους κατοίκους μίας περιοχής, θα πρέπει να εξετάσουμε τις ελληνικές αυτές περιπτώσεις στο συγκεκριμένο πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδύθηκαν ώστε να αναγνωριστούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

β) Υποστήριξη αποκεντρωμένων δράσεων.

- Η υποστήριξη των αποκεντρωμένων δράσεων αφορά συγκεκριμένα την εξέταση και τον πειραματισμό σχετικά με την ανάπτυξη αποκεντρωμένων και μικρής κλίμακας αυτοδιαχειριζόμενων ενεργειακών μονάδων σε επίπεδο Κρήτης, το οποίο διαπιστώθηκε ως ένα ιδιαίτερο ζήτημα μέσα από την ανάλυση, με βάση τον συνδυασμό της ενεργειακής προσέγγισης του Jeremy Rifkin¹¹³ (Foundation On Economic Trends) και της πρωτοβουλίας του Global Village Construction Set¹¹⁴. Η προσέγγιση του Rifkin αφορά αποθήκευση ενέργειας με τη χρήση υδρογόνου με τέτοιο τρόπο ώστε να αναπτυχθούν συνδεδεμένες υποδομές Peer to Peer, δηλαδή αυτόνομοι χρήστες οι οποίοι θα μπορούν να ανταλλάσσουν μεταξύ τους ενέργεια η οποία θα παράγεται αντίστοιχα από μικρές ενεργειακές μονάδες, αν όχι κατευθείαν από το σπίτι του κάθε χρήστη (μέσω ΑΠΕ). Το Global Village Construction Set είναι μία πρωτοβουλία από αγρότες και μηχανικούς η οποία αναπτύσσει μία ανοικτού κώδικα, οικονομική, τεχνολογικά υψηλής παραγωγικότητας πλατφόρμα για την κατασκευή πενήντα βιομηχανικών μηχανών¹¹⁵ που μπορούν να υποστηρίξουν γεωργική παραγωγή, αρχιτεκτονική κατασκευή και γενικότερα βιομηχανοποιημένα προϊόντα.

2 Ο άξονας εργαστήριο πόλης έχει αρχικά τη λογική να κατανοηθεί με πρακτικούς τρόπους το πώς η μικρή σχεδιαστική κλίμακα ολοκληρώνεται στην κλίμακα της πόλης αλλά και ευρύτερα. Πιο συγκεκριμένα αφορά χώρο/χώρους όπου άτομα ή/ και ομάδες δουλεύουν μαζί ώστε **a1)** να διασφαλίζουν ότι έχουν την απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή που αν δούλευαν ξεχωριστά ενδεχομένως να μην μπορούσαν να αποκτήσουν, **a2)** να πειραματιστούν στη δυνατότητα να παράγουν μόνοι τους κάποιο ποσοστό από την βασική υποδομή που χρειάζονται στα πρότυπα

¹¹³ <http://www.foet.org/JeremyRifkin.htm>

¹¹⁴ <http://opensourceecology.org>

¹¹⁵ Βλ. σχετικό παράρτημα.

του παραδείγματος του Global Village Construction Set β) να υποστηριχθεί η δικτύωση που προαναφέρθηκε γ) να αξιοποιηθούν κελύφη που δεν χρησιμοποιούνται (για παράδειγμα στο παραλιακό μέτωπο Ηρακλείου) είτε μέσω μόνιμης είτε μέσω περιοδικής στέγασης δραστηριοτήτων (με τη λογική ότι η χρηστικότητα τους εντάσσεται στο πλαίσιο της αστεακής εργονομίας που αναπτύσσεται) δ) πιο συγκεκριμένα, να αναπτυχθούν δραστηριότητες σχετικές με το ακουστικό και οσμητικό τοπίο, καθώς και επιπλέον ευέλικτες παρεμβάσεις που θα λάβουν υπόψη και άτομα με κινητικές δυσκολίες ώστε η λογική του πολυ-αισθητηριακού σχεδιασμού να αποκτήσει το ουσιαστικό εύρος που μπορεί να έχει.

3 Ο άξονας κατασκευή καταστάσεων αναπτύσσεται σε τρία επίπεδα:

α) Το πρώτο αφορά την χρήση δραματουργικών δράσεων κοντά στην λογική του κοινωνιοδραματικού δομισμού του Kenneth Burke ο οποίος διερευνά «τις δραματιστικές μορφές με τις οποίες σχηματίζεται και συντηρείται η πραγματικότητα και ειδικότερα, όταν εκδηλώνονται αντιθέσεις» (Gutenschwager, 2004). Υπάρχει ήδη μία ομάδα χορογραφίας (Φυσαλίδα) στο Ηράκλειο η οποία δραστηριοποιείται σε ένα αντίστοιχο πλαίσιο κάνοντας μικρές δράσεις στην πόλη.

β) Το δεύτερο αφορά τον πειραματισμό με δραστηριότητες που περιλαμβάνουν μία σχετική εναλλαγή επαγγελματικών ρόλων, όπου κρίνεται εφικτό, όχι μόνο μέσα σε μία συγκεκριμένη ομάδα ή εταιρεία αλλά μέσα στο δίκτυο που θα έχει δημιουργηθεί. Η Peer To Peer Πολεοδομία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη διαμόρφωση από τα ίδια τα άτομα του δομημένου περιβάλλοντος τους, έχει να κάνει άμεσα δηλαδή με την κατασκευή. Όπως είδαμε και με το παράδειγμα της Νέας Ορλεάνης¹¹⁶ αυτό μπορεί να επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την ευρύτερη κουλτούρα στην οποία συμμετέχει κάποιος. Η εναλλαγή αυτών των ρόλων μπορεί να είναι ευρύτερη όμως, σε κάποιο βαθμό ήδη συμβαίνει όπως διαπιστώθηκε από την έρευνα πεδίου και θα εξαρτηθεί αρκετά από την υποστηρικτική δυνατότητα που θα δώσει και το *εργαστήριο πόλης*.

γ) Το τρίτο προσεγγίζεται ως μία συνεκτική μορφή φεστιβάλ το οποίο θα βασίζεται στις επιμέρους δράσεις που έχουν αναφερθεί. Σκοπός είναι η δυνατότητα να προκληθεί μία όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη και έντονη βιωματική εμπειρία για αυτούς που συμμετέχουν, έχοντας ως βάση την εξερεύνηση του τοπίου της Κρήτης.

¹¹⁶ Βλ. κεφάλαιο Α.1.2 *δικαίωμα στην πόλη και ρυθμική ανάλυση*, σ.8.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αίσθηση τόπου είναι μία βιωματική, ριζικά υπαρξιακή διαδικασία η οποία συναρτάται από τη διαθέσιμη υλική και εκφραστική πληροφορία σε μία περιοχή, το πόσο και πώς διεγείρει και καταστέλλει το κοινωνικό περιβάλλον την χρήση αυτής της πληροφορίας, το πόσο και πώς το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας μπορεί να επεξεργάζεται αυτήν την πληροφορία. Όσον αφορά τον χωρικό σχεδιασμό, για να ενισχύει την αίσθηση ενός τόπου χρειάζεται να κάνει διαθέσιμη την πληροφορία που βρίσκεται στον χώρο και ταυτόχρονα να αντιμετωπίζει τις σχέσεις εξουσίας που εγγράφονται στον τελευταίο. Οι σχέσεις αυτές προέρχονται είτε με πρόθεση και 'εκ των άνω' είτε χωρίς και 'από τα κάτω'. Η λέξη κλιτότητα χρησιμοποιήθηκε για να αποδώσει τους διάφορους τρόπους μέσω των οποίων αυτές οι εξουσιαστικές σχέσεις αμβλύνονται στην καθημερινότητα. Ουσιαστικά ο χωρικός σχεδιασμός αποτελεί σε αυτή την περίπτωση μία διαδικασία αμβλύνσης αυτών των σχέσεων η οποία επιδιώκει στο σχηματισμό ενός περιβάλλοντος το οποίο να επιτρέπει την ανάπτυξη της αυτονομίας και του εύρους των επιλογών που έχουν οι άνθρωποι στο να διαμορφώνουν και να συνδέονται με έναν τόπο. Παράλληλα, η διαδικασία αυτή θα πρέπει να είναι πολυ-αισθητηριακή και να αφορά πιο συγκεκριμένα το πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας, χωρίς να καταλήγει ανθρωποκεντρική αλλά ούτε όμως αντιανθρωπιστική, εστιάζοντας στο πώς η ανθρώπινη εμπειρία βιώνει την συναρμογή της σε άλλες κλίμακες. Η Peer To Peer Πολεοδομία είναι ένα επιστημονικό παράδειγμα το οποίο αντηχεί την παραπάνω λογική, η οποία εκφράζει την οντολογική, επιστημολογική και μεθοδολογική σύγκλιση που διαπιστώθηκε σε διαφορετικές αναλύσεις οι οποίες σχετίζονται με την αίσθηση τόπου. Μέσα από τον συνδυασμό μίας Peer To Peer οικονομίας, η οποία τοποθετείται στο ευρύτερο πλαίσιο της οικολογίας ανοικτού κώδικα, και μίας προσέγγισης αστεακής εργονομίας επιδιώκεται η ενδυνάμωση του ατόμου μέσα από την συλλογική διαμόρφωση του χώρου. Η συσχέτιση αυτή μεταξύ ενός νευρο-εργονομικού σχεδιασμού με βάση την φυσιολογία και το αισθητηριακό πεδίο της ανθρώπινης κλίμακας και ενός προγραμματισμού (συμπληρωματικών, συλλογικών και συνήθως αποκεντρωμένων χωρικά) δράσεων μικρής και μεσαίας κλίμακας κατάλληλα τοποθετημένων στον χρόνο δίνει τη δυνατότητα η διαμόρφωση ενός τόπου όχι μόνο να μην απαιτεί τέτοιο ποσοστό (οικονομικής) συσσώρευσης που να αναπτύσσει επιβαλλόμενες σχέσεις εξουσίας αλλά επιπλέον να αποτελεί αυτή η διαμόρφωση έμπρακτο πειραματισμό σε τρόπους κατοίκησης. Ο πειραματισμός αυτός αποτελεί ένα ζήτημα ιδιοσυγκρασίας απαραίτητο όπως διαπιστώθηκε τόσο από νευρο-ψυχαναλυτική άποψη- για την

εύρυθμη λειτουργία του ανθρώπινου οργανισμού - όσο και από την πλευρά της οικο-νομίας, με την έννοια της κατάλληλης διαχείρισης των πόρων (φυσικών-ανθρωπογενών) μίας περιοχής. Η έμφαση στον οικιστικό πειραματισμό έχει να κάνει με το γεγονός ότι στο πλαίσιο της Peer To Peer Πολεοδομίας η πρόκριση της οργανικής χωρικής διαμόρφωσης, της μικρής και μεσαίας σχεδιαστικής κλίμακας, της διερεύνησης της βιοφιλικής σχέσης ανάμεσα στον ανθρώπινο οργανισμό και το φυσικό περιβάλλον δεν συνοδεύονται από την υιοθέτηση μίας τάσης διαφυγής από την πολυπλοκότητα του αστακού περιβάλλοντος στο οποίο ζει σήμερα πάνω από τον μισό πληθυσμό του πλανήτη προς την επιστροφή σε ένα απλό και καθαρό παραδοσιακό παρελθόν. Ο πειραματισμός είναι απαραίτητος διότι τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν γίνονται πάνω στην λογική να διατηρηθεί από την επιτάχυνση της αστικοποίησης του προηγούμενου αιώνα όχι η ένταση της κεφαλαιακής υπερσυσσώρευσης και ολιγοπωλιακής κερδοσκοπικής δραστηριότητας¹¹⁷ αλλά η ένταση της ανθρώπινης ανάγκης για μία καθημερινή ζωή σε ένα δυναμικά συνδεδεμένο περιβάλλον, με εναλλαγή ρυθμών που να καθιστούν αυτή τη ζωή, ανάλογα την περίπτωση, πρακτικά αξιοποιήσιμη από τον ανθρώπινο οργανισμό. Στην ανάλυση των σημειωμένων μετασχηματισμών στο αστακό τοπίο του Ηρακλείου¹¹⁸ δόθηκε έμφαση στο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτές αναδύθηκαν ώστε να διερευνηθεί πιο συγκεκριμένα η παραπάνω διαφορά, δηλαδή το πως στο τέλος του 19ου η επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε για τον εκμοντερνισμό της πόλης ουσιαστικά απέκρυπτε τις διαδικασίες με τις οποίες ικανοποιήθηκε μέσω της διαμόρφωσης του αστακού περιβάλλοντος ένας συνδυασμός από τοπικά, εθνικά (του νεοσύστατου τότε ελληνικού κράτους) και ξένα συμφέροντα. Η συγκεκριμένη αυτή πορεία, η οποία συνεχίζει ακόμα και που μπορεί να διατυπωθεί ως (ημιτελής) «μετάβαση από την *Τουρκόπολη* στην *Μητρόπολη*» (Anagnostopoulos, 2007), φαίνεται να συναντά στη σημερινή κοινωνικο-οικονομική συγκυρία, η οποία δεν περιορίζεται στην Ελλάδα, ένα όριο αν αποδεχτούμε την διαπίστωση σχετικά με την «απομάγευση της μεσαίας τάξης» και «ενδεχομένως το τέλος του μικρομεσαίου ελληνικού θαύματος» (Μαλούτας, 2011). Ένα βασικό ερώτημα που μπορεί να τεθεί εδώ είναι το τι ενδεχόμενες αλλαγές στην σημερινή συνηθειοποίηση της κατοίκησης και γενικότερα της οικιστικής διαμόρφωσης θα ακολουθήσουν,

¹¹⁷ Βλ. και Harvey (1985, 2010). Πιο συγκεκριμένα για την Peer To Peer παραγωγή βλ. Bauwens 2011 και επιπλέον για την παραγωγή κοινών αγαθών και το πως ενσωματώνονται στο σημερινό οικονομικό σύστημα http://p2pfoundation.net/The_Foundation_for_P2P_Alternatives. «We are living through the third revolution in human productivity. 1st revolution: coercion, slavery, etc-motivation extrinsic and negative. 2nd revolution: capitalism-motivation based on self-interest. 3rd revolution: invention of a system that allows us to self-aggregate our labor, built upon a task-based distribution of labor and aggregated contributions. In this system, the motivations are intrinsic and positive.» (Bauwens, 2011)

¹¹⁸ Βλ. σ. 53

καθώς και το τι ρόλο θα έχει ο χωρικός σχεδιασμός σε αυτές. Πέρα από την κατανόηση της αίσθησης ενός τόπου που αλλάζει, το ποια είναι πιο συγκεκριμένα τα διαθέσιμα υλικά και οι τρόποι πρόσμιξης που κινητοποιούνται από τους ανθρώπους σε αυτό το οικιστικό πλαίσιο.

Ένα παράδειγμα έπειτα που μπορεί να αποδώσει χαρακτηριστικά στον γραπτό λόγο την βασική προβληματική που αναπτύχθηκε στην παρούσα διπλωματική σχετικά με την αίσθηση τόπου και ιδιαίτερα σε σχέση με τα αναπτυξιακά σχέδια που εξετάστηκαν ¹¹⁹ είναι ο σχολιασμός του Κορνήλιου Καστοριάδη (2000) στην μετάφραση του ποιήματος 'Δέδυκε μὲν ἂ Σελάννα'¹²⁰ της Σαφούς. Όπως αναφέρει, «Δέδυκε, του ρήματος δύω, σημαίνει βούτηξε, καταβυθίστηκε. Στην Ελλάδα των διακοσίων κατοικημένων νησιών και των περίπου δέκα χιλιάδων χιλιομέτρων ακτών, ο ήλιος, η σελήνη και τ' αστέρια δεν πλαγιάζουν, βουτούν στη θάλασσα, βυθίζονται. Πληιάδες, είναι η Πούλια, είναι οι Πολυάριθμες. Για έναν Γάλλο –ή έναν Ευρωπαίο– χωρίς επαρκή καλλιέργεια, η λέξη δεν λέει τίποτα· και για τον μετρίως καλλιεργημένο Γάλλο, πρόκειται για μια πλειάδα επιφανών Γάλλων ποιητών του 16ου αιώνα, και για μια συλλογή βιβλίων στις εκδόσεις Gallimard. Αλλά για τον Έλληνα αγρότη, τεχνίτη, ή ναυτικό της Αρχαιότητας (κι ακόμη έως προσφάτως), πρόκειται για ένα αστρικό νέφος –διακρίνονται τουλάχιστον επτά αστέρες δια γυμνού οφθαλμού – που ένας σημεινός αστρονόμος θα αποκαλούσε σφαιρωτό σμήνος μερικών εκατομμυρίων αστερών, υπέροχος αστερισμός στον ωραιότερο σχηματισμό του νυχτερινού ουρανού, μέσα σ' ένα τεράστιο τόξο του κύκλου ο οποίος καλύπτει περισσότερο από το ήμισυ του ουράνιου θόλου, αρχίζοντας από την Πούλια, περνώντας από τον Ωρίωνα και τερματίζοντας στον Σείριο.» Σε κάποιο βαθμό οι χωρο-κοινωνικές αντιθέσεις που έχουν εμφανιστεί είναι αντίστοιχα αποτέλεσμα διαφορετικών ερμηνειών της αίσθησης τόπου. Οι ερμηνείες αυτές προσεγγίστηκαν στην παρούσα διπλωματική ως τοποθετήσεις σχετικά με την αίσθηση τόπου και την ποιότητα ζωής στο ενδιάμεσο φάσμα δύο τύπων οικονομικής αποδέσμευσης, α) αποδέσμευση από το τοπικό κοινωνικό πλαίσιο η οποία βασίζεται στο οικονομικό συμφέρον (Polanyi), λαμβάνοντας παράλληλα εδώ υπόψη και την ενδογενή ανάπτυξη ως μία βασική διαλεκτική αντιμετώπιση β) γενικότερη ηδονιστική αποδέσμευση από την λογική της οικονομικής εκμετάλλευσης (Illich). Είναι χαρακτηριστικές οι εκφράσεις όπως η απάντηση κατοίκου στο Λασίθι σχετικά με το πως πρέπει να αξιοποιηθεί αναπτυξιακά το Κάβο Σίδερο (Μελισσουργός, 2008) - «ετσιδά να το βαρούνε οι ανέμοι»- ή

¹¹⁹ Αναπτυξιακά σχέδια: α) Τυμπάκι: πρόταση κατασκευής διαμετακομιστικού σταθμού εμπορευματοκιβωτίων β) Κάβο Σίδερο: επένδυση τουριστικού συγκροτήματος γκολφ γ) ανάπτυξη βιομηχανικών ΑΠΕ στο εδαφικό σύνολο της Κρήτης.

¹²⁰ Δέδυκε μὲν ἂ Σελάννα / καὶ Πληιάδες, μέσαι δὲ / νύκτες, παρὰ δ' ἔρχεται ὥρα, / ἔγω δὲ μόνα κατεύδω.

τοποθέτηση του προέδρου της ΕΛΕΤΑΕΝ (Ελληνική Επιστημονική Εταιρεία Αιολικής Ενέργειας) σχετικά με την αναγκαιότητα ανάπτυξης βιομηχανικών ΑΠΕ στην Κρήτη καθώς τα οικονομικά οφέλη που θα αναπτυχθούν είναι απαραίτητα αφού η ελληνική επαρχία σε σχέση με τις πόλεις ζει δύσκολα ¹²¹. Συνολικά, μέσα από την συγκριτική εξέταση σχετικά με την χωροθέτηση των αναπτυξιακών σχεδίων, φάνηκε οι αντικρουόμενες απόψεις (ακόμα και αν περιλαμβάνουν στοιχεία που χαρακτηρίζουν τα άκρα του εννοιολογικού σχήματος της αποδέσμευσης που χρησιμοποιήθηκε) να συγκλίνουν ως προς την βασική επιχειρηματολογία αντιπαράθεσης προς την προώθηση κάποιας μορφής ενδογενούς ανάπτυξης χωρίς αυτό να είναι απαραίτητα η πρόθεση από την αρχή. Περισσότερο μάλλον η εξέλιξη αυτή φαίνεται να λειτουργεί ως ένα είδος 'στρατηγικού συμβιβασμού' ώστε η κάθε πλευρά μέσα σε συγκεκριμένα κάθε φορά χρονικά πλαίσια, θεσμικές διαδικασίες και επικοινωνιακές στοχεύσεις να αυξάνει τις πιθανότητες να πετύχει τον σκοπό της. Ένα από τα πιο σημαντικά συμπεράσματα είναι ότι ο ανεπίσημος 'χωρικός σχεδιασμός' που προκύπτει σε αυτές τις περιπτώσεις χωροθέτησης ενός αναπτυξιακού σχεδίου από την συσπείρωση ετερόκλητων κοινωνικών ομάδων φάνηκε να αναπληρώνει σε κάποιο βαθμό ελλείψεις ή και παθογένειες ¹²² του επίσημου χωρικού σχεδιασμού- τουλάχιστον στην τοπική κλίμακα και χωρίς να σημαίνει αυτό ότι μειώνεται η ανάγκη ευρύτερου στρατηγικού σχεδιασμού. Εν μέρει μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τα σχετικά παραδείγματα που εξετάστηκαν, σε συνδυασμό και με την επιμέρους έρευνα πεδίου στο Ηράκλειο ¹²³ μέρος μίας ευρύτερης τάσης, με αρκετά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια ¹²⁴, τοπικής κοινωνικής καινοτομίας με την έννοια της κινητοποίησης διαδικασιών από τους κατοίκους μίας περιοχής για την διαχείριση από τους ίδιους βασικών χωρικών ζητημάτων που τους επηρεάζουν, η οποία δεν εξαντλείται απλώς σε μία αντίδραση NIMBY (*not in my back yard*). Το τελευταίο μπορεί εύκολα να διαπιστωθεί από το περιεχόμενο της σχετικής επιχειρηματολογίας που αναπτύσσεται σε κάθε περίπτωση.

Όσον αφορά την προσέγγιση οικολογίας κήπου αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα ευριστικό εργαλείο στον χωρικό σχεδιασμό για την ενίσχυση της αίσθησης τόπου με τον τρόπο που έχει ήδη εξηγηθεί. Επιπλέον όσον αφορά την Κρήτη πιο συγκεκριμένα στην οποία

¹²¹ '12 ερωτήσεις για τις ΑΠΕ' (<http://www.politistv.gr/index.php?id=1000&article=53>)

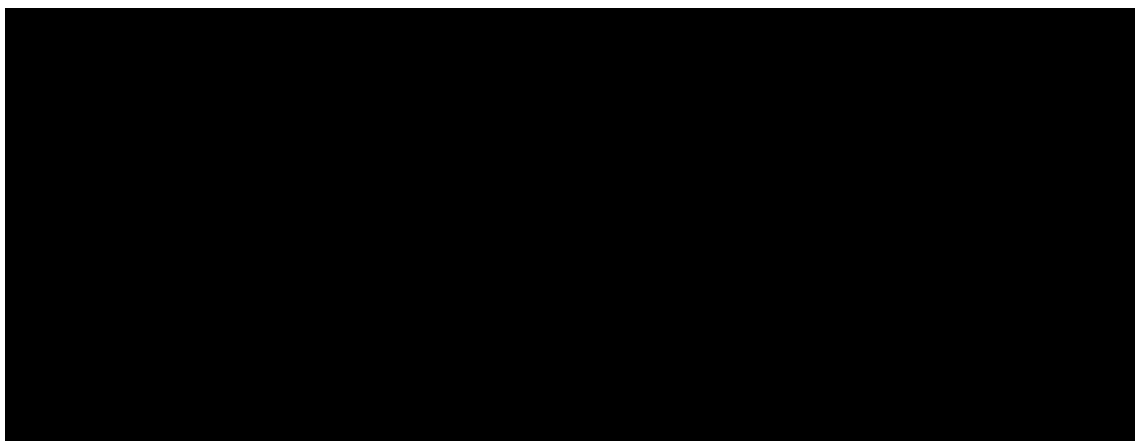
¹²² Βλ. Αφιέρωμα 'Ο πολεοδομικός σχεδιασμός σε κρίση;' Ενημερωτικό Δελτίο Συλλόγου Ελλήνων Μηχανικών Πολεοδομίας Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης (2010)

¹²³ Βλ. σ. 63

¹²⁴ Βλ. για παράδειγμα τοπικές πρωτοβουλίες κατοίκων στην Λευκίμη και την Κερατέα.

βασίστηκε και η μελέτη περίπτωσης υπάρχει η δυνατότητα η οικολογία κήπου να αποτελέσει την βάση ενός δικτύου διαφόρων τύπων καλλιεργειών μικρής και μεσαίας κλίμακας το οποίο θα αναπτυχθεί στο πλέγμα υπαίθρου-πόλης. Η δικτύωση αυτή μπορεί να διαμορφωθεί σταδιακά ως ένα πιο συνεκτικό προγραμματικό πλάνο σχετικά με το πώς η τοπική κοινωνία τοποθετείται σε σχέση με την αξιοποίηση των εδαφικών πόρων του νησιού και γενικότερα με το ζήτημα της αίσθησης τόπου και της ποιότητας ζωής. Το δίκτυο θα λειτουργεί στην λογική της οικολογίας ανοικτού κώδικα ως μία κοινή πλατφόρμα, εκτός από την διατήρηση των καλλιεργειών, για μία σειρά από επιμέρους δράσεις αστεακής εργονομίας και σχετικές πρωτοβουλίες οι οποίες για να αναπτυχθούν χρειάζονται ενίσχυση της μεταξύ τους συνδεσιμότητας και συμπληρωματικότητας.

Στο πλαίσιο αυτό τέλος ένα από τα βασικότερα θέματα για μελλοντική έρευνα που προέκυψε είναι η διερεύνηση της δυνατότητας το αγρο-τεχνολογικό καθεστώς στην Κρήτη να συνδυαστεί με μία μορφή αποκεντρωμένης και μικρής κλίμακας ενεργειακής παραγωγής βασισμένης σε ανανεώσιμες πηγές και στενά συνυφασμένης με το ιδιοσυγκρασιακό γεωμορφολογικό τοπίο, όχι μόνο από την τεχνική πτυχή της αναγκαίας γεωγραφικής διασποράς, αλλά και από την γενικότερη οικιστική κουλτούρα που αυτό (εν δυνάμει) παράγει.

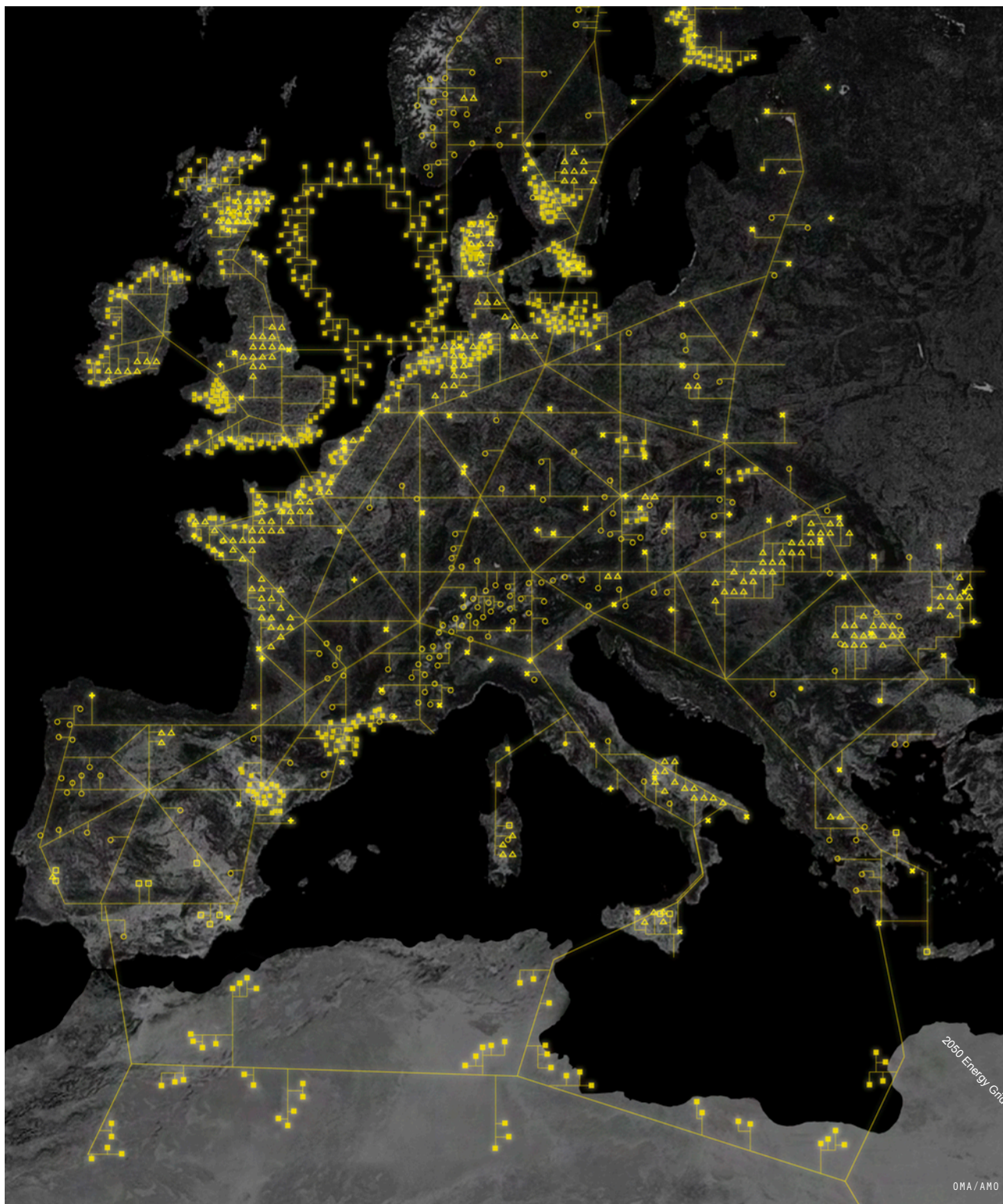

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Roadmap 2050 / Energy Grid

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (αναπτυξιακά σχέδια - βιομηχανικές ΑΠΕ)

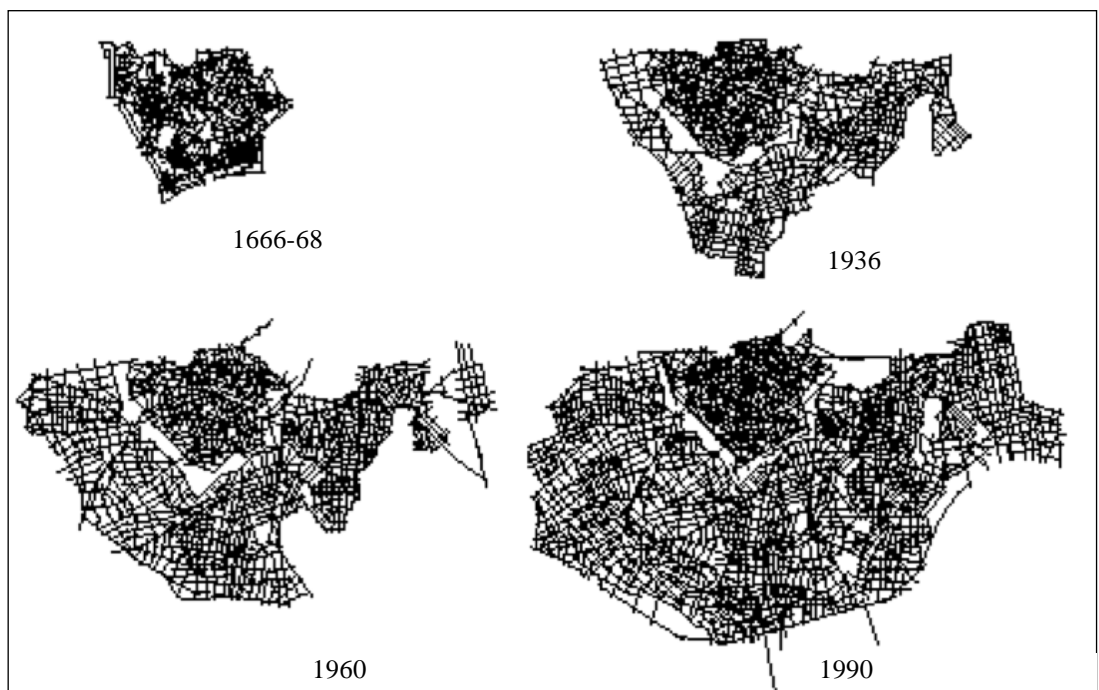

πηγή: <http://www.roadmap2050.eu/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (Ηράκλειο)

πηγή: EMERIC Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών

πηγή: Perdikogianni (2003)

δυτικό τμήμα προσωπικό αρχείο

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (παραλιακό μέτωπο Ηράκλειο)

κέντρο

ανατολικό τμήμα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (αγία τριάδα)

κατοικία

opensourceecology.org

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (Global Village Construction Set)

Κατοικία

Αγροτική Παραγωγή

Βιομηχανία

Ενέργεια

Υλικά Μεταφορές

CEB Press	Cement Mixer	Sawmill
Tractor	Bulldozer	Seeder
Microtractor	Soil Pulverizer	Spader
Bakery Oven	Dairy Milker	Microcombine
Multimachine	Ironworker	Laser Cutter
CNC Torch Table	Metal Roller	Rod and Wire Mill
3D Printer	3D Scanner	CNC Circuit Mill
Power Cube	Gasifier Burner	Solar Concentrator
Steam Engine	Heat Exchanger	Wind Turbine
Aluminum Extractor	Bioplastic Extruder	
Car	Truck	

Αγροτική Παραγωγή

Βιομηχανία

Ενέργεια

Hay Rake	Backhoe	
Hay Cutter	Trencher	
Baler	Well-Drilling Rig	
Welder	Plasma Cutter	Induction Furnace
Press Forge	Universal Rotor	Drill Press
Industrial Robot	Chipper Hammermill	
Electric Motor Generator	Hydraulic Motor	Nickel-Iron Battery
Pelletizer	Universal Power Supply	
Development	Prototyping	Documentation

ΠΗΓΕΣ**Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία**

Βραχνού (2011) 'Το βαθυμετρικό μοντέλο της ευρύτερης περιοχής της Κρήτης' διαθέσιμο:<http://nefeli.lib.teicrete.gr/browse/stef/sdfp/2011/BrachnouErasmia/attached-document-1302856835-219959-20531/Brachnou2011.PDF>, πρόσβαση: 9/9/2011

Δελφάκη, Δ. Πέλλας, Θ. (2011) 'Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός', παραδοτέα εργασία στο μάθημα Χωρική Ανάπτυξη (9ο εξάμηνο), Βόλος, τμήμα μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Δοξιάδης, Θ. (2003) Ταυτότητα ή ποικιλότητα; Το έδαφος του μελλοντικού ελληνικού τοπίου, διαθέσιμο: <http://www.doxiadisplus.com/english/pubs/thess.pdf>

Ζανόν, Φ. (2011) Ο εξορκισμός του Πανός από το (δαμονισμένο) ελληνικό τοπίο, *Δημόσιος χώρος...αναζητείται*, Δ7, 233-236

Ζέγγελης, Η. (2011) Στην αναζήτηση του δημοσίου χώρου, *Δημόσιος χώρος...αναζητείται*

Θεωδοράκη-Πάτση, 'Νοηματική Διαφοροποίηση', διαθέσιμο στο: <http://users.ntua.gr/kamy/noimatikiDiaforopoiisi.pdf>, πρόσβαση: 9/1/2012

Ιωάννου Β. και Σερράος Κ. 'Μετασχηματισμοί της ελληνικής πόλης', στο Α. Γοσποδίνη και Η. Μπεριάτος (επιμ.) Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, Κριτική, Αθήνα, σελ. 128-147

Κορομηλά (2011) 'Το Βυζάντιο, το Ελλαδικό Κράτος και εμείς', ομιλία στο Εθνολογικό Μουσείο Θράκης διαθέσιμο στο: <http://www.emthrace.org/blog/εκδηλώσεις/βυζάντιο-ελλαδικό-κράτος-και-εμείς/> πρόσβαση: 20/12/2011

Καστοριάδης, Κ. (2000) 'Εκφραστικά μέσα της ποιήσεως: Μερικές σημειώσεις' στο (συλλογικός τόμος) Νέα Εστία Αφιέρωμα στον Κορνήλιο Καστοριάδη, Αθήνα: Εστία, Τ. 1722

Κεχαγιάς, Χ. (2009) *Η φύση της θέσης στην ελληνική σύλληψη του κόσμου*, Αθήνα: Ηρόδοτος

Μαλούτας Θ. και Αλεξανδρή Γ. (2009). Αστικές Αναπλάσεις και Μεταβολές των Κοινωνικών Δομών στο Κέντρο της Αθήνας στη Στροφή του Αιώνα. 25 Κείμενα για το Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Μαλούτας, Θ. (2011) 'Χωρικές και κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην Αθήνα: Από τις ρυθμίσεις του πελατειακού κράτους στην κρίση των ελλειμμάτων', *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 134-135, Α' - Β', 51-70

Μελισσουργός (2008) 'Τοπική-Περιφερειακή Ανάπτυξη και η Γεωγραφία των Χωροθετικών Αντιθέσεων: Μελέτη Δύο Περιπτώσεων Τουριστικής Ανάπτυξης σε Ελλάδα και Ισπανία', Αθήνα:Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο - Τμήμα Γεωγραφίας

Μπούσιου, (2006) 'Μύκονος, η εμμονή της ουτοπίας' στο Το Αιγαίο: Μια διάσπαρτη πόλη, 10η Διεθνής Έκθεση Αρχιτεκτονικής Μπιενάλε Βενετίας: Ελληνική Συμμετοχή

Περτσελάκης Γ., Περτσελάκη Κ. 'Αναζητώντας το έδαφος: Το σχέδιο γενικής διάταξης λειτουργιών διαμ όρφωσης και ανάδειξης της παραλιακής ζώνης και του παράκτιου Ενετικού τείχους στο Ηράκλειο', *Δημόσιος χώρος...αναζητείται* , Η7, 445-447

Οικολογική Παρέμβαση Κρήτης (2008) αίτηση ακύρωσης της Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης και Αξιολόγησης του Έργου , «Λιμενική εγκατάσταση στο Τυμ πάκι Ν.Α . Ηρακλείου» (αρ. οικ101233/1-2-2008), διαθέσιμο στο: <http://ns.no-container-port-in-timbaki.net/publicdocs/EP01208AitisiAkyrosis.pdf>, πρόσβαση:20/9/2011

Παπασταματίου και Σφακιανάκη (2012) 12 ερωτήσεις για τις ΑΠΕ διαθέσιμ ο στο : <http://www.politestv.gr/index.php?id=1000&article=53>, πρόσβαση: 16/2/2011

Πικιώνης, (1954) 'Γαίας ατίμωσις' (Δια την προστασίαν του τοπίου), στο Κείμενα Δημήτρης Πικιώνης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Σιδηρόπουλος (2011) Εξευγενισμός και ψηφιακά εργαλεία ανάλυσης, 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο HellasGIs

Στασινόπουλος (2010) Η λευκή ιλαρά: εκτός σχεδίου δόμηση στο Αιγαίο διαθέσιμο στο: <http://www.greekarchitects.gr/gr/αλφαδιές/η-λευκή-ιλαρά-i3d139>, πρόσβαση: 11/7/2011

Σύλλογος Ελλήνων Μηχανικών Πολεοδομίας Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης (2010), Αφιέρωμα 'Ο πολεοδομικός σχεδιασμός σε κρίση;' Ενημερωτικό Δελτίο, Ιανουάριος

Εφημερίδα Πατρίς

Συνολάκης (2008) Επιφυλάξεις και αιχμές για το σχεδιασμό στο λιμάνι του νότου, διαθέσιμο στο: <http://www.patris.gr/articles/129801/72544>, πρόσβαση: 11/9/2011

Τσαντηρόπουλος, (2011) 'Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός στην ορεινή Κεντρική Κρήτη. Μια πρώτη προσέγγιση με αφορμή το ζήτημα των Ζωνιανών', <http://www.panoreon.gr/static/tsantiropoulos.html>, πρόσβαση: 22/9/2011

Τσιαμπάος, Κ. (2009) 'Παραλλαγές της ελληνικότητας στην ελληνική αρχιτεκτονική' διαθέσιμο: <http://kostastsiambaos.blogspot.com/2009/05/cogito-9.html>, πρόσβαση: 12/10/2011

Ρουσσώ, Ζ. (1992) *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, (Μετάφραση: Μέλπω Αλεξίου-Καναγκίνη), Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alexander, C. (2005) *The Nature of Order: An Essay on the Art of Building and the Nature of the Universe*, Center for Environmental Structure

Anagnostopoulos, A. (2007) 'From 'Tourkopolis' to 'Metropolis': the creation of public space in early-20th century Iraklio, Crete', Πανεπιστήμιο του Kent, Canterbury (MB)

Ananya, R. (2009) *The 21st-Century Metropolis: New Geographies of Theory*, διαθέσιμο: http://www.sas.upenn.edu/urban/sites/www.sas.upenn.edu.urban/files/Roy-21st%20Century%20Metropolis_0.pdf, πρόσβαση: 9/5/2011

Appadurai A. (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Pr

Aris Sapounakis, Dafni Delfaki, Themis Pellas, Housing conditions of immigrants in Greece: A challenge to their smooth integration into Greek society, Homeless in Europe: Homelessness and migration in Europe: finding responses, summer 2010, Brussels

Bauwens M. (2011) *Patterns That Point to the Future* διαθέσιμο: <http://www.shareable.net/blog/michel-bauwens-patterns-that-point-to-the-future>, πρόσβαση: 9/1/2012

Bill, H. (1996) *Space is the Machine* Cambridge: Cambridge University Press

Boeri, S. (1997), 'Eclectic Atlases', διαθέσιμο: http://www.lot.at/sfu_268/boeri_eclectic_atlases.pdf, πρόσβαση: 27/9/2011

Boeri, S. (2003) 'USE : uncertain states of Europe : a trip through a changing Europe', Milan: Skira Editore

Bonfadio, J. (1541) 'A cinquecento anni dalla nascita' διαθέσιμο: http://www.jacopobonfadio.it/pdf/volume_atti_definitivo.pdf και <http://www.scribd.com/doc/47223090/John-Dixon-Hunt-Idea-of-a-Garden-and-Three-Natures>, πρόσβαση: 7/11/2011

Camus, A. (1991) *Man In Revolt*, Vintage

Castello L. 2006, City & time and places bridging the concept of place to urban conservation planning. *City & Time* 2 (1): 5. διαθέσιμο: <http://www.ct.ceci-br.org>

Cullen, (1971) *The Concise Townscape*, London: The Architectural Press

Dabinett, G. επ. (2010) *Scientific Dialogue on Cities, Rural Areas and Rising Energy Prices*, First ESPON 2013 Scientific Report, ESPON Coordination Unit, Brussels

De Landa M. *Theories Of Self-organization: The Dynamics of Cities*, London & New York: Continuum

Doxiadis, C.A. (1968) *Ekistics: An introduction to the science of human settlements*, London, Hutchinson New York: Oxford University Press

Doxiadis, C.A. (1974) *Anthropopolis: City for Human Development* Athens: Athens Publishing Center

Doxiadis, C.A. (1975) *Building Entopia*, Athens: Athens Publishing Center

Doxiadis, C.A. (1976) *Action for human settlements*, Athens: Lycabettus Press

Doxiadis, T. (2011) 'Thomas Doxiadis and the Greek landscape', διαθέσιμο : <http://www.mediterraneangardensociety.org/index.html>, πρόσβαση: 15/12/2011

Duany A. (2007) *Restoring the Real New Orleans*, διαθέσιμο: <http://www.metropolismag.com/story/20070214/restoring-the-real-new-orleans>, πρόσβαση: 10/7/2011

Edward O. Wilson (1984) *Biophilia*, Harvard University Press

Eglash, R., Toluwalogo, Odumosu, (2005) *Fractals, Complexity, and Connectivity in Africa* διαθέσιμο: <http://csdt.rpi.edu/african/afactal/afactal.htm>, πρόσβαση: 5/6/2011

Gkiasta, M. (2010) *Social Identities, Materiality and Connectivity in Early Bronze Age Crete* διαθέσιμο: http://materialconnections.arts.gla.ac.uk/Publication/5-Gkiasta-MC_txt.pdf, πρόσβαση: 19/12/2011

Gržinić, M. (2009) Necrocapitalist education, market freedom, de-sustainability διαθέσιμο:<http://mail.kuda.org/node/3171?page=1>, πρόσβαση: 1/12/2011

Guattari, F. (2000) *The Three Ecologies*, Essex, The Athlone Press

Gutenschwager, G. (2004) *Σχεδιασμός και Κοινωνική Επιστήμη: Μία ανθρωπιστική προσέγγιση*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Harvey, D. (1985) *The Urbanisation of Capital*, Oxford: Blackwell

Harvey, D. (2008) 'The Right To The City', διαθέσιμο : <http://newleftreview.org/?view=2740>, πρόσβαση: 5/4/2011

Harvey, D. (2010) *The Enigma of Capital: and the Crises of Capitalism*, London: Profile Books

Fuller, B. (1975) 'Everything I know' διαθέσιμο: <http://bfi.org/about-bucky/resources/everything-i-know>, πρόσβαση: 11/7/2011

Inam, A. (2010) 'Navigating Ambiguity: Comedy Improvisation as a Tool for Urban Design Pedagogy and Practice' διαθέσιμο: [http://cebe.cf.ac.uk/jebe/pdf/AseemInam5\(1\).pdf](http://cebe.cf.ac.uk/jebe/pdf/AseemInam5(1).pdf), πρόσβαση: 9/9/2011

Illich, I. (2009) 'The Social Construction of Energy', στο Ghosn (επ.) *Landscapes of Energy*, Cambridge Massachussets: Harvard University Press, 11-19

Katsiaficas, G. N. (1989) 'The Eros Effect' *American Sociological Association National Meetings* Wentworth Institute of Technology, San Francisco

Lefebvre, H. (1967/2009) *Le Droit à la ville*, Ellipses Marketing

Lefebvre, H. (1994) *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*, Continuum

Loyalward Ltd (2005β) Ολοκληρωμένη Τουριστική Ανάπτυξη Περιοχής Ιδρύματος “Παναγιά η Ακρωτηριανή” – Έργο “Κάβο Σίδερο”, Συνοπτική Περίληψη, Νοέμβριος 2005, Αθήνα.

Lynch, K. (1960) *The Image of the City*, The MIT Press

Maslow, A. (1954/1970/1987) *Motivation and Personality*, Harper and Row Publishers / Addison-Wesley, New York

Mbembe, A. (2003) *Necropolitics*, *Public Culture* Duke, University Press, 15(1): 11–40

Michiotis S. (2010) “Public dialogue and strategic planning using methods based on complexity and archetypes”, *International Journal of Decisions, Risk and Management*, 11(1/2):1-13

Moody J. και Rackham O. (2008) Harsh course of nature διαθέσιμο στο : <http://www.guardian.co.uk/environment/2008/mar/05/endangeredhabitats.endangeredspecies>, πρόσβαση: 8/10/2011

Morrisson, (1996) *La Faisabilité politique de l'ajustement Cahier Politique Économique* 13

Mumford, L. (1961) *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*, Mariner Books

Norberg-Schulz, (1980) *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli Intl Pubns

Ovink, (2009) ‘Dutch Spatial Planning and Hierarchy: Making Differences, Think-do-act, and Renewed Re-activism’, The 4th International Conference of the International Forum on Urbanism (IFoU) 2009 Amsterdam/Delf, διαθέσιμο :http://newurbanquestion.ifou.org/proceedings/1%20The%20New%20Urban%20Question/Henk%20W.J.%20Ovink%2020091018%20Paper%20Henk%20WJ%20Ovink%20_2__Reviewed.pdf , πρόσβαση: 18/5/2011

Perdikogianni I. (2003) 'Heraklion and Chania: A study of the evolution of their spatial and functional patterns', The Fourth International Space Syntax Symposium, London

Petit, E. (2006) *Connectivity-Oriented Urban Projects*, διαθέσιμο:<http://repository.tudelft.nl/view/ir/uuid%3A95545026-c11b-473b-983a-bfa28fa0cbc7/>, πρόσβαση: 5/12/2011

Relph, (1976) *Place and Placenessness*, Routledge Kegan & Paul

Rietveld, (2008) *Situated Normativity: The Normative Aspect of Embodied Cognition in Unreflective Action* διαθέσιμο: <http://mind.oxfordjournals.org/>, πρόσβαση: 9/8/2011

Sabisch, (2011) *Choreographing Relations. Practical Philosophy and Contemporary Choreography*, epodium

Salingaros, N. (2010) 'P2P Urbanism' διαθέσιμο: <http://zeta.math.utsa.edu/~yxk833/P2PURBANISM.pdf>, πρόσβαση: 7/3/2011

Salingaros, N. (2010) *Twelve Lectures on Architecture: Algorithmic Sustainable Design*, ISI Distributed Titles

Salingaros, N. (2011) *Experienced Space and the Innovative City*, διαθέσιμο: http://raisethehammer.org/article/1451/experienced_space_and_the_innovative_city, πρόσβαση: 9/7/2011

Serafini (2011) *Organic Urbanism* http://p2pfoundation.net/Organic_Urbanism , πρόσβαση: 9/1/2012

Sennett, R. (2008) *The Craftsman*, New Haven London: Yale University Press

Sutton-Smith (1997) *The ambiguity of play*, Cambridge: Harvard University Press.

Theodoraki, Theodoraki - Patsi (2007) Symbiosis - Hybridism, <http://users.ntua.gr/kamy/symviosis.pdf>, πρόσβαση: 9/12/2011

Tosquelles, (2007) *Las enseñanzas de la locura / The teachings of madness*, Alianza Editorial Sa
Tuan, (1976/2001) *Space and Place: The Perspective of Experience*, University Of Minnesota Press

Vázquez-Barquero, (2006) *Endogenous Development, Analytical and Policy Issues*, στο A. Scott και G. Garofoli (επ.), *The Regional Question in Economic Development*, New York, London: Routledge

Vlassopoulos, K. (2007) *Unthinking The Greek Polis*, Cambridge University Press

Vood Good (2008) *Introduction to Aesthetics Philosophy of Consciousness, Media Ecology and Theory of Art* διαθέσιμο :<http://art113.blogspot.com/2008/01/art-113-introduction-to-aesthetics.html>

Wunderlich (2008) *Symphonies of urban Places: urban Rhythms as Traces of Time in Space A Study of 'urban Rhythms'* διαθέσιμο: <https://iris.ucl.ac.uk/research/publication/?upi=FCOEL01>

Προγράμματα

SINGOCOM διαθέσιμο: <http://users.skynet.be/bk368453/singocom/index2.html>, πρόσβαση: 16/12/2011

Farming The City διαθέσιμο: <http://farmingthecity.net/>, πρόσβαση: 7/8/2011

in.FLOW.ence διαθέσιμο: <http://www.inflowence.eu/home.aspx>, πρόσβαση: 7/9/2011

Θεσμικό Πλαίσιο

«Επιτάχυνση της ανάπτυξης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και άλλες διατάξεις σε θέματα αρμοδιότητας του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.» Νόμος 3851, ΦΕΚ 85 Α 04.06.2010

«Σχέδιο ανάπτυξης του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού- Πρόγραμμα Ήλιος- Προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, κριτήρια αειφορίας βιοκαυσίμων και βιορευστών (ενσωματώσεις οδηγιών 2009/28/ΕΚ και 2009/30/ΕΚ) και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας του υπουργείου Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής» (Σχέδιο Νόμου 2012)

Ιστοσελίδες

δήμος Ηρακλείου διαθέσιμο: <http://www.heraklion.gr>, πρόσβαση: 7/1/2012

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών- Πανδέκτης διαθέσιμο : <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/>, πρόσβαση: 7/1/2012

Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών - EMERIC διαθέσιμο: <http://emeric.ims.forth.gr/>, πρόσβαση: 15/11/2011

Ενημερωτικό υλικό για σταθμό εμπορευματοκιβωτίων στο Τυμπάκι

διαθέσιμο: http://ns.no-container-port-in-timbaki.net/facts_en.php, πρόσβαση: 9/9/2011

www.ecocrete.gr/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=12&id=271&Itemid=, πρόσβαση: 9/9/2011

Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας διαθέσιμο: www.rae.gr/, πρόσβαση: 9/10/2011

Τοπικές πρωτοβουλίες κατοίκων

Λευκίμη, διαθέσιμο: <http://xyta-lefkimis.blogspot.com/> πρόσβαση: 15/11/2011

Κερατέα, διαθέσιμο: http://forkeratea.blogspot.com/2011/02/blog-post_8862.html, πρόσβαση: 15/11/2011

EXYZT διαθέσιμο: <http://www.exyzt.org> , πρόσβαση: 17/12/2012

feeder ship / mother ship διαθέσιμο : <http://www.containership-info.com/> / <http://www.emma-maersk.com/specification/>, πρόσβαση: 17/12/2011

Foundation On Economic Trends διαθέσιμο : <http://www.foet.org/JeremyRifkin.htm>, πρόσβαση: 9/12/2011

Global Village Construction Set διαθέσιμο: <http://opensourceecology.org>, πρόσβαση: 14/4/2011

Peer To Peer Πολεοδομία διαθέσιμο : http://p2pfoundation.net/Peer-to-Peer_Urbanism, πρόσβαση: 16/4/2011

The complex history of sustainability timeline διαθέσιμο : <http://issuu.com/archis/docs/thecomplexhistoryofsustainability>, πρόσβαση: 9/7/2011

The Foundation for P2P Alternatives διαθέσιμο : <http://p2pfoundation.net/index.php/Manifesto>, πρόσβαση: 2/10/2011

---

pity this busy monster,manunkind,

not. Progress is a comfortable disease:
your victim(death and life safely beyond)

plays with the bigness of his littleness
–electrons deify one razorblade
into a mountainrange;lenses extend

unwish through curving wherewhen till unwish
returns on its unself.

A world of made
is not a world of born–pity poor flesh

and trees,poor stars and stones,but never this
fine specimen of hypermagical

ultraomnipotence. We doctors know

a hopeless case if–listen:there's a hell
of a good universe next door;let's go

e. e. cummings [1944]